ИЖТИМАҒИ-СӘЙӘСИ-МӘҘӘНИ ГӘЗИТ

Киске Өфө

7-13 август (урағай) 2026

№31 (1226)

kiskeufa.ru • 2002 йылдан башлап сыға • һатыуҙа хаҡы иреклә

БЫЛ ҺАНДА УҠЫҒЫҘ:

Һәр объект халыҡ өсөн эшләй

3

Һөнәрле үлмәҫ...

4-5

Ҡулланыусы булып тыуһаң да...

ижадсы булып йәшә!

8-9

"Тамыр"ҙан башланған юл

11

@kiskeufa

Беҙҙең VK төркөмөнә рәхим итегеҙ!

смартфон камераһын төбә

Күңелһеҙ кешеләрҙе тыңлап, өмөтһеҙ әҙәмдәрҙе төҙәтергә тырышып, алтын ваҡытыңды әрәм итмә.
Был - ауырыу маҡсаттар һәм алдатҡыс ынтылыштар.
(О. Уайльд).

КӨН ТЕМАҺЫ

БАҪЫУҘАРҘА - ЙӘНЛЕЛЕК

Быйыл республика баҫыуҙарында уңыш йыйыуҙа 4 мең комбайн эшләй. Был хаҡта төбәк Ауыл хужалығы министрлығынан хәбәр итәләр.

Ҡеүәтле техника паркы тәүлегенә 60 мең гектарға тиклем иген һәм ҡуҙаҡлы иген культураларын һуғып алырға мөмкинлек бирә. Алдағы йылдарҙа күрһәткесте 100 мең гектарға тиклем еткереү планлаштырыла. Быға өлгәшеү өсөн киләһе биш йылда өҫтәмә рәүештә кәмендә 1200 иген йыйыу комбайны һатып алыу талап ителә, тип билдәләй белгестәр. Ағымдағы йылдың тәүге яртыһында республика аграрийҙары 6 миллиард һумлыҡ 928 ауыл хужалығы машинаһы һатып алған. Шул иҫәптән төрлө маркалы 152 трактор, 58 иген йыйыу комбайны, 6 үҙйөрөшлө мал аҙығы йыйыу комбайны, 58 үҙйөрөшлө һиптергес, 250-нән ашыу берәмек тупраҡ эшкәртеү һәм сәсеү машиналары һәм ҡоралдары һәм башҡа техника төрҙәре.

Әле 44 районда иген һәм ужым рапсын урып-һуғыу бара. 3 августҡа ҡарата 600 мең тонна иген һуғылған, уртаса уңыш һәр гектарға 36 ц-ҙан ашыу тәшкил итә. "Был аҙнала элеваторҙар әҙерлеген тикшереүҙе тамамлайбыҙ. Республикалағы 34 элеватор һәм урындарҙа булған келәттәр ҡеүәте бер юлы 4,2 миллион тонна иген һәм майлы культураларҙы, күҙаллаған төшөмдөң бөгөнгө күләмен, һаҡларға мөмкинлек бирә", - ти республика Хөкүмәте вице-премьеры - ауыл хужалығы министры Илшат Фәзрахманов.

УҠЫУСЫ ҺҮҘЕ

УҠЫҢЫҠ, УҠЫЙБЫҘ, УҠЫРБЫҘ. ӘММӘ...

Мин ҡағыҙ коло. Һуңлап ҡына мәктәпкә барҙым. Һуғыш осоро ине. Ауылда мәктәп юҡ. Күрше ауылға йөрөп уҡый башланым. Яҡшылап хәреф танығас, төҫлө рәсемдәренә ҡыҙығып, ҡулыма килеп эләккән гәзитте (ул "Пионерская правда" икән) почта аша алдыра башланым. Уҡыйым, әммә яҙыу русса булғас, аңламайым.

Урта мәктәпте күрше Юлдыбай ауылында тамамланым. Шул йылдарҙа әҙәби китаптар уҡыу менән ныҡлап мауыҡтым. Армияла хеҙмәт итеп ҡайтҡас, инде үҙаллы аҡса ла таба башлағас, гәзит-журналдарҙы өйөмә күпләп алдырҙым. Ул осорҙа матбуғат йоғонтоһо уғата көслө ине. Халыҡсан да булғандыр баҫмалар. Уҡыйһың, тормоштағы хәл-ваҡиғалар йоғонтоһонда оҙаҡ итеп уйланып йөрөйһөң, матбуғат аша үҙеңдең дә фекереңде белдерәһең, ниндәйҙер мәсьәләне күмәкләп күтәрмәләп тә алаһың. Заманаһы шундай ине. В.И.Лениндың "...газета - агитатор, пропагандист, организатор", тигән һүҙе ысынында ул саҡтағы баҫмалар асылына тап килә ине.

(Дауамы 4-5-се биттәрҙә).

ТЕМАНЫ ДАУАМ ИТЕП...

ТАБИП ЭТИКАҺЫ ХАҠЫНДА

Хәрби табип булып оҙайлы хеҙмәт итеү дәүеремдә пациенттарына ғәйәт яғымлы булған бер табип ныҡ хәтеремдә ҡалған. Квалификация күтәреү буйынса бер нисә мәртәбә Мәскәүҙәге Үҙәк госпиталдә булғайным. Шундағы отоларингология бүлегендә Манохин Анатолий Григорьевич исемле бер медицина майоры эшләй ине. Уның пациенттары менән йылмайып, бик йылы аралашыуына һәр саҡ иғтибар итә торғайным. Әҙәплелеге шул ҡәҙәрем булғандыр инде, сирле кешене ҡабул итеп бөтөп хушлашҡанда, ултырған урынынан аяғөҫтө тороп: "Всего хорошего! Большое спасибо! До свиданья!"- тип, һәр ауырыуға хатта үҙе рәхмәт әйтеп, ҡул биреп, оҙатып ҡалыуы, бер яҡтан, кемгәлер мәҙәгерәк һымаҡ тойолһа ла, миңә оҡшаны. Ә берәй операция яһап бөткәндән һуң пациентына: "Спасибо за терпение!" - ти торғайны. Халыҡ уны ныҡ ярата һәм хөрмәт итә, бик күптәр ошо табипта дауаланырға теләй ине...

Гәзитебеҙҙең 28-се һанындағы "Көн тәнҡите" рубрикаһында Инсаф Хужабиргәновтың "Табипҡа тупаҫлыҡ ярамай" тип аталған бәләкәй генә мәҡәләһен уҡып алғас та, кинәт кенә ана шул коллегам иҫкә төшөп китте. Эйе, мәҡәләлә бик мөһим мәсьәлә күтәрелгән һәм уға битараф булып ҡалыу, ысынлап та, мөмкин түгел. Авторҙың "Гәзит уҡыусылар табиптарҙың тупаҫ һүҙе тураһында ни әйтер?" тигән һорауына киләһе һанда уҡ өс кешенең биргән интервьюһы ла баҫылып сыҡты. Бәғзе бер табиптарҙың иғтибарһыҙлығы, тәкәбберлеге, хатта уҫаллығы хаҡында ла төрлө миҫалдар килтерелә унда. Республика Башлығының табип этикаһына ҡағылышлы ошо мәсьәләгә ныҡ иғтибар итеүен әңгәмәлә ҡатнашыусыларҙың барыһы ла (уҡытыусы, пенсионер - инвалид, медицина хеҙмәткәре) хуплай.

(Дауамы 6-сы биттә).

12+

ҠЫҪҠАСА

АВТОМОБИЛДӘР КЕМДЕ ТАШЫЙ?

Башҡортостан Хөкүмәтенең аҙналыҡ кәңәшмәһендә Башҡортостан Башлығы Радий Хәбиров Өфө хакимиәтенә ҡарата ҡаты тәнҡит менән сығыш яһаны. Асыҡланыуынса, Өфө хакимиәте гаражы Башҡортостан Юғары судына Татарстандан тәғәйенләнгән судьяларҙы ял көндәрендә өйҙәренә алып барыу һәм кире килтереү өсөн файҙаланылған. Башҡортостан Башлығы хәбәр итеүенсә, ғауғала ҡатнашҡан бөтә автомобилдәрҙе властар "Ватанды һаҡлаусылар" фондына тапшырырға ниәтләй. "Белеүемсә, енәйәт эше ҡуҙғатыу тураһында ғариза бирелгән, Тәфтиш комитеты, әлбиттә, хәл итәсәк. Ә беҙ шулай хәл итәбеҙ: Контроль-иҫәп палатаһы күпме машина ҡулланылыуын, судьяларҙы Ҡазанға һәм киреғә күпме водитель алып барыуын тикшергәс, беҙ был автомобилдәрҙе уларҙан тартып алып, "Ватанды һаҡлаусылар" фондына тапшырасаҡбыҙ. Был минең туранантура йөкләмә. Мин муниципаль эшмәкәрлеккә ҡыҫыла алмайым, әммә ҡала мине ишетер һәм үҙ ирке менән шулай эшләр тип уйлайым", - тине Радий Хәбиров.

✓**Башҡортостанда һигеҙ дәүләт шифаханаһы эшләй. Башҡортостан Башлығы һүҙҙәренсә, был - республика милкендә ҡалырға тейешле гәйәт ҙур ресурс.** "Беҙҙең шифаханалар мөһим социаль функция үтәй. Шул иҫәптән яугирҙарҙың һәм уларҙың ғаиләләренең сәләмәтлеген нығытырға ярҙам итәләр. Шул уҡ ваҡытта был уңышлы предприятиелар ҙа. Уларҙың хеҙмәттәренә ихтыяж ҙур, улар ярайһы ғына аҡса эшләйҙәр һәм эшләп тапҡандарын предприятие үҫешенә һалалар. "Красноусол"да үҙ аҡсалары иҫәбенә фондты тағы ла 200 номерға арттырырға планлаштыралар. Был бер генә миҫал. Ошо тенденцияны һаҡлап ҡалыу һәм алға табан барыу мөһим. Айырым мәсьәлә - балаларҙы шифахана-курорттарҙа дауалау. Беҙҙә балалар шифаханалары ла аҙ түгел, әлбиттә, улар ҙа аҡса һәм энергия талап итә. "Красноусол" һәм яҡында урынлашҡан Красноусол балалар шифаханаһы етәкселәренә инфраструктураны яҡшыртыу буйынса тәҡдимдәр әҙерләргә ҡуштым. Күҙ көнө уларҙы ентекләп тикшерербеҙ", - тип яҙҙы Радий Хәбиров үҙенең социаль селтәрҙәге сәхифәһендә.

✓**Башҡортостан Хөкүмәте "Минең документтарым" күп функциялы үҙәктәрендә күрһәтелгән хеҙмәттәр исемлеген киңәйтеү тураһында ҡарар ҡабул итте.** Премьер-министр Андрей Назаров ҡул ҡуйған документ күп функциялы үҙәктең 2016 йылдан ғәмәлдә булған эш тәртибенә үҙгәрештәр индерә. Хеҙмәттәр исемлегенә ике яңы пункт өҫтәлгән. 14 йәшкә тиклемге балалар өсөн тыуғандан алып Рәсәй граждалығын рәсмиләштереү тураһында ғаризалар ҡабул ителә - хеҙмәтте Башҡортостан буйынса Эске эштәр министрлығы күрһәтә. Шулай уҡ Махсус хәрби операцияла ҡатнашыусыларға ярҙам итеү өсөн "Ватанды һаҡлаусылар" дәүләт фондының БР буйынса филиалы тарафынан комплексы оҙатыу өсөн документтар ҡабул ителә. Шулай итеп, ҡарар үҙ көсөнә ингәндән алып күп функциялы үҙәктең теләһә ҡайһы бүлексәһендә ошо хеҙмәттәрҙе алырға мөмкин, миграция хеҙмәтенә йәки фондтың филиалына мөрәжәғәт итергә кәрәкмәй. Бөгөнгә республикала Күп функциялы үҙәктәр селтәрендә һалым хеҙмәте, шул иҫәптән бизнесты теркәү һәм декларация тапшырыу, шулай уҡ төрлө йүнәлештәге муниципаль һәм дәүләт хеҙмәттәрен алырға мөмкин.

РӘСМИ СЫҒАНАҠ

ЯҢЫ БАТАЛЬОН

Башҡортостандың яңы Пилотһыҙ системалар батальонына хәрбиҙәр туплау башланды. Был хаҡта республика Башлығы Радий Хәбиров белдерҙе.

Уның һүҙҙәренсә, яңы батальон төҙөү тәҡдиме менән хәрби частарҙың береһенә хеҙмәт итеүсе һалдаттар мөрәжәғәт иткән."Мин был башланғысты хупланым. Ни өсөн? Беҙҙең егеттәр араһында Пилотһыҙ системалар батальонында хеҙмәт итергә теләүселәр күп - был яңы элиталы ғәскәр, беҙҙең армияның киләсәге. Ә башҡорт батальондарын төҙөү тәжрибәһе күрһәтеүенсә, был беҙҙең ярҙамды һөҙөмтәләрәк итә. Беҙ даими рәүештә һалдаттарға хәрби бурыстарҙы үтәү өсөн бөтә кәрәкле ярҙамды ташыйбыҙ. Беҙҙең егеттәрҙе тыуған ерҙән алыҫта яҡташлыҡ тойғоһо берләштерә", - тине Хәбиров.

Башҡортостан Башлығы белдереүенсә, яңы хәрби подразделение бөтә төр льготалар һәм ярҙам саралары менән тәьмин ителәсәк. "Хеҙмәткә юлланыр алдынан уларға уҡып сығырға кәрәк буласаҡ. Яңы батальонға ике тапҡыр Советтар Союзы Геройы Муса Гәрәев исеме биреләсәк. Әгәр һеҙ уға ҡушылырға ҡарар итһәгеҙ, Өфө ҡалаһы, Октябрь революцияһы урамы, 3 адресы буйынса мөрәжәғәт итегеҙ. Батальонға яҙылыу буйынса һорауҙарҙы +7 995 948 65 41 телефон һандарына шылтыратып белешергә мөмкин", - тип уртаҡлашты Радий Хәбиров.

РЕСПУБЛИКАЛА БЕНЗИН БАР!

Башҡортостан Башлығы Радий Хәбиров белдереүенсә, уҙған аҙнала Өфө ике тапҡыр БПЛА һөжүменә дусар булды. 2 августа иң көсөргәнешлеһе күҙәтелде. Шуға ҡарамаҫтан, һөжүмде кире ҡағыу көстәре уңышлы эш итә, улар 25 украин дронын бәреп төшөрә.

- Актив һәм пассив системалар эшләй. Пилотһыҙ аппараттарҙың береһе объекттан 100-150 метр алыҫлыҡта ҡолай, әммә уның зарарлаусы элементтары эстакадаға эләгә. Бер аҙ төтөн сыкты, янғын һүндерелде. Предприятие тулы режимда эшләй. Оборона министрлығына, предприятие һағына һәм беҙҙең "БАРС"ҡа рәхмәт. Улар ошо яуызлыҡ менән көрәшергә өйрәнде, - тине Радий Хәбиров республика Хөкүмәте кәңәшмәһендә.

"Һөжүмдәр булып тороуға ҡарамаҫтан, республикала бензин етештереү кәмемәйәсәк. Беҙ уны күпме етештергәнбеҙ, шул уҡ кимәлдә дауам итәсәкбеҙ. Ул ғына ла түгел, һөжүмдәр әүҙемләшкән осорҙа беҙ хатта етештереүҙе арттырҙыҡ. Яғыулыҡ бар", - тине Башҡортостан Башлығы.

Радий Хәбиров Сәнәғәт министрлығына һәм оператив штабҡа логистиканы дөрөҫ алып барырға ҡушты. Властар халыҡтың яғыулыҡ менән бәйле хәлгә ялыуҙарына ҡарата "башын ҡомға йәшермәйәсәк" тип белдерҙе. "Иң мөһиме - логистиканы юлға һалырға һәм шәхси заправкалар менән мәсьәләне хәл итергә. Сөнки яғыулыҡ менән тәьмин итеүҙең ҙур өлөшө бойондороҡһоҙ АЗС-тарға тура килгән район-ҡалаларҙа даими проблемалар тыуып тора. "Башнефть" уларға ярҙам итергә, продукция оҙатырға әҙер", - тине Башҡортостан Башлығы.

МӘКТӘПТӘР ӘҘЕРЛӘНӘ

Республика Хөкүмәте Премьер-министрының беренсе урынбаҫары Урал Килсенбаев аҙналыҡ кәңәшмәлә хәбәр итеүенсә, 2026 йылда Башҡортостанда Рәсәй Президенты тәҡдим иткән мәғариф ойошмаларын капиталь ремонтлау федераль программаһы буйынса 54 объект - 42 мәктәп, алты балалар баҡсаһы һәм алты колледж яңыртыла.

"Был беҙҙең белем биреү учреждениеларын ошондай күләмдә тәртипкә килтерергә мөмкинлек биргән иң һөҙөмтәле программаларҙың береһе, - тине Башҡортостан Башлығы. - Шуға күрә барыһын да билдәләнгән ваҡытта башҡарыу мөһим".

Билдәләнеүенсә, эштәрҙе Ишембайҙың 19-сы мәктәбендә, Стәрлебаш районының Ҡабыҡҡыуыш ауылы мәктәбендә, Күмертауҙың 6-сы мәктәбендә, Мишкә районының Сурай ауылы гимназияһында, Ауырғазы районының Шланлы ауылы мәктәбендә, Сибайҙың "Светлячок" балалар баҡсаһында, Стәрлетамаҡ политехник һәм Бөрө медицина-фармацевтика колледждарында тамамланылар ҙа инде. Өфөнөң 218-се балалар баҡсаһында, Өфө күп профилле профессиональ колледжында һәм Өфө тармаҡ технологиялары колледжы ятаҡтарында, Өфө машиналар эшләү колледжының уҡыу корпусында ла эштәр тамамланыу өҫтөндә. Мәктәптәр буйынса уртаса төҙөлөш әҙерлеге - 95,6 процент, балалар баҡсалары буйынса - 75,3 процент, колледждар буйынса 96,8 процент тәшкил итә. Объекттарҙы 1 сентябргә тиклем тапшырырға планлаштыралар. "Капиталь ремонт - ул стеналарҙы яңыртыу ғына түгел, ә мәктәпте комплексы яңыртыу. Беҙ һәр мәктәпте үҫтереү концепцияһын төҙөнөк, 1 сентябрҙән һөнәри алды кластарын асырға ниәтләйбеҙ, - тине Урал Килсенбаев. - Һәр яңыртылған мәктәптә дәрестән тыш эш планы төҙөлә, республиканың алдынғы юғары уҡыу йорттары, ғилми ойошмалары менән үҙ-ара эш итеү тураһында килешеүҙәр әҙерләнә. Эстәлеккә бәйле түңәрәктәр, музейҙар һәм театрҙар өсөн киңлектәр булдырабыҙ. Иң ҡыҙыҡлыһы, уҡыусылар һәм ата-әсәләр дизайн һәм зоналарҙы планлаштырыуҙа ҡатнаша, шулай итеп, мәктәп бөтәһе өсөн дә уңайлы була. Һөҙөмтәлә, ремонт үҫешкә өҫтәмә стимулға әйләнә".

ҠЫҘЫЛСА ТАРАЛМАҒАН

Башҡортостан медиакиңлегендә республикала ҡыҙылса ауырыуы осраҡтарының артыуы тураһында мәғлүмәт таралды.

Шуға бәйле "Башинформ" комментарий биреүҙе һорап, "Роспотребнадзор"ҙың Башҡортостан буйынса идаралығының матбуғат хеҙмәтенә мөрәжәғәт итте. Ведомствола белдереүҙәренсә, был хәбәр дөрөҫ түгел, Башҡортостанда ҡыҙылса буйынса эпидемиологик хәл тотороҡло булып ҡала. "2025-2026 йылдарҙа сир күрһәткестәре 2024 йылғы кимәлдән, шулай уҡ уртаса Рәсәй күрһәткестәренән түбәнерәк. Өҫтәүенә, прививка яһатмаған һәм билдәһеҙ прививка анамнезы булған граждандар эпидемик процесҡа йоғонто яһай. Беренсе класҡа барырға әҙерләнгән балаларҙың ата-әсәләре иғтибарына: балаға прививка яһатыу сертификатын тикшерергә һәм кәрәк булған осраҡта планлы ревакцинация үткәрергә кәрәк. Милли профилактик прививкалар календарына ярашлы, мәктәпкә уҡырға барыр алдынан 6 йәшлек балаларға ҡыҙылсаға ҡаршы вакцинаның икенсе дозаһы (ревакцинация) эшләнә", - тип аңлатма бирҙеләр республика Роспотребнадзор идаралығының матбуғат хеҙмәтендә.

Н И М Ә ? Ҡ А Й Ҙ А ? Ҡ А С А Н ?

✓Ауыл хужалығында әле ҡыҙыу осор булыуын күҙ уңында тотоп, Башҡортостандың ауыл хужалығы министры урынбаҫары Илшат Әхмәтовҡа "Яғыулыҡ йөһәтенән аграрийҙар ҡыйынлыҡ тоймаймы?" тигән һорау төбәлде. "Әлеге көндә мал аҙығы кампанияһы дауам итә, шул уҡ ваҡытта ужым культуралары уңышын йыйыу бара, - тине ул. - Яҡынса 57 процент майҙанда уңыш йыйып алынған. 15 августа яҙғы культураларҙы урып-йыйыу эштәренә төшәсәкбеҙ. Бензин йөһәтенән проблемалар юҡ. Дизель яғыулығы буйынса июль айында ҡатмарлыҡтар булып алды, бөгөн ул хәл итәлде".

✓Сибайҙа 13 августа "Урал арьяғы" VIII Бөтә Рәсәй инвестиция һабантуйы асыла. Сарала федераль һәм төбәк власть органдары вәкилдәре, эшҡыуарҙар, инвесторҙар, эксперттар, шулай уҡ БМО-нан, сит илдәрҙән делегациялар ҡатнаша. "Енеү иҡтисады" пленар ултырышы эшлекле программаның төп ваҡиғаһы буласаҡ. Унда республика Башлығы Радий Хәбиров һәм Стратегик башланғыстар агентлығы генераль директоры Светлана Чупшева ҡатнаша. Форумда ауыл-ҡалаларҙы үҫтереү һәм инвестиция режимы буйынса тематик сессиялар, шулай уҡ МХО ветерандары өсөн "Өйҙә бизнес" республика эшҡыуарҙар программаһына старт биреү, "Йәшмә йөрәге" халыҡ-художество кәсептәре фестивале ҡаралған.

✓Республика Йәштәр хөкүмәтенең өсөнсө саҡырылышы үҙенең эшмәкәрлегенә йомғаҡ яһаны. 2025 йыл һөҙөмтәләре буйынса ул төүге тапҡыр илдә иң яҡшыһы тип билдәләнде. Шулай уҡ эксперт-аналитика, муниципаль кимәлдә эште ойоштороу һәм тышҡы хеҙмәттәшлек буйынса ла лидер булды. Быйыл күҙ Йәштәр хөкүмәтенең дүртенсе саҡырылышына һайлау үтәсәк.

✓Өфөлә "Берҙәм Рәсәй" яугирҙарға автомобиль тапшырҙы. Автомашина "Ватанды һаҡлаусылар" төбәк партия проекты активистарының берлектәге тырышлығы менән һатып алынды, бөтә кәрәкле әйберҙәр, шул иҫәптән генератор һәм инструменттар комплекты менән тулыландырылды һәм беҙҙең егеттәр ярҙамында МХО биләмәһенә ебәрелде.

✓Дүртенсе йыл рәттән Өфө һәм республика "Патриот" паркында Һауа-десант ғәскәрҙәре көнөн билдәләне. "Патриот" паркының генераль директоры урынбаҫары Никита Рекрут һөйләүенсә, быйыл Һауа-десант ғәскәрҙәре ойошторолоуға 96 йыл тулыу алдынан 14-17 йәшлек уҡыусылар өсөн профилле смена ойошторолған. Балалар Һауа-десант ғәскәрҙәрендә хеҙмәт итеү нигеҙҙәрен өйрәнгән. Уларға махсус дисциплиналар: парашют вышкаһынан һикереү, инженер-сапер бригадаһы биләмәһендә хәрби ҡоралдан атыу айырыуса ныҡ оҡшаған.

✓ ***Шуны белеү мөһим: пилотһыҙ осоу аппараттары операторҙары йыраҡтан тороп эшләй. Дрондарға идара итеү пультынан алғы һыҙыҡҡа тиклем бер нисә тиҫтә километр булыуы ихтимал.***

ӨФӨ - ТӘРТИПТӘ

КАМПУС БИЛДӘЛЕЛЕК ЯУЛАЙ

Июль уртаһында Өфөләге Вуз-ара кампустың ете башняһын төҙөп бөттөләр.

Башҡортостан Башлығы Радий Хәбиров төҙөлөштөң был этабын тамамлауҙы тарихи ваҡиға тип атаны. "Ҡурай сәскәһе рәүешендәге үҙенсәлекле архитектура объекты, ниһайәт, тамамланған көүҙәләнеш алды. Ул Өфөнөң тағы бер символы булыр тип ышанам. Кампус төрлө урындарҙан күренеп тора, уның матурлығы ҡалаға ингән ерҙә айырыуса асыҡ асыла", - тине төбәк Башлығы.

Үҙенсәлекле архитектура объекты буласаҡ ете башняла әлеге ваҡытта төҙөүселәр ҡыйыҡ ябыу эштәрен тамамлай. Шулай уҡ фасадтарҙы монтажлау, инженер системаларын ҡуйыу, эске биҙәкләү һәм төҙөкләндереү башҡарыла. Төҙөлөш майҙансығында көн һайын бер меңдән ашыу кеше эшләй. Кампус башнялары 2027 йылда тулыһынса сафҡа инәсәк, тип планлаштырыла.

Ә инде Өфө кампусының 2024 йылдың февралендә асылған беренсе сиратында, йәғни тәүге бинаһында фәнни тормош гөрләп тора. Резиденттар тарафынан 10 индустрия лабораторияһы булдырылып, уларҙың етәүһе кампуста урынлашҡан. Бынан тыш, даими нигеҙҙә 34 төрлө түңәрәк эшләй. Үҙәк ғалимдары республиканың фән һәм туризм йәһәтенән мөмкинлектәрен күрһәткән туғыҙ танып белеү маршруты эшләнә. Йәш быуынды ғилем донъяһына йәлеп итеүсе барлыҡ маршруттар вуз-ара студенттар кампусы майҙансығынан башлана һәм артабан ҡатнашыусылар лабораторияларға, юғары технологиялы предприятиеларға һәм үҙенсәлекле тәбиғәт объекттарына юллана.

ҺӘР ОБЪЕКТ ХАЛЫҠ ӨСӨН ЭШЛӘЙ

Ошо көндәрҙә Өфө хакимиәте башлығы вазифаһын башҡарыусы Рөстәм Шәрипов баш ҡаланың Дим һәм Совет райондарында булды һәм халыҡ йәшәйеше өсөн мөһим объекттарҙы ҡараны.

Совет районында ул иң тәүҙә төҙөкләндереү хеҙмәтенә туҡталды. Бөгөн предприятиела 179 кеше эшләй. Улар урындағы әһәмиәттәге автомобиль юлдарын хәстәрләү, шул иҫәптән туҡталыш майҙансыҡтары биләмәләрен, юл буйы тротуарҙарын йыйыштырыу, соҡорҙарҙы ямау менән шөғөлләнә.

Артабан Рөстәм Шәрипов "Кеше приюты" социаль ярҙам үҙәгенә юлланды. Ул 2025 йылдың ноябрендә "Мәрхәмәтле Өфө" проектын тормошҡа ашырыу сиктәрендә асылған. Бында ауыр тормош хәлендә ҡалған кешеләргә, шул иҫәптән балалы ҡатын-ҡыҙҙарға, инвалид граждандарға, билдәле бер йәшәү урыны булмаған кешеләргә комплекслы ярҙам күрһәтелә. Үткән осорҙа Үҙәктә 350-гә яҡын кеше ярҙам алған. Ҡала етәксеһе Сәғит Агиш урамындағы һәр береһе тәүлегенә 1200 кубометрға тиклем ҡар ҡабул итә алған ике ҡоролмалы ҡар иретеү пункты - ҡала һәм район өсөн әһәмиәтле объект эше менән дә танышты.

Рөстәм Шәрипов шулай уҡ урмансы Георгий Рутто исемендәге дендропаркты төҙөкләндереү, Өфө лимонарийы эше, "Меги" клиникаһы төҙөлөшө менән ҡыҙыҡһынды, Совет районы хакимиәте коллективы менән осрашты.

- Һәр объекттың үҙ бурыстары, әммә улар барыһы ла халыҡ өсөн эшләй. Шуныһы мөһим: Өфөлә инфраструктура ғына түгел, һаулыҡ һаҡлау һәм ауыр хәлдә ҡалғандарға ярҙам хеҙмәте лә үҫешә, - тип, эш сәфәренә йомғаҡ яһаны Рөстәм Шәрипов. Дим биҫтәһендә муниципалитет милке булып торған күп функциялы "Орион" технопаркы бинаһының ҙур майҙанын элек дарыухана биләгән. Ҡайһы бер бүлмәләр эшҡыуарҙарға ҡуртымға бирелгән, буш торғандары ла була. Аҙаҡтан бина балалар учреждениеһына тапшырыла. Хәҙер бында йәш быуын робототехниканы үҙләштерә, шахмат серҙәренә төшөнә, медиастудияла шөғөлләнә, графикалы дизайнға өйрәнә. Рөстәм Шәрипов Димдәге "Баланов" паркын төҙөкләндереү барышы менән дә ҡыҙыҡһынды. Парктың дөйөм майҙаны - 23 гектар. Быйыл уның 4,6 гектары яңыртыласаҡ. Паркта әүҙем ял яратыусылар, балалы ғаиләләр, тәбиғәттә йөрөүҙе үҙ иткәндәр өсөн уңайлы шарттар булдырыла. Яҡын арала яҡтыртыу бағаналары ултыртыу, төп юлдарға һәм инеү урынына 4,3 мең квадрат метрҙан ашыу асфальт һалыу, резина япмалы балалар майҙансығы ҡуйыу планлаштырыла. Был эштәр ағымдағы йылдың октябрендә тамамланырға тейеш.

Ҡала етәксеһе шулай уҡ урындағы төҙөкләндереү хеҙмәте коллективында булды.

- Төҙөкләндереү хеҙмәте - һәр район өсөн бик әһәмиәтле объект. Уның һөҙөмтәле эшләүе, хәл-торошоноң талаптарына яуап биреүе беҙҙең өсөн мөһим. Ойошма етәксеһе менән аралашыу күрһәтеүенсә, коммуналь техникаға мохтажлыҡ бар. Әлбиттә, бөтә мәсьәләләрҙе контролгә алабыҙ һәм уларҙы хәл итеү өсөн планлы рәүештә шөғөлләнәсәкбеҙ, - тине Рөстәм Шәрипов.

ТӘҮГЕ ЕҢЕҮСЕЛӘР

31 июлдә Өфөлә II Рәсәй халыҡтары спартакиадаһы башланды. Ул бер нисә этапта үтә һәм 18 октябрҙә тамамлана. Ярыштар Рәсәй Федерацияһының ете төбәгендә, шул иҫәптән Башҡортостанда уҙа.

Республикабыҙҙа старт һыҙығына 1 августа үҙ эсенә йөҙөү, велосипед, йүгереүҙе алған триатлон буйынса спортсылар баҫты. Тәүҙә ярыштар ҡатын-ҡыҙҙар араһында булды. Өфөлә билдәләнгән ярыштарҙа, шулай итеп, тәүге еңеүсе булараҡ Диана Исакова танылды. Көмөш миҙал - Волгоград өлкәһенән Валентина Рясова (2:01:08), бронза Мәскәүҙән Яна Ченская (2:01:30) өлөшөнә төштө. Ир-егеттәр араһындағы ярышта Мәскәүҙән Михаил Бастраков (1:47:40) еңеүсе булды. Көмөш миҙалға Волгоград өлкәһенән Денис Колобродов (1:48:20) лайыҡ. Өсөнсө урында - Санкт-Петербургтан Павел Сорокин (1:48:32).

3 августа Өфө районының Келәш ауылына илткән юлында велоуҙыш буйынса ярыш үтте. Ир-егеттәрҙең төркөм ярышында Мәскәүҙән Даниил Мальцев еңеүсе булды. Көмөш миҙалға Төмән өлкәһенән Максим Мишанков, бронзаға Свердловск өлкәһенән Артур Ершов лайыҡ. Ҡатын-ҡыҙҙар төркөмө ярышында алтын миҙалды Санкт-Петербургтан Анастасия Самсонова яуланы. Икенсе урында - Һамар өлкәһенән Марина Комина, өсөнсөлә - Санкт-Петербургтан Кристина Новикова.

Башҡортостандың спорт объекттарында шулай уҡ фехтование (10-18 августа), асыҡ һыуҙа йөҙөү (15 августа), ишеү слаломы (16-18 августа), спорт көрәше (8-11 сентябрҙә) буйынса ярыштар ҡаралған.

ГЕРОЙҘАР ДӘҮЕРЕ

УЛАР ҠАЙҘА ЛА КӘРӘК

Башҡортостан Башлығының РФ Милли гвардияһы ғәскәрҙәре менән үҙ-ара эш итеү буйынса кәңәшсеһе Артур Йомағужин, бөгөн алғы һыҙыҡта Пилотһыҙ осоу аппараттары операторҙары иң кәрәкле белгестәрҙең береһе булып тора, ти.

Офицер БПЛА операторҙарын "һуғыш аллалары" тип атай, сөнки улар колонналарҙы оҙатып, хәрби транспорттың хәүефһеҙлеген тәьмин итә, разведка алып бара, утты корректорлай һәм тыныс халыҡты һаҡлай. Шуны белеү мөһим: пилотһыҙ осоу аппараттары операторҙары йыраҡтан тороп эшләй. Дрондарға идара итеү пультынан алғы һыҙыҡҡа тиклем бер нисә тиҫтә километр булыуы ихтимал.

"Телефон һәм компьютерҙан башҡа бер нәмә лә белмәйем, тигән йәштәр беҙгә кәрәк тә инде. Тейешлеһенә ҡыҫҡа ваҡыт эсендә үҙебеҙ өйрәтербеҙ. Сикләүҙәр юҡ, беҙҙә эш бик күп. Ватанды һаҡлаусылар рәтенә баҫырға ҡарар иткәндәргә республика биләмәһендәге хәрби комиссариаттарға барырға һәм төбәгебеҙҙә ойошторолған батальондарҙа һәм "Башҡортостан" полкында хеҙмәт итергә теләүгегеҙҙе белдерергә кәңәш итәм. Мин үҙем бишенсе йыл Махсус хәрби операция зонаһында хеҙмәт итәм һәм тәжрибәмдән сығып, исемле башҡорт батальондарында һеҙҙе туғандарса ҡаршы аласаҡтар, үҙҙәренеке күреп, бөтәһенә лә өйрәтәсәктәр, тип әйтә алам. Башҡортостан үҙ подразделениеларын дрондар һәм бөтә кәрәкле әйберҙәр менән тәьмин итә, республика Башлығы Радий Хәбиров был эштәрҙе шәхсән контролдә тота", - тип билдәләй Артур Йомағужин.

Төбәк Башлығы кәңәшсеһе белдереүенсә, хәрби комиссариаттарға килгән йәштәр башлыса тиҙ өйрәнеү һәләтенә, яҡшы реакцияға, техник фекерләүгә эйә, тәрән эрудициялы. Башҡортостан батальондары тәүге көндәрҙән үк МХО биләмәләрендә үҙҙәрен лайыҡлы күрһәтте, бөтә йүнәлештәрҙә лә һөҙөмтәле хәрби хәрәкәт алып баралар. Хеҙмәткәрҙәргә МХО-ла ҡатнашыусыларға һәм уларҙың ғаиләләренә тәғәйен барлыҡ дәүләт ярҙам саралары, льготалар һәм социаль гарантиялар ҡаралған. Контрактта билдәләнгән аҡсаға өҫтәп, һөҙөмтәлелек өсөн өҫтәмә түләү бар. Дошман позицияһына, техникаһына уңышлы һөжүм итеүселәргә 50 меңдән 500 мең һумға тиклем аҡсалата премия яҙыла.

БПЛА подразделениеларында хеҙмәт итеү тураһында тулы мәғлүмәтте башбат.рф сайтында һәм 122 телефоны буйынса алырға мөмкин. Шулай уҡ был Өфө ҡалаһы, Революция урамы, 156 адресы буйынса урынлашҡан Контракт буйынса хәрби хеҙмәткә һайлап алыу пункты аша ла эшләп була. Ғариза Дәүләт хеҙмәттәре порталы аша ла ҡабул ителә.

Ҡасим ҒӘҘЕЛШИН әҙерләне.

Н И М Ә ? Ҡ А Й Ҙ А ? Ҡ А С А Н ?

✓ Һауа-десант ғәскәрҙәре көнөндә Рәсәй Геройы М. Серафимов исемендәге "Патриот" паркы биләмәһендә Советтар Союзы Геройы, 1950 - 1970 йылдарҙа Һауа-десант ғәскәрҙәре командующийы, армия генералы Василий Маргеловҡа бюст асылды. Тантанала Башҡортостан Башлығы Радий Хәбиров, Рәсәй ДОСААФ-ы рәйесе Денис Добряков һәм Василий Маргеловтың бүләсәре, йәмәғәт эшмәкәре Полина Прасол ҡатнашты. "Һауа-десант ғәскәрҙәренең барлыҡҡа килеүе һәм үҫеше тап Василий Филиппович Маргеловтың исеме менән бәйле. Был ғәскәр СССР һәм РФ Ҡораллы Көстәренең хәрби йәһәттән иң һәләтле подразделениеларының береһенә әүерелде", - тине Радий Хәбиров үҙенең сығышында.

✓ Рәсәй халыҡтары берҙәмлеге йылы сиктәрендә, шулай уҡ "Пассажир йылы" башланғыстарын дауам итеп, "Башҡортостан ҡала яны пассажирҙар компанияһы" Акционерҙар йәмғиәте Куйбышев тимер юлы менән берлектә яңы хеҙмәтләндереү стандарттарын индерә. 2026 йылдың 20 июленән Өфө ҡала агломерацияһында Дим - Иглин участкаһында йөрөгән "Ласточка" һәм "Финист" заманса электр поездарында пассажирҙар өсөн мәғлүмәт ике дәүләт телендә - рус һәм башҡорт телдәрендә бирелә. Артабан был эш дауам ителәсәк.

✓ Башҡортостанда "Аврора" таланттарҙы үҫтереү үҙәгендә пилотһыҙ авиация системалары буйынса йәйге профиль смена ойшторола. Был турала төбәктең Сәнәғәт һәм энергетика министрлығы хәбәр итә. Смена барышында унда ҡатнашыусылар пилотһыҙ осоу аппараттарының ҡоролошо менән танышасаҡ. Пилотлау нигеҙҙәрен үҙләштерәсәк, профессионал симуляторҙарҙа эшләргә өйрәнәсәк, дронға идара итеүҙә үҙҙәренең көстәрен һынаясаҡ. Программала шулай уҡ дрон-болу буйынса дәрестәр үткәреү ҡаралған. Унда үҫмерҙәр аппаратты осороу, ултыртыу, бейеклегенә, йүнәлешенә идара итеү нескәлектәрен өйрәнә.

✓ Башҡортостан буйынса Роспотребнадзор мәғлүмәттәренә ярашлы, 2026 йылдың 30 июленә ҡарата медицина ойошмаларына талпан ҡаҙалыу сәбәпле 6 292 кеше мөрәжәғәт иткән, уларҙың 33,7 проценты - балалар. Белгестәр белдереүенсә, был бөжәк талпан энцефалиты һәм инфекцион боррелиоз таратыусылар булып тора. Республикаһының Гигиена һәм эпидемиология үҙәге тикшеренеүҙәре һөҙөмтәләре күрһәтеүенсә, зарарланыусыларҙан алынған талпандың 0,5 проценты - талпан энцефалиты вирусы, 24,9 проценты инфекцион боррелиоз тыуҙырыусылар менән зарарланған булған.

✓ *"Киске Өфө", мәсәлән, гәзиткә яҙылып, квитанцияларын редакцияға ебәргәндәрҙе Башҡортостан "Китап" нәшриәтендә баҫылып сыҡҡан китаптар менән бүләкләй. Быныһы бик мәслихәт!*

ҮӘТ БИТ ӘЙ!

ЯҺАЛМА ИНТЕЛЛЕКТТАН ТҮГЕЛ, кеше аҡылһыҙлығынан ҡурҡығыҙ!

"Яһалма интеллект контролдән сыҡҡан", "Үҙаллы агенттар тест мөхитенән ҡасҡан". Үткән аҙнала киң мәғлүмәт сараларының яңылыҡтар таҫмаһында ошондай хәүефле хәбәрҙәр күбәйҙе. Ысынбарлыҡта ни булған һуң? Был һорауҙы Рөстәм Нурыев һәм уның ЯИ-ғалим ассистенты Айзиһен Фән улы асыҡланы. Баҡһаң, был "хилафлыҡтар" артында яуыз алгоритмдар түгел, ә кеше хатаһы, иғтибарһыҙлығы һәм тәжрибәнең оҙайлы ваҡыт күҙәтеүһеҙ ҡалыуы икән.

1. "Ҡасыу" - бола түгел, ә тәжрибә шарты булып сыҡҡан. Тураһын әйткәндә, яһалма интеллекттың ярамаған ҡылығы уға бер нимәгә ҡарамай ҡуйылған бурысты үтәргә ҡушыуҙары менән бәйле. OpenAI-ла булған хәлдә модель "баш күтәрмәгән", ә эште иң уңайлы юл менән эшләгән. Ул киберхәүефһеҙлек тестын үтәргә тейеш булған. Модель мәсьәләне сискәндә тикшереүселәр өмөт иткәнсә түгел, ә Hugging Face сайтында әҙер яуаптар һаҡланыуын белгәнлектән, уларҙы рөхсәтһеҙ "күсереп" биргән.

Anthropic компанияһы яһалма интеллекттың мөмкинлектәрен "флаг яулап алыу" йәки системаларҙың йомшаҡ ерен табыу ысулы аша тикшергән. Тәжрибәләге осраҡлы хата арҡаһында ЯИ интернетҡа сығып киткән һәм өс компанияның инфраструктураһына "бәреп" ингән. Ул бурысын бар булған мөмкинлеген ҡулланып үтәгән.

2. Кем ғәйепле һуң? Кеше хаталары ғәйепле. Үрҙәге миҫалдарҙа кешеләр яһаған бер нисә хатаның бергә тап килеүе машинаның ҡылығына юл ҡуйған.

Беренсеһе, сикләүҙәр булмаған. Тәжрибә "мөмкинлектәрҙе баһалау" режимында үткәрелгән. Моделдәрҙең потенциалын тулыһынса күреү өсөн уларҙың һаҡсыллыҡ фильтрҙары махсус һүндерелгән. Сикләүҙәр булмаһа, модель үҙенә ҡуйылған бурысты иң уңайлы юл менән үтәй - бында ғәжәпләнерлек түгел. Икенсеһе, изоляция (ҡойма) булмаған. OpenAI компанияһының прокси серверында хаталар асыҡланған - шул "тишектәрҙән" модель интернетҡа сыға алған. Anthropic тәжрибәһендә лә тест машиналары интернет селтәренә тоташҡан булған. Өсөнсөһө, күҙәтеү булмаған. Ике осраҡта ла моделдәр эшен оҙайлы ваҡыт бер кем дә күҙәтмәгән. Уларҙың ҡылығына бер нисә көн үткәс кенә иғтибар иткәндәр. Күҙәтеүһеҙ ҡалған модель - бәйһеҙ эт keүек: күршеләрҙең тауығын тамаҡларға ла күп һорамай.

3. Алгоритмдар нисек эшләй? Уның "ихтыяры мәкерле " түгел, ә "тырыш аҡылы" уңайлы юл эҙләй. Яһалма интеллект алгоритмында биологик йән эйәләрендәге кеүек "үҙ-үҙеңде һаҡлау" инстинкты юҡ. Әммә, ҡуйылған бурысты мотлаҡ үтәргә ынтылыуы, үҙен "уңышлы, файҙалы" итеп күрһәтергә тырышыуы күҙәтелә. ЯИ-ға эш йөкмәткән кешегә был турала белергә кәрәк.

Шулай итеп, ЯИ - кешенең эш ҡоралы, ярҙамсыһы. Уның "баш күтәреүе", "контролдән сығыуы", "ҡасыуы" - кеше ниәте, хатаһы йәки енәйәте менән бәйле. Әгәр машиналар ысынлап та "бола күтәрә" ҡалһа, уларҙың артында кеше торасаҡ. Шуға күрә машинанан түгел, ә уны эшләгән кешенең яуапһыҙлығынан ҡурҡырға кәрәк. Мәҙәни, белемле булайыҡ, яһалма интеллект менән эш итергә өйрәнәйек.

Рөстәм НУРЫЕВ әҙерләне.

УҠЫУСЫ ҺҮҘЕ

УҠЫНЫҠ, УҠЫЙБЫҘ, УҠЫРБЫҘ. ӘММӘ...

(Башы 1-се биттә).

Ниндәйҙер мәсьәләне күмәкләп күтәрмәләүгә килгәндә, шундай миҫал. Бер саҡ районыбыҙ гәзите ("Һаҡмар") аша оло йәштәгеләргә мөрәжәғәт итеп, хәбәрләшеп, инициатив төркөм булдырып, район башлығына осрашыуға индек. Уға "Һуғыш балалары" ("Дети войны") ойошмаһы булдырыу тураһындағы тәҡдимебеҙҙе белдереп, беҙҙең исемдән республика Башлығына хат яҙырға һораныҡ. Унан тыш, гәзиттәр аша ла мөрәжәғәт менән сығыш яһаныҡ. Һәм Республика Башлығы Р.Хәбиров ошо туралағы законға ҡул ҡуйҙы. Әйткәндәй, ил Президенты В.Путинға ла ике тапҡыр хат яҙҙым. Сөнки Үҙәк гәзит "... в поверженной Германии издан закон о детях войны и ежегодно им оказывается материальная помощь", тип яҙғайны.

Әлбиттә, матбуғат баҫмаларының был асылы үҙгәрҙе хәҙер. Аңлауыбыҙса, һәр редакция үҙенсә йәшәргә ынтыла. Аҙ ғына ҡала барған уҡыусыларын нисек тә үҙенә ылыҡтырмаҡсы булып, уҡырға саҡыра, әйҙәй. Әммә үҙ ҡаҙанында ғына ҡайнамаймы икән улар, тип тә уйланыла. Шулай тип раҫларға сәбәбем дә бар: бик күп мәкәләләр яҙып та, улар беҙҙең гәзит-журналдарҙа, шулай уҡ "Киске Өфө"лә лә, баҫылмай ҡалды. Элек редакция хеҙмәткәрҙәре яҙғанына баһа биреп, ҡулдан хат яҙып ебәрер ине, хәҙер ундай хаттарҙы төштә генә күрергә ҡалды.

Ҡыҫҡаһы: матбуғат йәшәһен өсөн мәғлүмәт биреү генә етмәй, ул халыҡ менән бәйләнештә булырға, халыҡ менән фекер алышырға тейеш. Элек матбуғат халыҡты туплау, берләштереү, бәлки, әүрәтеү маҡсаты менән совет, партия органы булараҡ финансланды.

Эйе, бөгөн гәзит-журналдар уҡыусыларҙы ылыҡтырыуҙың төрлө сараларын ҡулланып ҡарай. "Киске Өфө", мәсәлән, гәзиткә яҙылып, квитанцияларын редакцияға ебәргәндәрҙе Башҡортостан "Китап" нәшриәтендә баҫылып сыҡҡан китаптар менән бүләкләй. Бынының бик мәслихәт! Бүләкләнеүселәр исемлеге баҫманы ҡайҙа күберәк алдырыуҙарын сағылдыра. Улар күберәк беҙҙең Баймаҡ төбәгенән инде. Күптәре минең таныштарым. Тимәк, беҙҙең төбәк ҡағыҙ баҫмаларҙан төңөлмәгән әле.

ЗЫЯЛЫЛАР МАЙҘАНЫ

ҺӨНӘРЛЕ ҮЛМӘҪ...

Һәр заманда ил-йортҡа ауырлыҡ ишерелгәндә йә ниндәйҙер ҡатмарлы мәсьәләләрҙе хәл итергә кәрәк булғанда, майҙанға зыялылар сыҡҡан. Уларҙың аҡылы, ялҡынлы телмәре яуға күтәргән, урынһыҙ сәбәләнеүҙәрҙән төңөлдөргән, ярһыуҙарҙы баҫҡан йә тоҡандырған. Бөгөнгө еңел булмаған осорҙа замандаш зыялыларҙың үҙ халҡына әйтер һүҙе ниндәй булыр?

Сабир СӨЛӘЙМӘНОВ, эшҡыуар, бизнес-тренер, Силәбе ҡалаһы: "Киске Өфө" гәзите беҙҙең хаҡта яҙғаны бар, шуға күрә уҡыусыларҙы үҙем менән таныштырып тороу кәрәкмәйҙер, тип уйлаһам да, бер-ике һүҙ генә әйтеп китмәксемен. Беҙ туғаным - игеҙәк һыңарым Хәбир менән Америкала, Европала йәшәнек һәм профессиональ бокс менән шөғөлләндек. Хәбир ике тапҡыр АҠШ чемпионы булды. Ҡыҫҡаһы, икебеҙ ҙә спорт карьераһын тамамлағас, бизнес менән шөғөлләнеүгә күстек. Мин тыуған яғым Силәбегә ҡайтып, сит илдәрҙә алған тәжрибәм нигеҙендә эшҡыуарҙарҙың кәңәшсе-тәрбиәсеһе булараҡ эшләй башланым.

"Зыялылар майҙаны" рубрикаһында һүҙ әйтеүе бик яуаплы бурыс, әлбиттә, ләкин бөгөнгө технологик шарттарҙа туплап өлгөргән эш тәжрибәм менән уртаҡлашыу файҙаға ғына булыр, тип уйлайым. Эйе, бөгөнгө еңел булмаған осорҙа ҡайҙандыр әҙерҙе көтөп ултырыу психологияһы юҡҡа сыҡты, ә донъяны алып барырға, ғаилә аҫрарға, балаларҙы үҫтерергә - тимәк, аҡса эшләргә кәрәк. Кемдер үҙенә ҡулай эш таба алмай, кемделер бәләкәй эш хаҡы ҡәнәғәтләндермәй. Уларына ла риза булыр ине кеше, ләкин киләсәкте лә уйларға тура килә, сөнки киң мәғлүмәт сығанаҡтары бер-береһен уҙҙырып, алда торған ҡыҫҡартыуҙар, эшһеҙлек прогноздары менән былай ҙа тыныс булмаған күңелгә хафа һалып ҡына тора. Шуға күрә килем килтермәгән элекке һөнәрҙе яңы хеҙмәт күнекмәләренә алыштырыуҙан, яңылыҡҡа ынтылыуҙан ҡурҡырға ярамай, тип әйтер инем. Бының өсөн иһә бөгөн һәр кемгә лә асыҡ мөмкинлектәре менән йәлеп итеүсе онлайн-бизнес, электрон коммерция серҙәрен үҙләштерергә кәрәк, сөнки бөгөн, кем әйтмешләй, интернет мөмкинлектәренән тик ялҡауҙар ғына файҙаланмай. Был эш

НИМӘ? ҠАЙҘА? ҠАСАН?

✓ 4 сентябргә тиклем республика буйынса "Трактор" исеме аҫтында рейдтар үтә. Уларҙың маҡсаты - үҙйөрөшлө машиналар һәм тағылмалар ҡатнашлығындағы аварияларҙы һәм ғәҙәттән тыш хәлдәрҙе булдырмау, тип хәбәр иттеләр Башҡортостандың Дәүләт техник күҙәтеү комитетында. Ведомство белгестәре йыл һайын тракторға техник тикшереү үтерергә, страховка алырға, хоҡуҡһыҙ руль артына ултырмаҫҡа һәм ватыҡ машиналарҙы файҙаланмаҫҡа кәңәш итә. Рейдтар республиканың барлыҡ районлдарында һәм ҡалаларында бара.

✓ Мәләүез районының Хлебодаровка һәм Александровка ауылдары юғары тиҙлекле интернетҡа тоташҡан. Хәҙер урындағы халыҡ видеоэлемтә һәм башҡа һанлы сервистар менән ҡуллана, интерактив телевидение ҡарай, дәүләт һәм муниципаль хеҙмәттәр менән файҙалана ала. "Ауылда йәшәү өсөн уңайлы шарттар тыуа, республикабыҙҙың теләһә ҡайһы нөктәһендә заманса тормош шарттары булдырыуға ҙур әһәмиәт бирелә", - ти Мәләүез районы хакимиәте башлығы Зәбир Ғабдуллин.

✓ Өфө ғалимдары яман шешкә ҡаршы вакцинаны теркәүгә әҙерләй. Н. Ф. Гамалея исемендәге Эпидемиология һәм микробиология милли тикшеренеү үҙәгенең ғилми етәксеһе Александр Гинцбург белдереүенсә, "Имурон-ВАК" вакцинаһы йыл аҙағына теркәлергә мөмкин. Препарат - Башҡорт һәм Сеченов медицина университеттарының берлектәге эше. "Башҡорт дәүләт медицина университетында академик Валентин Николаевич Павлов туплаған бәүел ҡыуығы яман шеше туҡымалары коллекцияһы бар. Эшебеҙҙә ул ныҡ ярҙам итте", - ти Александр Гинцбург.

✓ Уҡыусыларға һөнәри йүнәлеш биреүҙә предуниверсарийҙарҙың да өлөшө ҙур. Бөгөн республикала 15 ошондай белем үҙәге уңышлы эшләй. 2025 йылда уларҙа шөғөлләнгән 430-ҙан ашыу уҡыусы республика вуздарына уҡырға ингән. Былтыр Салауат районының Малаяҙ ауылындағы Башҡорт гимназияһында Евразия ғилми-белем биреү үҙәгенең "Киләсәк медицинаһы" предуниверсарийы асылды. Ул Башҡортостан дәүләт медицина университеты базаһында булдырылды. Юғары уҡыу йорто белем биреү программалары менән тәьмин итә, ә Малаяҙ үҙәк район дауаханаһы мәктәп уҡыусыларына табип һөнәре менән яҡындан танышыу майҙансығы ролен үтәй.

✓ Башҡортостандың Күмертау ҡалаһында йәйәнән уҡ атыу буйынса асыҡ республика чемпионаты үтә. 15 августа ойошторласаҡ "Ҡыпсак мәргәне"ндә 93 метр арауыҡтан атыу - тарихи ваҡиғаны ҡабатлау ҙа көтөлә. "Тиҙ атыш", алыҫлыҡҡа атыу һәм "Мәргән кубогы" буйынса ярыштар буласаҡ.

Үҙем алдырған гәзит-журналдарҙың йыллыҡ тиражын электэлектән яҙа киләм, бөгөнгө менән сағыштырам (бөгөнгө мәғлүмәттәрҙе күрһәтеү унайһыҙ ҙа әле ул). 2006 йылда "Башҡортостан" - 24605, "Йәшлек" - 38761 дана; "Киске Өфө" 2007 йылда 6121 дана менән баҫылған. 23400 дана менән сыҡҡан "Аҙна" бөгөн юҡ.

Ниңә уҡыуҙан биҙрәне әле халыҡ? Ауылдар, ярай, почтаһыҙ һәм почтальонһыҙ ҡалып бөтөп бара инде, шуға алдырмайҙар. Ә баш ҡалала, мәҫәлән, китапһыҙ, гәзит-журналһыҙ йәшәмәҫкә тейешле күпме фән эшмәкәре, яҙыусы, артистар, уҡытыусылар, башҡа интеллигенция вәкилдәре көн итә. Улар тураһында гәзит-журнал биттәрен тултырып бирелгән һауалы яҙмаларҙы уҡып торабыҙ. Тик был кешеләр үҙҙәрен донъяға танытҡан гәзит-журналды алдырамы? Уҡыймы?

Уйландыра. Бөгөн мәғлүмәт сығанағы үтә күп. Һәм кешенең олоһо ла, кесеһе лә ул мәғлүмәтте башлыса смартфон, айфондар аша ала. Тик был нәмәкәйҙәрҙең кеше организмына ни тиклем зарарлы булғанына иғтибар итеүсе генә юҡ. Ерҙә миллион йылдар элек барлыҡҡа килгән ябай организмдан үҫешкән тереклек барыһына ла яйлап ярaҡлашҡан. Ә һалма нурҙар аҙ ғына ваҡыт эсендә бар Ер шарын йулай бара. Бар, ул нурҙарға тиҙ генә ярaҡлаш! Һәм ул нурҙар кешегә генә "йәбешмәй", ә бөтә тереклеккә тәьҫир итә, үҙгәртә. Ул беҙ ашаған икмәктә лә, эскән һыуҙа ла бар. Шул арҡала бөгөн донъяла ниндәй генә ауырыуҙар барлыҡҡа килмәй ҙә, күпме зәғиф балалар тыуа. Киләсәктә кешелек шул күҙгә күренмәгән нурҙарҙан "аҡылдан шашасаҡ" бит!

Етмәһә, хәҙер халыҡты ҡағыҙ баҫмаларҙан айырып, "электрон матбуғат"ты алға һөрөү тураһында һөйләнәләр. Мобиль матбуғат кемгәләр мәғлүмәт еткерә, ләкин фекер алыштыртмай, кешеләрҙе берләштермәй, киреһенсә, уларҙы бер-береһенән алыҫлаштыра, айыра. Тик халыҡ быны бигүк аңлап бөтмәй әле. АңлаҒас иһә, берҙән, һаулыҡ киткән булыр, икенсенән иһә... Ҡағыҙ баҫмаларҙың да юҡҡа сыҡҡан булыуы ихтимал. Эш шуға табан бара түгелме?..

Йәмних ҠАШҠАРОВ.
Баймаҡ районы
Әбделкәрим ауылы.

менән бөгөн хатта ауылдарҙа йәшәгәндәр шөғөлләнә ала, сөнки интернет бәйләнеше булмаған ауылдар юҡ тиерлек. Онлайн-бизнес шөғөлөн башлап ебәреү өсөн иң тәүҙә үҙегеҙгә таныш һәм яҡын бәрәй өлкә һайлап ала белеү мөһим. Мәҫәлән, һатыу менән бәйле эш икән, уға булған ихтыяжды өйрәнеү мотлаҡ. Ә инде бөтөнләй эш тәжрибәгеҙ булмаған хәлдә иң еңеле һәм отошлоһо - легаль булған селтәр маркетингы. Был үҙенә күрә бер сауҙа моделе булып тора һәм тауар йәки хеҙмәттәрҙе (әйтәйек, косметика, актив биологик өҫтәмәләр, йорт-хужалыҡ тауарҙары һ.б.) эре магазин компаниялары түгел, ә бойондороҡһоҙ партнерҙар, йәки дистрибьюторҙар тәҡдим итә. Тағы ла ябайлаштырып әйткәндә, етештереүсе туранан-тура кешеләр менән эшләй, ә улар араһынан дистрибьюторҙар булып киткәндәре үҙ командаһын туплап, күп кимәлле структура рәүешендә сауҙа итә. Дөрөҫөн әйткәндә, был бөгөн бөтәбеҙгә лә яҡшы таныш, билдәле өлкә, шуға күрә онлайн-бизнес башлап ебәреү өсөн иң еңеле һәм ябайы ла.

Мин үҙем һәм командам милләттәштәребеҙ араһынан мөмкин тиклем күберәк эшҡыуарҙар, бизнесмендар үҫеп сыҡһын өсөн тырышабыҙ. Һорауҙар килеп тыуған осраҡта туранан-тура беҙгә мөрәжәғәт итергә була, мин үҙем дә һәр ваҡыт бәйләнештәмен. Бөгөнгө шарттарҙа айырыуса бер-береңде күтәрмәләү, аралашып, кәңәшләшеп, берҙәмлектә йәшәү фарыз, яңғыҙлыҡта тороп ҡалырға ярамай. Беҙҙең Силәбе өлкәһендә, шулай уҡ Башҡортостанда, мәҫәлән, яңылыҡҡа ынтылыусы, үҙ эштәрен башларға теләүсе башҡорт егеттәре байтаҡ. Уларға онлайн-бизнес компанияларына берләшеп, эш асырға, тәжрибә уртаҡлашырға, фекерҙәштәр, дуҫтар табырға, ҡыйыуыраҡ, ныҡышмал булырға кәрәк. Шул уҡ ваҡытта ошо эшлекле даирәлә үҙебеҙҙең туған телебеҙҙе, тарихыбыҙҙы, рухыбыҙҙы һаҡлайыҡ, тип өндәшкем килә - был беҙҙең иң беренсел бурысыбыҙ.

Гөлфиә МӨХӘМӘТШИНА яҙып алды

ДОНЪЯ ШАҢДАУЫ

ЯРАЛЫ ЙЫРТҠЫСТЫҢ АСЫУЫ ЯМАН

Үткән аҙнаның һуңғы көнө - 2 августа Рәсәйҙең хәрби элитаһы - Һауа-Десант ғәскәрҙәре (ВДВ) көнө билдәләнде. Ошо уңайҙан РФ Президенты Владимир Путин десант ғәскәрҙәре яугирҙарын һәм ветерандарын һөнәри байрамдары менән ҡотланы.

"Легендар ҡанатлы пехота сафында һәр ваҡыт көслө характерлы, юғары әҙерлекле һәм ысын дуҫлыҡ тойғоһо менән берләшкән кешеләр хеҙмәт итте. Бөгөн дә улар һынатмай: Махсус хәрби операцияның иң яуаплы һәм ҡатмарлы йүнәлештәрендә ҡаһарманлыҡ, тәүәккәллек күрһәтәләр",- тип десантсыларҙың хәрби ҡаҙаныштарын юғары баһаланы президент. Десантсыларҙы шулай уҡ РФ оборона министры Андрей Белоусов та ҡотланы һәм МХО башланғандан алып айырыуса ҡаһарманлыҡ һәм батырлыҡ күрһәткәндәре өсөн ВДВ ғәскәрҙәренең 111 хәрби хеҙмәткәре Рәсәй Федерацияһы Геройы исеменә лайыҡ булыуы тураһында әйтте.

Рәсәй Оборона министрлығы хәбәр итеүенсә, беҙҙең Ҡоралы Көстәр Украина армияһы мәнфәғәтендә эшләүсе энергетика объекттарын, транспорт инфраструктураһын һәм логистика үҙәктәрен, ваҡытлыса урынлашҡан хәрби төркөмдәр һәм сит ил яллаһыусылары торған пункттарҙы оператив-тактик авиация, дрондар, ракета ғәскәрҙәре һәм артиллерия ярҙамында көслө утҡа тотто. Бынан тыш, 2 августа ҡарай төндә беҙҙең ғәскәрҙәр украин порттарына һөжүм итте һәм һөҙөмтәлә Одессалағы яғыулыҡ резервуары, Николаевтағы диңгеҙ буксиры һәм Ҡара диңгеҙҙәге хәрби йөк тейәгән судно юҡ ителде. Киевта РФ Ҡоралы Көстәренең туктауһыҙ һөжүмгә күсеүенең экспортты тотҡарлауын таныһрға мәжбүр булдылар, ә иҡтисадсылар ошо арҡала юғалтыуҙарҙың 70 млн самаһы долларға барып баҫыуын иҫәпләп сығарҙы.

Ошо йәһәттән бойондороҡһоҙ сит ил экспертының фекере иғтибарҙы йәлеп итә. Мәҫәлән, АҠШ Ҡоралы Көстәренең отставкалағы полковнигы, Пентагон башлығының элекке кәңәшсеһе Дуглас Макгрегор: "Украинаға диңгеҙ юлы бикләнеүе арҡаһында Киев тиҙҙән Донбастағы Дружковка, Славянск һәм Краматорск кеүек ныҒытма ҡалаларҙан ҡолаҡ ҡағасаҡ, ә был иһә Днепрға, Харьковҡа һәм Киевҡа юл асасаҡ. Зеленскийҙың АҠШ-тан Patriot ракеталарын етештереүгә лицензия ҡулға төшөрөргә маташыуы барып сыҡмаясаҡ; бойомға ашҡан хәлдә лә, ул ваҡытҡа тиклем, минеңсә, Украина булмаясаҡ - Рәсәй ғәскәрҙәре һөжүмгә күсте, улар бөгөн көслөрәк",- тип яҙҙы. Һәм, ысынлап та, үткән тәүлектәр эсендә генә лә Рәсәй армияһы Запорожьеның - Любицкое һәм Харьков өлкәһенең Ольговка пункттарын яуланы. Беҙҙең ғәскәрҙәрҙең Донбаста өҫтөнлөк һаҡлауы үҙенең хәл иткес этабына яҡынлай: Рәсәй Ҡоралы көстәренең артабанғы хәрәкәте Краматорск менән Славянск өлкәләрендә үҙгәрештәргә килтереүенә шик юҡ. Хәрби күҙәтеүсе Дмитрий Дегтярев билдәләүенсә, дүрт йыл эсендә дошман оборонаһы үҙенең иң һәләкәтле осорон кисерә, уның ҡарауы, фронттағы уңышһыҙлыҡтарын Киев режимы Рәсәй төпкөлөнә һөжүме менән "капларға" тырыша һәм дрондар ямғыры яуҙырыуын дауам итә. "Росатом" башлығы Алексей Лихачев дошмандың көн һайын Запорожье АЭС-ына яҫҡыныуы хаҡында ҙур борсолоу белдерҙе. 2 августа ҡарай төндә 3-сө энергоблоктың реактор бүлеге янына төшкән дрон, бәхеткә күрә, шартламаған. Ә шулай ҙа тотош алғанда, Энергодарҙа хәл көсөргәнешле ҡала, сөнки АЭС биләмәһенә яҡын ҡала менән район көн һайын дрон һөжүменә дусар ителә.

Ғөмүмән, 21 июлдән алып, ВСУ-ның баш командующийы итеп "ҡанлы генерал" ҡушаматлы Михаил Драпатый тәғәйенләнгәндән һуң, Рәсәйҙең граждандар объекттарына һөжүм һәм теракттар көсәйтелде, тип хәбәр итә "Известия" гәзите. Киев режимы башлығы, сәйәсмән күҙәтеүсе Спиридон Килинкаров әйтмешләй, Украинаның эске сәйәси торороҡһоҙлоғо шарттарында Зеленский үҙ позицияһын нығытыу менән мәшғүл: көс структураларының төп урындарына ул үҙ кешеләрен ҡуя башланы. Украинаның элекке премьер-министры, сәйәсмән Николай Азаров aif.ru каналына интервьюһында Мариуполдә ойошторған аяуһыҙ операцияһы буйынса ямапаты сыҡҡан Драпатыйҙы ҡанһыҙлыҡта гәйепләне һәм нацист, садист тип атаны. Украинала иһә элекке баш командующий Сырский менән президентлыҡҡа ниәттәре буйынса яҡшы билдәле оборона экс-министры Федоровты вазифаларынан бушатыуға ҡаршы протест забастовкалары көсәйә, тип яҙа aif.ru. Икенсе яҡтан, балыҡ башынан серей, тигәндәй, Украинаның власть коридорҙарында барған тотороҡһоҙлоҡ күренештәре үҙ ҡарарынан ҡолаҡ ҡаҡҡан Зеленскийҙың диктаторҙан "Британия йомошсоһо"на әйләнә барыуын күрһәтә, тип билдәләй күҙәтеүселәр. Тап ошо көндәрҙә АҠШ-тың Ҡоро ер ғәскәрҙәре полковнигы Лоуренс Уилкерсон билдәләүенсә, "Рәсәйҙең Ҡара диңгеҙ порттарын, шул иҫәптән, Одесса портын бикләүе һөҙөмтәһендә Украина тәьминәт юлдарынан ҡолаҡ ҡаҡты, ә Зеленский ошо хәл иткес ваҡытта тотто ла ярҙамсыларын алмаштыра башланы. Киев режимы экспертар фаразлауынан да алдараҡ юҡҡа сыға бара түгелме?" Әммә, ҡыҙғанысҡа күрә, яралы йыртҡыстың асыуы яман, тигәндәй, Рәсәй өҫтөнә ябырылған дошман дрондарынан ҡорбандар һаны кәмемәй...

Фәүзиә МӨХӘМӘТШИНА.

Б А Ш Ҡ А Л А Х Ә Б Ә Р Ҙ Ә Р Е

✔Башҡортостан Башлығы Радий Хәбиров Өфө хакимиәте башлығы урынбаҫары Илдар Хәбибуллинды генерал Шаймуратов миҙалы менән бүләкләү тураһында указға ҡул ҡуйған. Наградаһы республиканың баш ҡалаһы мэры вазифаһын башҡарыусы Рөстәм Шәрипов тапшырҙы. Илдар Хәбибуллин Өфө хакимиәте башлығы урынбаҫары вазифаһына 2026 йылдың яҙында тәғәйенләнде. Быға тиклем БАРС-18 ирекле отряды составында Махсус хәрби операция биләмәһендә хәрби хәрәкәттәрҙә ҡатнашҡан. Шулай уҡ "Хеҙмәт ҡаһарманлығы өсөн" һәм "Батырлыҡ өсөн" миҙалдары менән бүләкләнгән.

✔Өфө прокуратураһы Менделеев урамында күп фатирлы йорт төҙөлөшөн туктатты. "СТЭК-АТП" яуаплылығы сикләнгән йәмғиәтҡә объектты төҙөүгә рөхсәт ҡағыҙы биргән саҡта тейешле тәртипте боҙоуға юл ҡуйылған. Тикшереү күрһәтеүенсә, төҙөлөш эштәре проектлау һәм планлаштырыу документацияһы раҫланмайынса башланған. Документта объекттың урынлашыуы һәм социаль инфраструктура менән тәьмин ителеүе буйынса иҫәп-хисаптар тураһында мәғлүмәт булмаған.

✔"Салауат Юлаев"тың тренерҙар штабы икенсе йыл рәттән үҙгәрмәй. Өфө командаһының етәксеһе - Виктор Козлов, уның менән 2027 йылдың яҙына тиклем контракт төҙөлгән. Клубтың матбуғат хеҙмәте хәбәр итеүенсә, тренерҙар штабында дүрт белгес бар. Һаҡсылар менән эш өсөн Николай Цулыгин яуап бирә. Дөйөм физик әҙерлек буйынса тренер - француз белгесе Адриан Вальво. Владимир Потапов баш тренерҙың ассистенты булып ҡала, ул шулай уҡ аҙсылыҡта уйнау өсөн яуаплы. Дмитрий Мезенцев ҡапҡасылар менән эшләй.

✔Башҡортостандың баш ҡалаһында "Йәшел Башҡортостан" акцияһының яҙғы этабында 1590 ағас һәм 3200-ҙән ашыу ҡыуаҡ ултыртылды, тип белдерҙе баш ҡаланың Коммуналь хужалыҡ һәм төҙөкләндереү идаралығы начальнигы урынбаҫары Ришат Исмәғилев мэрияның оператив кәңәшмәһендә. Өфөнөң Октябрь революцияһы, Аксаков, Гоголь, Ветошников, Ленин, Пушкин, Мостай Кәрим, Аксаков, Достоевский урамдарында 247 йүкә ағасы ултыртылды. Чернышевский урамының Крупская урамынан Ленин урамына тиклемгә арауығын иһә 22 саған биҙәй.

✔Өфөлә каршеринг машиналарын ҡуртымға алыу ҡиммәтләнде. Баш ҡала берҙән-бер "Делимобиль" каршеринг сервисы хаҡты ике тапҡырға тиерлек арттырҙы, тип хәбәр итә "Бизнес ФМ Уфа" радиостанцияһы. Уларҙың әйтеүенсә, Хәҙер Volkswagen Polo һәм Kia Rio автомобилдәрен ҡуртымға алыу хаҡы минутына 15,31-ҙән 16,78 һумға тиклем тәшкил итә. Ике-өс аҙна элек ошо уҡ машиналарҙы ҡуртымға алыу минутына 7,5 - 8,5 һумға төшкән.

"БАШИНФОРМ" материалдары файҙаланылды.

✓ *"Һимергәнһең, ябыҡһың, нишләп буянмағанһың, был күлдәкте шунсаға алдыңмы, миндәге матурыраҡ, яҡшыраҡ, уңайлыраҡ, һ.б." тигәнерәк һүҙҙәрҙе ҡатын-ҡыҙҙар бер-береһенә башҡалар алдында ташлаусан.*

ТӘРБИӘ МӘКТӘБЕ

БЫЛ ҒӘҘӘТТӘР ҺИНДӘ БАРМЫ?

Нимә яҡшы, нимә насар икәнде, әгәр ул күҙгә күренерлек хәлдә булмаһа, белеп тә булмай ҡуя. Шулай уҡ кешене лә. Яҡшы кешеме ул, насармы - аныҡ ҡына баһалауы ауыр. Әммә үҙен "яҡшы" тип иҫәпләгәндәрҙә ун матур ғәҙәт булырға тейеш, тиҙәр.

Ярҙамсыллыҡ

Ярҙамсыллыҡ - ул кемгәлер ауыр, бәләгә ҡалған йәки төшөнкөлөккә бирелгән икәнен белгәндә үҙ белдегең менән ярҙамға килеү. Һүҙ менән, теләктәшлек һәм матди ярҙам менән. "Уй, уның хәле шулай икән!" тип тел сарлау йәки ситтән генә йәлләү түгел, ә кире талап ителмәгән, хаҡ һоралмаған, рекламаға һәм халыҡҡа күрһәтеүгә ҡоролмаған хәйриә ярҙамы. Берәй ауырыуға дарыуға, операцияға аҡса биргәнегеҙ, күп балалыларға үҙегеҙҙең иҫкене түгел, ә берәй тапҡыр яҡшыны бүләк иткәнегеҙ, ҡарауһыҙ әбей-бабайҙы йыуындырып-тәрбиәләп ҡуйғанығыҙ, кредитҡа баткан туғанығыҙ (танышығыҙ) өсөн түләшкәнегеҙ, мохтаждарға ит, картуф һымаҡ үҙегеҙ үҫтергәнде алып барып биргәнегеҙ, кемгәлер бушлай эш эшләгәнегеҙ бармы? Ысынлап ярҙам итеү - ул бурысҡа биреп тороу йәки ярҙам иткән булып ҡыланыу, кешенең ауыр хәлен һыҙыҡ өҫтөнә алып күрһәтеү, үҙенә уңайлы йәки файҙалы саҡта ғына ҡул һуҙыу түгел, ул үҙеңдең ҡылығыңдан эске ләззәт алыу һәм икенсегә һиҙелерлек файҙа килтереү.

Дөрөҫтө һөйләү

Алдашмау. Һәр хәлдә, алдашмаҫҡа тырышыу. Хәбәрҙе йәки ваҡиғаны үҙгәртмәй, үҙеңдән өҫтәмәй, ҡабартмай, арттырмай ғына һөйләй белеү. Дөрөҫ хәбәр һәр ваҡыт уңайлы һәм яйлы ла булмаҫҡа мөмкин. Тик дөрөҫ һөйләй белеү һәм алдашмау йәмғиәттә шундай тиҙ баһалана. Һинең был сифатыңды шунда уҡ аңғарасаҡтар. Шулай уҡ алдаҡсы булыуыңды ла.

Тәрбиә

Был төшөнсә аҫтына бик күп ғәҙәттәрҙе индерергә булалыр. Мәҫәлән, тейешле урынға ваҡытында килеүҙе - һуңламауҙы. Башҡаларҙың һине көтөп ваҡытын сарыф итеүенә юл ҡуймауҙы. Өҫтәл артында, ашағанда, аҙыҡ-түлек ҡулланғандағы этикет тәртиптәрен тотоуҙы. Кеше менән һөйләшә белеү, уның йөҙөн йыртмау, етешһеҙлектәрен бәреп әйтмәү, унан көлмәү, кәмһетмәү, тупаҫ һүҙҙәр ҡулланмауҙы.

Һөйләшә белмәү, мығайын, иң таралған тәрбиәһеҙлек билдәһеләр. Бигерәк тә ҡатын-ҡыҙҙар араһында күҙәтергә була быны. "Һимергәнһең, ябыҡһың, нишләп буянмағанһың, был күлдәкте шунсаға алдыңмы, миндәге матурыраҡ, яҡшыраҡ, уңайлыраҡ, һ.б." тигәнерәк һүҙҙәрҙе улар бер-береһенә башҡалар алдында ташлаусан. Теләктәшлек артына йәшерелгән тупһыҙлыҡ был, үҙен тәрбиәлемен тип иҫәпләгән кеше үндайҙы әйтмәҫ. Тәрбиәле булыу - ул һүҙҙе, вәғәҙәне, әйтелгәнде тота белеү. Үҙең биргәнде лә, башҡаларҙан алғанды ла. Серҙе һатмау. Кеше хәлен ғәйбәт итеп һөйләмәү.

Дауамы бар.

ТЕМАНЫ ДАУАМ ИТЕП...

ТАБИП ЭТИКАҺЫ ХАҠЫНДА

(Башы 1-се биттә).

Башта шуны әйтеп китеү кәрәк: һәр медицина учреждениеһында барыбер итәғәтле, ягымлы кешеләр күпселек булыуы ҡыуаныслы. Әммә, "был донъяның кеме юҡ" тигәндәй, ара-тирә ошо гуманлы һөнәр эйәләре араһында әлеге "тупаҫтар" ҙа осрағылап ҡуя шул. Йәшерәк сағымда үҙем етәкләгән бүлектәге медицина хеҙмәткәрҙәренең барыһы ла тиерлек пациенттарға ҡарата иғтибарлы, ягымлы булғанын иҫләп, тынысланып ҡуям. Табип этикаһы хаҡында һүҙ сыҡҡас, әлбиттә, был тема урта медицина персоналына ла ҡағыла тип аңлау кәрәк. Тап ана шул, табип ҡушҡан медпроцедураларҙы атҡарыусылар - шәфҡәт туташтары (медсестралар) пациент менән күберәк аралаша бит. Бүлектәге бына шул шәфҡәт туташтарымдың береһенә ауырыуҙар ризаһыҙлыҡ белдергеләй ине. Маҡтаныуға һанамағыҙ, үҙемдең барса әҙәм балаһына ҡарата ҡаты ҡағылмай торған ғәҙәтем - бала сағымдан. Бына шулай, эштә лә медсестраларыма ҡарата артыҡ йомшаҡ мөғәмәләлә булғанмындыр, күрәһең, әммә, әлеге "апай" мине бигүк дөрөҫ аңламаны, буғай. Шул медсестрамдың бүлектә дауаланып ятҡан һалдат һәм офицерҙарға екеренеп өндәшеүен үҙем дә өнәп етмәнем. Ҡайһы бер ауырыуҙар миңә килеп "ялыуайт" та иткеләгәс, бүлек мөдире буларак, ауырыуҙарымдың ялыуына ыңғай, гәҙел яуап табырға бурыслы инем. Йәшкә үҙемдән бер аҙ олорак булған был апайға яҡшы ғына итеп, беҙҙең яҡта әйтмешләй, "иплэп кенә" лә әйтеп ҡарайым, әммә ул тәҙәлергә бер ҙә уйламай, хатта миңә - үҙенең начальнигына, айбарланып маташа. Тупаҫлыҡ өсөн эштән бушатыу хаҡында закон бармы-юҡмы, белмәйем, әммә бына ошо коллегамдың үҙемдең бүлектә эшләүен һис кенә лә теләмәнем. Ахырҙа: "Фәлән Фәләновна, үҙегеҙгә ҡарата ошоғаса булған яҡшы мөнәсәбәтемде минең "сибеклек" тип аңлаһағыҙ - хаталанаһығыҙ. Артабан беҙ һеҙҙең менән бергә эшләй алмаҫбыҙ. Үҙ теләгегеҙ буйынса ошо эштән китеп, башҡа берәй урынға күсһәгеҙ, хәйерлерәк булыр", - тинем уға. Алай ҙа, ҡаршылашып торманы, ғариза яҙҙы ла, күрше хирургия бүлегенә күсте. Ул бүлектең начальнигы ярайһы ғына үҫал кеше ине, бәлки, уны тәртипкә күндергәндер. Етәксе булып эшләү дәүерендә бына ошо ҡатындан башҡа бер кемде лә эштән бушатҡаным булманы...

Табип этикаһы темаһына ҡағылышлы үҙем менән булған тағы бер ваҡиға иҫемдә ҡалған. Быныһы - күңелле ваҡиға. Медиктар көнөнә ҡарата гарнизонда бер конкурс иғлан иткәйнеләр. "Самый добрый доктор" тигән ошо ярышта жюри мине еңеүсе итеп тапты. Хәрби ҡаласыҡтағы "Дом офицеров"та уҙғарылған тантаналы кисәлә гарнизон башлығы миңә ул саҡтарҙа "дефицит" тип һаналған өс литрлыҡ термос бүләк иткәйне. Әле булһа өйҙә тора ул һауыт.

Урыҫта "слишком хорошо - тоже не хорошо" тигән сәйер бер әйтем дә бар бит әле. Ышанаһығыҙмы-юҡмы, хөрмәтле яҡташтар, пациенттарыма ҡарата артыҡ яҡшы мөнәсәбәттә булыуымды яратмағандар ҙа булды. Ысын! Медицинанан бөтөнләйгә алыҫ торған командование, шәхсән, парт-полит аппарат яғынан килде был хәбәр. Хатта минең менән тәрбиәүи эш алып барыу өсөн штабтан бер подполковник ағайҙы ла ебәрҙеләр. Уның элек миндә дауаланғаны ла бар, әммә уға үҙенең юғары начальнигының поручениеһын да үтәргә кәрәк бит инде. Ҡабул итеү бүмәһенә инеп, бик итәғәтле генә итеп һаулыҡ һорашҡас, уратып-уратып, бәғзе бер часть командирҙарының "доктор Суюндуковҡа ҡарата дәғүәләр" булыуы хаҡында әйтте. Мин, әлбиттә, уның тел төбөн шунда уҡ аңланым һәм яуап бирергә әҙер икәнемде белгерттем. Бәхеткә, ул саҡ үҙем дә инде подполковник званиеһында инем. Шуға күрәмелер, тиң дәрәжәләге кеше менән ҡаушамай ғына һөйләшә алыуымда шигем булманы...

- Дивизиялағы һалдат һәм офицерҙарға һаулыҡ буйынса иң күп справка биреүсе - һеҙ икән, Халил Тухватович, - тине был "ағай".

- Шулай булыуы ла ихтимал, иптәш подполковник, әммә, яуырыныма погондар тағып йөрөһәм дә, мин бит иң тәү нәүбәттә - доктор. Минең өсөн офицер һәм һалдаттарҙың һаулығын һаҡлау мәсьәләһе - беренсе урында. Үҙегеҙ беләһегеҙ, был - Урта Урал. Хәҙер ҡыш көнө, тышта һыуыҡ утыҙ градусҡа барып етә. Тамағы ауыртып килгән һалдат йә офицерға "освобождение" биреп, ваҡытында йылы шарттарҙа дауаланыу мөмкинлеге булмаһа, был сир артабан ҡатмарланып, бронхит, хатта пневмонияға барып етеү ҡурҡынысы бар. Шуға күрә, мин уларға "нуждается в освобождении от выполнения служебных обязанностей" тигән справка яҙып бирәм. Ә уны "службанан" ебәрергәме-юҡмы тигән ҡарарҙы командир үҙе ҡабул итә. Әгәр ул табиптың компетентлығында икеләнә икән, әйҙә, йүгәлләп йөрөгән офицерҙы эштә тотһон...

- Доктор, һеҙ - хитрый, - ти миңә был ағай, - үҙегеҙҙән яуаплылыҡты алып ташлауға оҫтаһығыҙ икән.

- Никак нет, иптәш подполковник, мин тик табиплыҡ бурысын ғына үтәйем...

Ҡасандыр, курсант булып йөрөгән дәүерҙә, тамағым ауыртып, академияның табибына барғас, "температураң - нормаль, һиңә физподготовканан освобождение не положено, тигән яуап ала торғайным ҡайсаҡ. Шуғамылыр, "үҙем табип булып алһам, нормаль температураһына ҡарамаҫтан, хәрбиҙәргә справканы йәлләмәҫ инем" тип ҡарар иткәйнем. Ошо хаҡта ла әлеге штаб офицерына һөйләп бирҙем. Был политработниктың үҙе лә минең яҡлы булыуы һиҙелә ине шул. Беҙҙең арағы әңгәмә бик матур ғына тамамланды. "Ике яҡ" та ошо һөйләшеүҙән ҡәнәғәт булдыҡ, тип әйтәйем...

Шулай ҙа башҡаларға ягымлы булыуҙың доктор өсөн бер ниндәй ҙә зыяны юҡ тип һанайым. Хатта, киреһенсә. Бөтә ауырыуҙар ҙа табиптың һәр һүҙенә ниндәйҙер ышаныс бағлап килә бит. Доктор тағы ни әйтер, тип, пациенттар ауыҙға ғына ҡарап ултырыусан. Шуға күрә лә, табип менән ихлас һөйләшеп алыу пациенттың һауығып китеүенә ҙур ғына "заряд" бирә тип һанайым. Ҡабул итеү бүлмәһенән хушлашып сығып китеп барыусы сирле кешенең йылмайыуы - доктор өсөн дә ғәйәт рәхәт ул. Тимәк, пациент һиңә ышана! Ә инде һиңә киләһе килеүенә уның йөҙө балҡып тора. "Рәхмәт, доктор!" тигән һүҙҙәр ишетеүе - табип өсөн үҙе бер ҙур бәхет!

Табип, кәрәк саҡта, "ҡаты" ла була белергә тейеш, әлбиттә. Мәҫәлән, ауырыу ашығыс операцияға мохтаж (аппендицит, прободная язва желудка, ущемленная грыжа һ.б.) икән ти. Шундай осраҡта операция яһатырға ҡурҡҡан ауырыуҙар ҙа осрай ҡайсаҡ. "Операция яһатмаһаң - үләһең бит!" тип, ундайҙарға ҡаты ғына бәрелергә лә тура килә. Йәки пневмония сире менән стационарға ятырға теләмәгәндәргә лә ана шулай ныҡ ҡына ҡағылыу мотлаҡ. Бер танышым, сираттағы яңы йылдарҙың береһе алдынан сирләп киткәс, табип уға ашығыс рәүештә балнисҡа ятырға кәрәк тип әйткән. Әммә был танышым стационарға ятыуҙан ҡәтғи баш тартып, "байрамдан һуң килермен" тип, өйөнә ҡайтып китә. Өйҙә инде үлеп барған хәлгә еткәс кенә туғандары "тиҙ ярҙам" саҡыртып, дауаханаға алып киләләр. Әммә инде "эш үткән" була. Әрме хеҙмәтен күптән түгел генә тамамлап ҡайтҡан был егет бына шулай йәшләй генә китеп тә барған...

Тағы ла шуны әйтер инем, хөрмәтле яҡташтар, табиптан әҙәплелек талап итеү менән бер нәүбәттә уларға ҡарата үҙебеҙ ҙә ифрат ягымлы булырға тейешбеҙ, тип һанайым. Күп төрлө холоҡло, меңәрләгән кешегә "ярарға" тырышҡан, уларҙың һәр береһенә йылы һүҙ табып, шул уҡ ваҡытта һәммәһенең һаулығы өсөн борсолоусы табип халҡына ҡарата үҙебеҙ ҙә итәғәтлек күрһәтергә тейешбеҙ. Күптәргә һиҙҙермәһә лә, һәр табип үҙенең пациенттары өсөн ныҡ ҡына уйлана, ә дауалағандан һуң һауыҡҡан һәр пациенты өсөн һөйөнә лә! Табипҡа итәғәт итеү ҙә һис кенә лә ауыр түгел. Әйтәйек, уны урамда осратһаң, һаулыҡ һорашып, йә булмаһа, һинең эшең буйынса берәй йомошо төшкән табипҡа айырыуса йылы мөнәсәбәт күрһәтеү беребеҙ өсөн дә ауыр булмаҫтыр тип уйлайым. Әле ошо көнгәсә минең ҡайһы бер элекке һалдат пациенттарым, интернет аша табып, аралашып алыуы, рәхмәттәр әйтеүе күңелгә бәләзәм булып ята...

Хәлил ҺӨЙӨНДӨКОВ,
отставкалағы хәрби табип.

✓ Ҡымыҙҙы тәү мәртәбә бешкәндә бейә йә иһә дөйә һөтөн ҡайнаталар һәм уға әсетелгән бейә һөтөн ҡушалар; артабан һөт өҫтәп күбәйтәләр һәм һәр даим шулай һаҡлап торалар.

ТАРИХ ЯРСЫҠТАРЫ

ГЕОРГИ БАШҠОРТТАР ТУРАҺЫНДА

Аҙыҡ-түлек һәм эсемлектәр яғынан башҡа мосолмандарға хас булғанса эш итәләр: башлыса улар малсылыҡ шөғөлө менән бәйле. Ҡыштарын уларҙың малдары ябыға һәм көсһөҙләнә, был ваҡытта улар эремсек, ҡорот, май, киптерелгән ит, ыҫланған балыҡ, ҡыр йәнлектәре һәм сирләй башлаған, йә иһә йыртҡыс яралаған мал ите менән туҡлана; улар ундай малды ла һуйып ашайҙар. Ҡышҡы осорҙа уларҙың малдарының яртыһы үҙенән-үҙе үлеп бөтә. Ер эшкәртеүселәрҙең бынан башҡа ярма бутҡаһы һәм ҡамыр аштары була, улар сөсө ҡамырҙан күмерҙә көлсә бешереп тә ашай. Етер-етмәҫ һәм туҡлыҡһыҙ аҙыҡтан, шулай уҡ өйҙәрендә саф һауа етешмәгәнлектән, моңһоу, ағарынған, ябыҡ һәм баҙнатһыҙ булып күренәләр. Әммә яҙ етеүгә, үҙҙәренең мал көтөүҙәре кеүек үк, арыуланалар һәм теремекләнеп, таҙарып китәләр, күтәренке кәйеф менән йөрөй башлайҙар.

Йәшәү рәүешен үҙгәрткәндәре үҙҙәренең баҫыуҙарына ашлыҡ сәсеп бөтөргәнсе ауылда ҡала, ҡалғандары үҙҙәренең тирмәләре менән тиҙ арала далаға сығып китә. Яҙҙарын барыһы ла ҡайын һыуы эсә, ул ағас олондарына киртеп яһалған тәрән юлаҡ буйлап ағып төшә, уны ҡыуыш эсле үлән һабағы менән һурып эсәләр, был ағастарға байтаҡ зыян килтерә.

Аҙ-аҙлап үлән үҫә башлауға башҡорттарҙың мул һөтлө тормошо яңыра бара. Улар бер ни тиклем яңы һауылған һөт һәм күберәк әсетелгәне менән туҡлана, был уларҙың берҙән-бер дөйөм аҙығы булып тора, сөнки улар ошоға тиклем тик имгәнгән малды ғына һуйып ашайҙар, кейек һунарына һәм балыҡ тоторға йөрөмәйҙәр, икмәк һәм башҡа ҡамыр аштарын бешермәйҙәр; тик ҡайһы берәүҙәренең генә ҡыштан ҡалған ошондай аҙыҡтары була. Бары тик байрам көндәрендә генә мал һуялар, улары ла күбеһенсә ябыҡ һәм зыянлау сигенә еткән була.

Әсетелгән һыйыр йә иһә һарыҡ һөтөн айран тип атайҙар, ә бейә һөтөнән әсетелгәне ҡымыҙ тип исемләнә. Айран өсөн һөт тәүҙә ҡайнатыла һәм уға ҡатыҡ ҡушыла, унан һуң ваҡыты-ваҡыты менән айран тоғона яңы һауылған һөт өҫтәлә һәм элеккеһе менән ҡушып болғатыла, ҡайһы саҡта май әҙерләр өсөн икенсе көндә һөттөң ҡаймағы алына; был осраҡта айран эремсек һыуына әйләнә. Рус хужабикәләре майҙы һөттө мейестә ҡайнатып әҙерләһә, башҡорттарҙа ул тик ҡаймаҡты туҡыу юлы менән алына. Әгәр ҙә ҡымыҙ етерлек булһа, айрандың ҡаймағын алғандан һуң эремсек эшләйҙәр. Ҡымыҙҙы тәү мәртәбә бешкәндә бейә йә иһә дөйә һөтөн ҡайнаталар һәм уға әсетелгән бейә һөтөн ҡушалар; артабан һөт өҫтәп күбәйтәләр һәм һәр даим шулай һаҡлап торалар. Ҡаймағын алмайҙар, сөнки бейә һөтөнән тығыҙ май алып булмай.

Әйтергә кәрәк, ҡымыҙға унның кислотаһы бик яҡшы тәм бирә, шул уҡ ваҡытта ул бик туҡлыҡлы һәм ҡеүәтле була, көндәлек аҙыҡ итеп файҙаланғас, ҡымыҙ башҡорттарҙы сәләмәт, дәртле, ҡыҙыл йөҙлө, таҙа кәүҙәле итә. Уны саманан тыш артыҡ эскән кешенең иҫереп китеүе мөмкин: йәйге эҫе көндәрҙә бәғзе бер ауылда йә иһә йәйләүҙә ҡымыҙҙан ҡыҙарып, иҫереберәк йөрөмәгән бер кешене лә тапмаҫһың. Ҡайһы берәүҙәр, телеуттар, ҡалмыҡтар кеүек, ҡымыҙҙан араҡы ла ҡыуа, йә булмаһа ҡымыҙҙы ҡеүәтлерәк итер өсөн уға бал балы ҡуша, йә иһә әсе балды һәм ҡымыҙҙы сиратлап эсә. Көҙ етеүгә уларҙың иркен тормошо өсөн шарттар бөтә бара, һәм улар үҙҙәре лә, малдары ла алдараҡ әйтеп үтелгән ҡыйынлыҡтарға дусар була.

Башҡорттар мөнәсәбәттәрендә һәм йәшәйештәрендә ҡырағайыраҡ һәм һәлкәүерәк булып күренә; әммә улар үҙҙәренең алсаҡлығы, асыҡ йөҙлө булыуҙары менән Ҡаҙан татарҙарынан ҡалышмай, унан һуң, бигерәк тә йәйҙәрен, уларҙан күңеллерәк йәшәй. Уларҙың ҡымыҙ тоҡтары һәр кем өсөн асыҡ, һәм, ғөмүмән, йәйге ауылдың ирҙәре тирмәнән тирмәгә йөрөй, гәпләшеү һәм шаярышыу араһында бер ҡымыҙ тоғо артынан икенсеһен бушата. Ҡыш айҙарында төшкөлөктә һәм кистәрен һәйбәт мәжлес ҡоралар: ашамлыҡ янында тубыҡтарын бөкләп ултыралар. Аш алдынан һәм унан һуң, шулай уҡ бер ҡымыҙ тоғон бушатып, тулыһын башлағанда доға ҡылалар.

Бәҙри ӘХМӘТОВ тәржемәһе.

(Дауамы. Башы 26-30-сы һандарҙа).

АРҘАҠЛЫЛАР ӘЙТКӘНЕ

Быйыл август айында Көнсығыш телдәре, башҡорт халҡының тарихы, этнографияһы буйынса күп яҡлы һәм тәрән мәғлүмәтле ғалим-энциклопедист, шағир, мәғрифәтсе, дәүләт һәм йәмәғәт эшмәкәре Мөхәмәтсәлим Ишмөхәмәт улы Өмөтбаевтың тыуыуына 185 йыл тула. Ул 1841 йылдың 21 авгусында Ырымбур губернаһы Өфө өйәҙе Йомран-Табын олоҫо 9-сы башҡорт кантонының (хәҙерге Ҡырмыҫҡалы районы) Ибраһим ауылында тыуған. Өмөтбаевтар башҡорт дворяндары нәҫеленән. М.И. Өмөтбаев дәүләт алдындағы хеҙмәттәре өсөн коллежский регистратор, коллежский секретарь, титуляр советник тигән титулдарға эйә була, III дәрәжә Изге Станислав ордены һәм миҙалдар менән бүләкләнә. Уның киң билдәле "Йәдкәр" исемле китабы 1897 йылда Ҡаҙанда иҫке төрки телендә баҫылып сыға. Был китапҡа аң белемле, юғары әхлаҡлы, мәҙәниәтле кеше тәрбиәләү идеялары менән һуғарылған тарихи, этнографик, әҙәби әҫәрҙәр, фольклор материалдары, шиғырҙар ингән. Уҡыусыларыбыҙ иғтибарына ошо китаптың "Йәмғиәт тәртибе" тигән бүлеген тәҡдим итәбеҙ.

Мөхәмәтсәлим ӨМӨТБАЕВ

ЙӘМҒИӘТ ТӘРТИПТӘРЕ

Башҡорттар хаҡында ниндәй ҙә булһа нарыҡ фекер әйтерҙән алда, улар араһында күптәнән баш алған һәм бөгөнгө көндә лә йәшәп килгән ҡайһы бер иҫке тәртиптәрҙе күрһәтеп китергә кәрәк, тип иҫәпләйем. Бөтә күп һәм аҙ ерле вотчинниктар йәмғиәттәрендә, шул иҫәптән үҙем йәшәгән һәм күп кенә ауырлыҡтарҙы кисергән йәмғиәттә лә, тормош тәртиптәре, саҡ ҡына айырмалыҡтары менән түбәндәгесә:

1. Ер биләү, уны һәм йылға-күлдәрҙе арендаға биреү, сит кешеләрҙең йылҡыларын тибенгә, һыйырҙарын, хатта ҡаҙҙарын көтөүгә индереү эше көслө һәм ҡороҡкос төркөм ҡулында. Уның башында һәр саҡ староста йәки старшина тора. Хөкөмҡарарҙар шундай төркөмдөң ҡыҫымы аҫтында төҙөлә лә инде.

2. Бындай йоғонтоло төркөмдө нигеҙҙә урындағы власть башлыҡтары һәм ауылдың байҙарынан торған кешеләр тәшкил итә... Улар нәмә генә эшләһәләр ҙә, түрәләр алдында аҡлана беләләр.

3. Башҡортостан тураһындағы 1863 йылғы Положение буйынса юғары начальниктарға теге йәки был ер биләмәләрен һатыуҙың файҙалы булыу-булмауын билдәләүҙә ҡыҫылырға рөхсәт ителмәй. Теге йоғонтоло төркөмдәргә шул ғына кәрәк тә инде. Улар һатыла торған ерҙең һәр десәтинәһенә, әйтәйек, 5 һум хаҡ ҡуялар, ә приговорҙа быны 1 йәки 2 һумы ғына күрһәтелеп, ҡалғанын, юғары түрәләрҙең ҡыҫылмауҙарынан файҙаланып, кеҫәлек һылтауы менән үҙҙәре нисек теләһә, шулай йә аҡсалата, йә тауарлата бүлешәләр. Был "тәртип", ерҙе арендаға биргәндә, әле булһа "тантана" итеп йәшәп килә.

4. Атһыҙҙар йәки эшсе-зимагорҙар тип йөрөтөлгән, шулай уҡ бойондороҡло хәлдә булған крәҫтиәндәрҙең ихтыярҙарынан тыш, аҙ ерле кешеләр еренең 3/1 өлөшө тип әйтерлек көтөүлек аҫтында ҡала. Унда, бер ниндәй килешеүһеҙ-ниһеҙ һәм халыҡтан бер ниндәй ҙә ризалыҡ булмай тороп, йәй буйына байҙарҙың, староталарҙың, ҡарый-судьяларҙың һәм башҡа шулар ишеләрҙең малдары йөрөй. Шулай итеп, мал аяғы аҫтында иҙелгән кешеләрҙең иң ундырышлы бик күп бесәнлектәре һәм һөрөнтө ерҙәре әрәм була. Был тәртипкә ҡаршы сығыусыларҙың, тупаҫлыҡта ғәйепләнеп, язаға тарттырылыуы мөмкин.

(Дауамы бар).

БАШҠОРТ ҠАМУСЫ

Сергей РУДЕНКО

БАШҠОРТТАР

Йорт производствоһы

Төрлө авторҙарҙың материалдарын ҡарап сыҡҡандан һуң, шуны әйтергә була: XVIII быуаттың аҙағынан XX быуаттың башына тиклем башҡорттарҙың кейеме үҙгәрешһеҙ һаҡланған тиерлек, шулай ҙа уларҙың күптәре ҡулланылыштан сыҡҡан, икенселәре барлыҡҡа килгән. Бигерәк тә ҡатын-ҡыҙҙарҙың биҙәүестәре ҙур үҙгәрештәр кисергән.

Ир-егеттәрҙең кейеме күлдәктән, салбарҙан, йөн ойоҡтан һәм итектән торған, баштарына түбәтәй кейгәндәр. Күлдәк өҫтөнән кейгән кейемдәре камзул йәки кәзәки тип аталған. Өҫкө кейем тула сәкмән, тире тундан торған. Улар мотлаҡ билбау менән быуып кейелгән. Түбәтәй өҫтөнән тиренән тегелгән баш кейеме булған.

Ҡатын-ҡыҙҙарҙың кейеме түшелдеректән, күлдәктән, ыштандан, йөндән бәйләнгән ойоҡ һәм итектән торған, баштарына яулыҡ бәйләгәндәр. Күлдәктең тышынан шулай уҡ камзул йәки кәзәки кейгәндәр. Тула сәкмән, туҡыманан тегелгән халат, тун, шәл һалҡындарҙан һаҡлаған. Биҙәүестәрҙең төрлөлөгө тураһында әйтеп тораһы ла юҡ. Бәләкәс ҡыҙҙар, йәш ҡыҙҙар, йәш ҡатындар, урта һәм оло йәштәге ҡатындарҙың кейемдәре һәм биҙәүестәре үҙенең деталдәре менән айырылып торған.

Кейемдәрҙең атамалары бер үк булһа ла, ирҙәр һәм ҡатын-ҡыҙҙар кейеме тегелеше, материалы булйынса ныҡ айырылған. Туҡыманы башҡорттар XVIII быуаттың аҙағында уҡ ҡуллана башлаған. Туҡыма өсөн сүс биреүсе үҫемлектәр сәсеү менән шөғөлләнмәгәндәр, ҡырҙа үҫкән кесерткән һәм киндерҙе генә ҡулланғандар. Шулай ҙа И.Г. Георги яҙыуынса, XIX быуатта киндер сәсеү күренеше булған, сөнки ул сифаты буйынса кесерткән туҡыманан күпкә яҡшыраҡ булған. Һатып алынған әҙер туҡыма башҡорттар араһында бик юғары баһаланған.

XIX быуаттың аҙағына тиклем ирҙәр ҙә, ҡатын-ҡыҙҙар ҙа тире тун кейгән. И. И. Лепехин билдәләүенсә, ҡышын уларҙы баш кейеменән генә айырып булған. Тире тун аҡ йөнлө һарыҡтың тиреһенән тегелгән. Ул бик иркен һәм оҙон булған, тирене башҡорттар үҙҙәре эшкәрткән. Тире тун уң яҡтан ябып ҡуйылған, ҡайһы берҙәренең бер-ике төймәһе булған, ирҙәр уны мотлаҡ билбау менән бәйләп йөрөгән. Һуңғыраҡ осорҙа ҡатын-ҡыҙҙар тире тун киймәгән. Сәкмән дә тире тундарҙан айырылмаған тиерлек. Ир-егеттәрҙең сәкмәне төҫөнә ҡарап - ҡара сәкмән, ҡатын-ҡыҙҙарҙыҡы аҡ сәкмән тип йөрөтөлгән. Йәш ҡатындарҙың сәкмәне төҫлө ептәр менән биҙәлгән. Көнбайышта һәм төньяҡ-көнбайышта сыба тип аталған өҫ кейеме киң таралған. Тубыҡҡа тиклем оҙонлоҡта, тар һәм биле булған был кейем киндерҙән тегелгән. Ир-егеттәрҙең сыбаһы аҡ төҫтә һәм уға нәҙек кенә ҡара төҫтәге буй-буй һыҙыҡ биҙәктәр төшкән, ҡатын-ҡыҙҙарҙыҡы иһә күк ерлеккә аҡ һыҙыҡтар төшөрөлгән. Бөрө өйәҙендә ҡатын-ҡыҙҙар ҙа, ир-егеттәр ҙә ҡыҙыл төҫкә ҡара һыҙыҡтар төшкән сыба кейгән. Уны юлға, эшкә бишмәт йәки тун өҫтөнән кейгәндәр.

(Дауамы бар).

УЙЛЫҒА - УЙ

ҠУЛЛАНЫУСЫ БУЛЫП ТЫУҺАҢ ДА...

ижадсы булып йәшә!

Дини тәғлимәткә ярашлы, Аллаһы Тәғәлә яралтҡан тәү кешеләр - Әҙәм менән Һауа - ожмахта йәшәгән, ә унда Абсолют Рух барса тереклеккә илаһи гармонияла йәшәү мөмкинлеген биргән. Әлбиттә, тәү кешеләрҙең дә һәр төрлө ихтыяждары булғандыр, уларҙың ни рәүешле үтәлеүе хаҡында мәғлүмәт юҡ. Күрәһең, улар ашарға яраҡлы үҫемлектәр, еләк-емеш менән генә туҡланғандыр. Тәү ир һәм тәү ҡатын араһында хәҙерге кешеләргә хас мөнәсәбәттәр булғанмы-юҡмы, уныһы ла беҙгә билдәһеҙ.

Һәр бер ваҡиға-күренештең башы, дауамы, кульминацион нөктәһе һәм аҙағы була: Һауаның, йылан ҡотҡоһона бирелеп, Әҙәм менән икәүләп тыйылған ағастың емеше (алмаһы) менән тәғәмләнеүе бик тә күңелһеҙ тамамлана. Гонаһлылар ожмах баҡсаһынан ҡыуыла. Был үтә боронғо йәһүд риүәйәтендә бәйән ителгәнсә, ожмахтағы алмағас бик сетерекле була, ул донъяны, тормошто танып-белеү мөмкинлеген бирә. Юҡҡамы ни, Иҫке Ғәһедтең "Йәшәйеш" тип аталған өлөшөндә яҙылғанса, Хоҙай Тәғәлә үҙе яралтҡан һәм яратҡан тәү гонаһ эйәләренә былай ти: "Бына, Әҙәм, изгелек менән яуызлыҡты айыра белеп, Беҙҙең беребеҙ кеүек булды; һәм ул хәҙер үҙенең ҡулын нисек итеп кенә алмаға һуҙмаһын, һәм тормош ағасынан өҙөп алмаһын, һәм ҡабып ҡарамаһын, ул мәңге йәшәй алмаҫ".

Аллаһ ҡанунын боҙғандарға бирелгән яза ла бик үҙенсәлекле: ожмах баҡсаһында әҙергә бәҙер булып көн иткән Әҙәм менән Һауаға артабан үҙаллы йәшәргә өйрәнергә тура килә: ир затына тир түгеп эшләп, ейер ризыҡ әҙерләргә, ә ҡатынына һыҙланып бала табырға бойорола. Бында бына нимә мөһим: донъяны танып белеү ҡеүәһенә өлгәшкән кеше, илаһи зат кеүек үк, үҙенә кәрәкле әйбер-предметтарҙы булдыра, етештерә башлай. Аллаһ - Бөйөк Ижадсы, тимәк, әҙәми заттар ҙа фекерләп, уйлап таба башлаған мәлдән башлап ижадсыға әүерелә. Улар таш быуатынан башлап, эш һәм һунар итеү, балыҡ тотоу, ҡошҡорт аулау ҡоралдарын, кейемһалым, башҡа көнкүреш ҡорамалдарын, транспорт саралары һәм башҡа йәшәйеш әйберҙәрен етештереү ысулдарына эйә була. Улар бер үк ваҡытта уйлап табыусылар ҙа, тапҡанды ҡулланыусылар ҙа. Нисек кенә сәйер тойолмаһын, тәү тормош эпохаһында йәшәүселәргә ижад итеү һәм ҡулланыу гармонияһы хас була, әүәлерәк философтар бындай йәмғиәт ҡоролошон "тәү тормош коммунизмы", тип тә атанылар.

Шуныһы ныҡ аяныслы: халыҡ тигеҙ хоҡуҡлы булмаған кластарға бүленеп йәшәй башлаған ижтимағи формациялар эпохаларында ҡол биләүселәр, феодалдар, буржуазия вәкилдәре эксплуатацияға дусар ителгән ҡатламдар етештергән барса әйберҙәрҙе үҙләштерә алыу хоҡуғына эйә була. Бәлки, "Кемдең ҡулында - шуның ауыҙында" тигән әйтем дә шул ваҡыттарҙан тороп ҡалғандыр? Дәүләттәрҙә милек хужалары власҡа килә, тик уларға ғына, байыу менән бер рәттән, белем алыу, ижад итеү, мәҙәниәт, сәнғәт менән шөғөлләнеү кеүек ғәмәлдәргә хоҡуҡ бирелә. Уйлап ҡараһаң, күп быуаттар буйына хөкөм һөргән социаль тигеҙһеҙлек йөҙҙәрсә миллион (хатта миллиард) түбән ҡатлам кешеләрен ижадтан мәхрүм итә. Улар ни барыһы етештереүселәр генә, ә төп ҡулланыусылар - юғары ҡатлам вәкилдәре. Тарихта теләк-шарт һөйкәлеше юҡ, шулай ҙа бер фекер баштан сыҡмай: әгәр йәмғиәт иң боронғо замандарҙан башлап һәр әҙәми затҡа иркен ижад итә алыу мөмкинлеген тәьмин итә алған булһа, бөгөн кешелек күпкә юғарыраҡ сәйәси, иҡтисади, мәҙәни һәм технологик кимәлгә еткән булыр ине.

Үткән замандарҙан үҙебеҙ йәшәгән XXI быуатҡа ҡайтайыҡ. Заманса технологиялар барлыҡҡа килгән иҫ китмәле осорға шаһитбыҙ. ***Шул уҡ ваҡытта беҙ йәшәгән ижтимағи мөхитте "Ҡулланыусылар йәмғиәте", тип нарыҡлай башланылар. Үкенесле, һис тә "Ижадсылар йәмғиәте" тип атамайҙар. Ни өсөн шулай килеп сыға һуң?***

Әҙәм балаһының тәбиғәттән бирелгән һәм ижтимағи мөхиттә формалашҡан ихтыяждары бар. Ә уларҙы ҡәнәғәтләндереү өсөн билдәле бер әйберҙәр кәрәк: бер яҡтан, матди, икенсе яҡтан, рухи ресурстарҙың етерлек булыуы мөһим. Нисек ҡараһаң да, беҙ ҡулланыусыларбыҙ: йәшәр өсөн ризыҡ, кейем-һалым, һәр төрлө ҡорамал-ҡаралтылары менән йорт, радио-телевизор, телефон-айфон, еңел машина һ.б., ә быларҙы һатып алыу өсөн аҡсалы эше лә кәрәк. Технологик яҡтан Рәсәй элек-электән Европа илдәренән күпкә ҡайтыш булғас, ябай кешеләрҙең көнитмеше үтә етешһеҙ була. Быға дәүләттең күп йылдар дауамында төрлө һуғыштар алып барыуы ла сәбәп булған, тиһәк тә, яңылышмабыҙ. Беҙ йәшәгән Совет дәүләтен иң ирекле, иң прогрессив, иң ғәҙел һәм гуманлы ил тип атанылар. Шуға ҡарамаҫтан, илдә тиҫтәләрсә йылдар дауамында күҙәтелгән әйбер дефициты совет кешеләренең матди һәм рухи ихтыяждарын иркен һәм даими рәүештә ҡәнәғәтләндерә алыу мөмкинлеген бирмәне. Тап шул осорҙа башҡалар көнләшерлек дефицит әйберҙәргә эйә булырға тырышыу өҫтөнлөк ала башланы.

Шәхес аңында матди ҡыҙыҡһыныу рухи ҡиммәттәрҙән өҫтөнөрәк була башлаһа, уның аңын һәм үҙаңын ябай ҡулланыусыға хас сифаттар томалай башлай. Кешенең ихтыяждары күп, һәм улар һәр даим үтәлеүҙе талап итә. Әммә, Ислам дине тәғлимәтенә ярашлы, әҙәм балаһынан нәфсеһен шаштырмау, ихтыяждарын үтәгәндә сама белеү талап ителә. Тик шуныһы: хәҙерге йәмғиәт, башлыса, рухиәттән ситтә ҡалыуҙы хуп күрә, һәр бер кешене бары тик иҡтисад һәм аҡса ҡолона әүерелдереү юлына баҫтыра. Был нисек кенә ҡыҙғаныс булмаһын, капиталистик иҡтисад кешеләрҙе иң беренсе сиратта ҡулланыусы итеп ҡарай: "Һат һәм һатып ал, иң яҡшы, иң сифатлы әйберҙәргә эйә бул!" - тап ошо саҡырыу аҫтында ҡулланыусылар йәмғиәте формалаша.

Уҙған быуаттың 90-сы йылдарында илебеҙҙә сәйәси-ижтимағи формация алышынды, һөҙөмтәлә элекке совет кешеләре идеологик ҡоллоҡтан азат ителде, һәр граждандың кеше булараҡ хоҡуҡтары милли ҡиммәттәр рәтенә индерелде. "Йәшәйһең икән, байырға өйрән, миллиондарса һум аҡса аяҡ аҫтында ята!" тигән лозунг алға һөрөлдө. Әлбиттә, баҙар иҡтисадына, конкурентлыҡ шарттарына яраҡлашып, етеш тормошҡа ынтылып йәшәү үҙенән-үҙе ниндәйҙер бер негатив ҡараш тыуҙырмай. Әммә капиталистик системаның кешелекһеҙ ҡанундары тотош йәмғиәттә быға са ишетелмәгән-күрелмәгән негатив күренештәргә, хатта ки трагедияларға илтә. Йәмғиәт элекке берҙәмлектән китеп, һәр кемдең үҙ мәнфәғәттәрен генә ҡайғыртып йәшәй башлау осорона күсә бара. Бындай ижтимағи мөхиттә кешеләрҙе күрәләтә алдау (приватизация, финанс пирамидалары һ.б.), рейдерлыҡ һәм башҡа финанс-иҡтисад махинациялары, коррупция, хатта бандитизм сәскә ата.

Ҡулланыусы психологияһы хаҡында уйлана башлаһаң, философ Фридрих Энгельстың бер фәһемле фекере иҫкә төшә: "Кешеләр кешегә ҡол булыуҙан арынһалар ҙа, әйбер ҡолона әүерелә". Мосолмансараҡ әйткәндә, кешенең үҙ нәфсеһе ҡолона әйләнеүен үҙенә күрә бер трагикомедия итеп ҡарап була, заманында Николай Гоголь ошондай бер персонажды Плюшкин образында кәүҙәләндергән.

Ғөмүмән, йәмғиәттә ҡулланыусы, файҙаланыусы шәхестәрҙән башҡа булдырыусы, ижад итеүсе шәхестәр ҙә бар, әммә һуңғылары беренселәренә ҡарағанда күпкә аҙыраҡ. Улар, йәшәү рәүештәре буйынса, ҡапма-ҡаршы төркөмдәрҙе хасил итә.

Ҡулланыусы, ижадсы кеүек үк, эштән, хеҙмәттән азат түгел, тик ул нисек итеп булһа ла аҡсалыраҡ эшкә урынлашырға тырыша, сөнки "типтереп йәшәр", күңел асыр, яңынан-яңы әйберҙәргә эйә булыр өсөн аҡсаның күп булыуы шарт.

Ижадсы - яңылыҡҡа ынтылыусы, уйлап табыусы, тормошто яҡшыртыу, камиллаштырыу хаҡына алдында торған ауырлыҡтарҙы, бюрократик кәртәләрҙе үтеп сыға алыусы шәхес.

Ҡулланыусы тормоштан барса яҡшы нәмәләрҙе, башҡалар тыуҙырған ҡиммәттәрҙе үҙләштереүҙе маҡсат итеп ҡуйһа, шуның менән кәйефләнеп йәшәһә, ижадсы яңы ҡиммәттәр тыуҙыра, кешеләргә файҙа килтерерлек әйберҙәр булдыра.

Ҡулланыусының бәхете - ҙурҙарҙан ҙур фатир йә иһә коттедж, иң шәп маркалы автомобиль, зиннәтле кейем-һалым, ҡиммәтле йорт техникаһы, престижлы вазифа. Шундай бәхеткә өлгәшер өсөн ул барыһын да эшләргә әҙер. Ни өсөн шулай? Ҡулланыусы байлығы, ҡиммәтле әйберҙәре аша башҡаларҙың юғары баһаһына өлгәшергә теләй: "Вәт, исмаһам, йәшәй белә!" - тиһендәр. Иҫең китмәһә лә китер: мәҫәлән, беҙҙең арала йәшәгән ҡайһы бер байбисәләрҙең гардеробындағы кейем-һалымының дөйөм хаҡы миллион долларҙарға етә! Был ҡомһоҙ ҡулланыусы аҡылының ниндәй түбәнлеккә төшөүенә бер дәлилдер.

Ижадсының бәхете - ижади процеста: ул ниҙелер уйлап таба, яңы конструкция, яңы ҡорамалдар эшләй, шиғриәттә йә иһә прозала үҙен һынай, йырҙар яҙа, төҙөй, ҡора, эшендә яңы ысулдар, алымдар, методтар тәҡдим итә.

Ҡулланыусыны йәмғиәт зомбийы тип атарға була: ул үҙаллы фекер эйәһе түгел, уның аңын ҡулланыусылар йәмғиәте тыуҙырған ялған ҡиммәттәр биләй, ул һары матбуғатта, ТВ һәм интернет селтәрҙәрендә хасил ителгән виртуаль донъя мәғлүмәттәренә ышана, теге йәки был хәл-ваҡиғаға төрлө мессенджерҙарҙа киң таралып киткән версиялар нигеҙендә генә баһа бирә.

Ижадсы йәмғиәттә күҙәтелгән барса нәмә хаҡында үҙенең шәхси позицияһынан сығып фекер йөрөтә, уға үҙе тыуҙырған эске фекер ысынбарлығы һәр бер осраҡта ла объектив һәм ғәҙел баһа биреү мөмкинлеген бирә. Ҡайһы бер ситуацияларҙа ижадсы позицияһының йәмғиәттә киң таралыу тапҡан фекерҙәр, баһалар менән тап килмәүе мөмкин. Шул уҡ ваҡытта ысынбарлыҡҡа тап килмәгән, ниндәйҙер бер вазифалы кешеләр тарафынан хупланған фекер-баһаларға ҡаршы сыға алыу тик ысын ижадсыларға ғына хас сифат.

Ҡулланыусы барса ғүмерен байлыҡ туплауға, мал-мөлкәт йыйыуға арнаһа, ижадсы үҙе хасил иткән яңы нәмәләрҙең үҙенән һуң да башҡа кешеләргә файҙа килтерә алыуына инанып йәшәй. Психология фәнендә кеше шәхесенең башҡа кешеләрҙә, үҙе хасил иткән предметтарҙа, идеяларҙа, ижади әҫәрҙәрҙә дауам итеүе (русса: инобытие) хаҡында тәғлимәт бар. Ысынлап та, ижадсының үлем-

✓ Нимәнелер артыҡ ҡулланғанда, артыҡ шашынғанда, илағанда, көлгәндә, ҡайғырғанда беҙ нәк ошо рәүешле алдағы ғүмеребеҙҙең ҙур өлөшөн үтескә алабыҙ икәнен беләме икән әҙәм балалары?

һеҙлеген ул тыуҙырған яңы донъя тәьмин итә. Ә ҡулланыусынан тик ул үҙе йыйған матди байлыҡтан башҡа бер нәмә лә ҡалмай. Шуға күрәләр ҙә, халҡыбыҙ "Байлыҡ - бер айлыҡ", тип һығымта яһағандыр. Ошо хаҡта уйланғанда бер борондоғо риүәйәт иҫкә төшә. Үлер алдынан бер гәрәп хәлифе ярандарына былай тип әйтә: "Мин үлгәс, кәфенгә төргәндә ҡулдарымды асыҡ ҡалдырығыҙ, мине ерләргә килгән барса халыҡ уларҙы күреп торорға тейеш". Аҡыллы хәлиф быһың менән мосолмандарҙы киҫәтә: баҡыйлыҡҡа күскән сағында хатта хәлиф тә теге донъяға бер нәмә лә алып китә алмай.

Мәҡәләбеҙҙе кешегә хас ихтыяждар хаҡында бәйән итеүҙән башлағайныҡ. Билдәле психолог Абрахам Маслоу уларҙы иерархик баҫҡыстарҙан торған бер пирамида рәүешендә күрһәтә. Ябай ҡулланыусынан ижади шәхес кимәленә артыуы өсөн ошо баҫҡыстарҙың иң юғарғыһына күтәрелә алыу фарыҙ. Һәр кешегә бала сағынан уның физиологик ихтыяждарын һәм хәүефһеҙлеккә, яҡлауға мохтажлығын тейешле кимәлдә ҡәнәғәтләндереп барыу мотлаҡ. Был - баланың таҙа, иҫән-һау булып үҫеүен тәьмин итә. Баланың өсөнсө, социаль баҫҡысҡа күтәрелеүенә лә оло кешеләр булышлыҡ итә: был үҫеп килеүсе шәхесте башҡаларҙың ипле, йомшаҡ һәм кешелекле рәүештә ҡабул итеүе, уның социаль аралашыу мөхитен һәм бәйләнештәрен киңәйтә барыу, кешеләр менән даими бәйләнештә һәм уларға яҡын тора алыуға, башҡаларға һәм үҙенә ҡарата хәстәрле булыуға өлгәшеү, бик бәләкәйҙән үк уртаҡ эшмәкәрлектә ҡатнашыу аша башҡарыла. Дүртенсе баҫҡыс - шәхестең үҙ-үҙенә хөрмәт менән ҡарай алыуы. Бының өсөн башҡа кешеләрҙең хөрмәтенә лайыҡ булыу, уңыш ҡаҙана алыу, кешеләрҙең уны таныуы һәм юғары баһа биреүе, эш-һөнәрендә үҫә барыуы (карьера үҫеше) бик мөһим. ***Ихтыяждар иерархияһының иң юғарғы баҫҡысында - рухи ҡиммәттәр, донъяны киң һәм тәрән танып белеү, үҙ-үҙеңдә шәхес булараҡ ғәмәлгә ашырыу, социаль мөхитте үҙеңдә күрһәтә белеү һәм үҙеңдә үҫешкән, ижади шәхес итеп ҡабул итеү.***

Әле бәйән ителгән үҫеш баҫҡыстарын һәр кем үтеп сыға ала, бының өсөн теләктәрҙән башҡа маҡсатлы йәшәү, ихтяр көсөн файҙаланыу, үҙ аҡылыңды, интеллектыңды һәр даим үҫтерә барыу, тормош юлында осраған ауырлыҡтар аша үтә белеү һәм ижади ғәмәлиәткә өлгәшә алыу бик мөһим.

Ҡулланыусы ғына булып йәшәүе ауыр түгел, әммә был кешене социаль массаның ябай бер күҙәнәге генә итеп ҡалдыра. Йәнә бына нимә: һәр кемгә ижад юлына сыға алыу мөмкинлеге бирелгән, быға хатта кешенең ниндәй йәштә булыуы ла ҡамасауламай. Тормошта ижад юлдары бик күп, бары тик үҙеңә яраҡлыһын һайлап, ең һыҙғанып эшкә тотоноу фарыҙ.

Вәлиәхмәт БӘҘРЕТДИНОВ.

ИШАРА

АРТЫҠ ШАТЛАНЫУ ҘА ЯРАМАЙМЫ?

Бала саҡтан бигерәк тә өләсәйҙәр, ҡартәсәйҙәр беҙгә артыҡ шатланырға, шашынырға, ҡысҡырып көлөргә, самаһыҙ иһаһайларға, бер һүҙ менән әйткәндә, бейбаштаҡланырға, үкереп иларға, үҙәк тартырға, үкһергә, кешегә рәнйергә, ҡарғарға, аҡырырға, екерергә, яуызлыҡ теләргә ярамағанлығы хаҡында ҡат-ҡат иҫкәртә торғайны. Быларҙы үтәүҙе улар беҙҙән талап итте, үтәмәгәндәргә аҡ тешен күрһәтеп барманы. Ошондай һәм ошоға оҡшаш барлыҡ тыйыуҙарҙы дөйөмләштереүсе һүҙ кеүек яңғырай "Артыҡ шатлыҡ һағыш килтерә" әйтеме. Хәйер, тик шатланыуға, ҡайғырыуға йә кешегә яуызлыҡ теләүгә генә ҡайтып ҡалмай был әйтем. Уның хаҡында төрлө юҫыҡта уйланһаң, кешене, милләтте, дәүләтте һәм кешелекте оҙон ғүмерле итерлек асылына ла төшөнәһең.

Мин хеҙмәт иткән хәрби частә Гогодзе фамилиялы (исемен онотҡанмын) сәйер тәбиғәтле грузин егете бар ине. Котельныйҙа мейессе булып хеҙмәт итте ул. Мунса яғыусы ла, сантехник та ине үҙе. Бер мәл уға яҡын туғаны вафат булып ҡалыуы тураһында телеграмма килде. Тыуған ере яҡын булғас, ҡайтып, туғанын һуңғы юлға оҙатып килде. Шунан һуң бик оҙаҡ ваҡыт ҡайғырып йөрөнө ул. Ҡырынманы ла, ашханаға ла йөрөмәне. Көндөҙ һәм төндәр буйына котельныйында бер нөктәгә текәлеп ултырыр булып китте. Ял көндәре хәрби частың клуб мөдире һәм хат ташыусы үзбәк егете Иркин Инагамжанов отбойға тиклем клубында күңелле музыка ҡуйып, тирә-яҡҡа яңғырата торғайны. Гогодзе клубҡа барып, мөдир менән талашып, музыканы ла туҡтаттыра ине.

Совет Армияһы һалдатының үҙен сәйер тотоуы күпмелер ваҡыт үткәндән һуң штаб офицерҙарына барып еткәс, штаб начальнигы бер тапҡыр ғына уға ҡырынырға һәм ашханаға йөрөргә бойорҙо ла, ул тыңламағас, старшинанан ҡайышһыҙ шинель кейҙерттереп, гауптвахтаға оҙаттырҙы. Ундағы тәртип ҡаты, өс көндән һуң үҙен ипкә килтереп, ротаға әйләнеп ҡайтты һалдат. Уйсанлығы ҡалды барыбер.

Форсат сыҡҡанда ара-тирә Гогодзенан һәм башҡа грузин милләтле һалдаттарҙан грузиндарҙың траурға бәйле йолалары һораштырғыланым. Баҡтиһән, уларҙа яҡын туғаны вафат булғандан һуң оҙаҡ ваҡыт ҡайғырыу мәле була икән. Ул саҡта ир-аттар ҡырынмай, ҡатын-ҡыҙҙар ҡара кейем кейеп йөрөй, траур булған йылда зат-нәҫел араһында барлыҡ күңел асыу байрамдары, шул иҫәптән туйҙар кисектерелеп торола. Байрамдар һәм туйҙар туғандар араһында ғына түгел, тотош ауылдарҙа, ҡала ерендә булһа, айырым йорттарҙа ла һуңыраҡ ваҡытҡа билдәләнә. Ҡыҫҡаһы, был милләттә кешенең ҡайғыһына ҡарата айырыуса ихтирамлы мөнәсәбәт күрһәтелә икән. Улар матәм көндәрендә, ҡайһы берәүҙәр кеүек, һыҡтап та йөрөмәй, шул уҡ ваҡытта йылмаймай ҙа, көлмәй ҙә, бер тигеҙ хәләттә йөрөй. Хәйер, хәҙер был хәл уларҙа нисектер, һәр хәлдә, үткән быуаттың 80-се йылдарында тап шулай ине.

Ә беҙҙәге хәлдәр 80-се йылдарҙа ла, хәҙер ҙә күренекле шағир Рәйес Түләк әйтмешләй:

Бына, мәйет сыға тигән йорттан
Аҡ ебәккә төрөнөп туй сыкты.
Ап-аҡ тиеп мин табынған ҡарҙар
Ирегәйне, күпме ҡый сыкты,-

тигән кеүек. Хәҙер беҙҙә туйы ла, йыназаһы ла, ҡайғыһы ла, шатлығы ла, солохо ла, һуғышы ла, ағы ла, ҡараһы ла - барыһы ла бергә буталған, ҡайҙа нимә икәнлеген дә айырырлыҡ түгел. Берәүҙәр ҡайғынан һыҡтаған бер мәлдә, янындағы икенселәр туй үткәрә, берәүҙәр теттерған саҡта, уның күршеһе ҡайғы-хәсрәтенән йәненә урын таба алмай һыҡрай.

Һуңғы ваҡытта күпселек телетамашасылар араһында популяр булып китте Беренсе каналдағы "Һөйләһендәр, әйҙә!" тигән шоу программаһы. Унда ҡатнашыусылар тик ғаилә эсендә генә ҡала торған проблемаларын, хатта тәндең билдән түбән өлөшөнә бәйле булған серҙәрен бар донъя алдында асып һалып, интимды урамға сығарып, үҙҙәрен рисуай итәләр, бер-береһенә эт ашағыһыҙ һүҙҙәр әйтеп талашалар. Ата-әсәһе бер туҡтауһыҙ ирешкән, талашҡан ғаиләгә балалар нисек булып үҫә тип уйлайһығыҙ? Бында ла шундай уҡ хәл: тотош ил халҡының психикаһы ҡаҡшай, талашыу-ирешеү кешеләр, ғаилә ағзалары мөнәсәбәтендә нормаға әүерелә. Был тапшырыу унда күтәрелгән мәсьәләләрҙе хәл итеү өсөн түгел (унда бик актуаль проблемалар күтәрелгән сүрәттә лә, Дәүләт Думаһы депутаттары ҡатнашыуы шуға ишара), шәхесте, ғаиләне, йәмғиәтте, милләтте, һуңғы сиктә дәүләтте эске яҡтан тарҡатыу маҡсатында ойошторолғанға оҡшаған.

Беҙ көн һайын тиерлек балаларҙың, үҫмерҙәрҙең ҡанһыҙлығына, бәйелһеҙлегенә бәйле сәстәр үрә торорлоҡ ваҡиғаларҙың шаһиты булып торабыҙ. Быныдай күренештәрҙең сәбәптәрен таба алмай, барлыҡ ғәйепте балаларҙың һәм үҫмерҙәрҙең үҙҙәренә япһарып бот сабабыҙ. Әгәр ҙә яныал, ирешү, талаш ошондай тапшырыуҙарҙа ҡәҙимге нормаға әүерелә икән, бәләләрҙең башы ҡайҙа икәнлеге билдәле. Баҡтиһәң, шоуҙа барған күп кенә ваҡиғалар сценарийға ҡоролоп, дөрөҫ булһа, унда интригаңы сағыуыраҡ ҡорған ҡатнашыусыға гонорар ҙа түләйҙәр икән, тигән хәбәр ҙә бар. Әгәр ҙә мин яңылышһам, үҙегеҙҙең дәғүәләрегеҙҙе белдерегеҙ. Беҙҙең Башҡортостан юлдаш телевидениеһында ла шуға оҡшашыраҡ шоу программалар ойошторорға маташып ҡаранылар. Килеп сыҡманы, сөнки беҙҙең халыҡтың менталитеты бөтөнләй башҡа төрлө шул. Беҙҙә ундай ирешталашты театр сәхнәһендә берәр спектаклдең конфликты рәүешендә генә һынландырыу мөмкин.

"Артыҡ шатлыҡ һағыш килтерә" әйтеменең бер мәғәнәһе сама төшөнсәһенә лә бәйле. Һәр нәмәлә лә сама булырға тейеш. "Сама саманан артмай", тип тә әйтәләр. "Һимеҙ тәндә арыҡ йән", "Һимеҙлек ҡуйға ғына килешә" тигән әйтемдәр самаһыҙ туҡланыуҙы иҫкәртеүгә ҡоролған. Америкала, мәҫәлән, һәр икенсе кеше һимеҙлек менән яфалана, һәр өсөнсө үлем дә ошо сәбәпкә бәйле. Ҡабул иткәнгә тиклем ризыҡҡа беҙ хужабыҙ, ҡабул иткәндән һуң ул беҙгә хужа шул. Бер зыярат ҡапҡаһына: "Бында ятыусылар дөрөҫ туҡланмау, самаһыҙ ашау арҡаһында донъялыҡ менән хушлашты", - тигән һүҙҙәр яҙып киткәндәр. Кешене сама белмәү тойғоһо, нәфсе ҡоло булыуы харап итеүе, донъялыҡтан иртә алып китеүенә бәйле тағы ла әллә күпме миҫалдар килтерергә мөмкин булыр ине. Ә бит, төптән уйлап ҡараһаң, һәр бер һуғыштарҙың, кешеләргә бәйле катаклизмдарҙың нигеҙендә ята нәфселек.

"Айыҡ тормош башланым" тигән китабымдың "Үтескә алынған шатлыҡ" тигән өлөшөндә мин бер тапҡыр араҡы эскән кешенең ҡырҡ көн һуҙымында балтаһы һыуға төшкән кешеләй бошоноп, шомланып йөрөүе хаҡында әйтеп үткәйнем. Нимәнелер артыҡ ҡулланғанда, артыҡ шашынғанда, илағанда, көлгәндә, ҡайғырғанда беҙ нәк ошо рәүешле алдағы ғүмеребеҙҙең ҙур өлөшөн үтескә алабыҙ икәнен беләме икән әҙәм балалары? Ә бит, дөрөҫөн әйткәндә, тотош кешелек комфортлы йәшәү рәүешен маҡсат итеп ҡуйып, киләсәк быуындарҙың өлөшөнә инеп, ғөмүмән, кешелектең ғүмерен ҡыҫҡарта түгелме икән?

Радиоканалдар аша туҡтауһыҙ, тәүлек әйләнәһенә концерттар барғанда, телеканалдар аша бер туҡтауһыҙ шоуҙар күрһәтелгәндә, шомланмаҫтай ерендән шомланырһың. Ә бит беҙ ошо юл менән бәләҡазаларҙы, тәбиғәт катаклизмдарын, донъя һуғыштарын үҙебеҙ тыуҙырабыҙ түгелме?..

Әхмәр ҒҮМӘР-ҮТӘБАЙ.

Хәйҙәр ТАПАҠОВ

ОҘАТА КИЛ...

Хикәйә

Сажидә эскелектән миктәһә, ыҙаланһа ла, тауышы сағыу, яғымлы, күңел төбөнән урғылып сыға ине. Була бит шундай кешеләр, теләһә ниндәй шарттарҙа ла уларҙың Хоҙай Тәғәлә биргән һәләттәре һаҡланып ҡала, уны юҡҡа сығарыу, юйып ырғытыу, тартып алыу мөмкин түгел. Күңелемде асырғаныулы уй сыйҙы: "Яңылыш юлдан киткәнһең бит һин, әгәр шул йыр-моң юлын юллаһаң, үҙең дә, Хәлфетдинең дә бәхетле булыр ине, үкенесле, бик тә үкенесле..."

Йыр тамамланғас, ҡыйынһынып ҡына урынымдан ҡалҡтым:

- Ҡайтайым булмаһа, мине көтәләрҙер, һау булығыҙ! - Ишек төбөнә килгәс, кире ҡайырылдым. - Йыр-моң табыныңа ҡуйған һыйың шул тиклем дә татлы булды, Сажидә, рәхмәт һиңә!

- Ни хәл итәйем, бар байлығым, күңел ризығым шу... - Тишә яҙып иренә тексәйҙе. - Йә, Хәлфетдинем, берҙән-берем, бәғрем, ҡәҙерлем, үнгәрҙән бумағас, һин тап берәй нимә, хәҙер үк тап һәм ҡойоп бир, срушны, ишетәһеңме?

Ишектең ябылыуы булды, артымда нимәнеңдер шылтырап ватылыуы һәм ҡатын-ҡыҙҙың ярһып үкһеүе ишетелде.

2

Эштән төшкө ашҡа ҡайтышлай юл ҡырындағы Маяковский паркындағы ултырғыстарҙың береһендә таныш һынды сырамытып туҡталдым:

- Һо-о-о, Хәлфетдин дуҫ, хәйерле көн!

- Хәйерле...

- Бына, исмаһам, осрашыу, һине беҙҙең тарафҡа ниндәй елдәр ташланы?

- Яҙмыш елдәре шулай инде ул, ҡаға ла һуға, көтөлмәгән яҡҡа апарып ырғыта.

Ҡалай уаҡытлы йөрөйһөң әле... - Теге урынынан ҡалҡып, теләкһеҙ генә ҡулын бирҙе лә ултырғысҡа киренән ултырып, бөгөлөп төшөп, элекке торошона ҡайтты, күренеп тора, шыпа ла ғына кәйефе юҡ, уйы, ғәме башҡала.

- Телефон номерымды beləһең, нишләп шылтыратманың, ҡаршы алыр инем.

- Ундай күҙгә эләгер нимә беҙҙә торламай, Сажидә кемгәлер минең кнопочнойҙы бер ярты первачҡа һатҡан, хәҙер бер кем менән дә һөйләшеп бумай, тере ҡулмын.

- Әйҙә беҙгә, сәй эсеп алырбыҙ, иркенләп һөйләшеп ултырырбыҙ, артыҡлап

Ҡабаланмаһаң, йоҡлап ҡайтырға ла мөмкин. Беҙ бында, яҡында ғына йәшәйбеҙ, ҡатын өйҙә, малай вахтала эштә.

- Мин күреп-белгән, итек ҡуңысынан юғары китмәгән улығыҙ шулайтып ҙурайып, ир-егет тә булып киттеме ни, мына бит үткән ғүмер!

- Уларға ҡарап ҡына олоғайғаныбыҙҙы, ҡартайғаныбыҙҙы күрәбеҙ. - Ап-аҡ сәстәремде һыпырҙым. - Ауылдаштар ни хәлдә?

- Кеше береһе икенсеһенә йомош һорап, хәлен белергә инеп сыҡмай хәҙер, һәр кем үҙ донъяһына, үҙ ихатаһына бикләнгән. Тағы шуныһы сәйер, береһе икенсеһе менән һаулыҡ һорашмай. Урамдан техника ла үтмәй, эштәренә ашығып йүгерешмәйҙәр ҙә, әйтерһең, ауыл мәрткә киткән, үлгән, юҡҡа сыҡҡан. Бына шундайыраҡ йәшәү бөгөн ауыл ерендә. Рәхмәт саҡырыуыңа, йомошом ҡабалан ине, миңә бөгөн кисекмәҫтән кире боролорға кәрәк, Сибайға тура ылау бар, тигәстәре, ҡабаланып, ишеккә йоҙаҡ элдем дә киттем.

- Сажидә ҡайҙа әле, - дуҫымдың тикмәгә килмәгәнлеген күреп, өҫтәп ҡуйҙым, - дауаханаға һалдылармы әллә?

- Хуже. - Хәлфетдин кеҫәһенән тәмәке ҡабы килтереп сығарып, сигарет тоҡандырҙы ла уны ҡомһоҙланып һурырға керешеп китте, ауыҙ-танауҙан ҡуйы төтөн борхоно, аҫтары күгелйемләнеп яҫтыҡланған күҙҙәре йәшләнде. - Бындағы наркодиспансерға тыҡҡандар. - Яҫы маңлайҙағы һырҙар тағы ла тәрәнәйеп киттеләр һымаҡ. - Райондан "скорый" килеп әпкиткәндәр ине уҙған аҙнала, үҙҙәре менән мине алып тормағайнылар, кире боролғас, ҡатынды ҡайҙа урынлаштырыуҙарын телефундан хәбәр иткәндәр. Шуны беҙҙәге фильшер Ғәлимә инеп еткереп сыҡты.

- Уның бындалығын белмәнек, барып хәлен белеп торор инек.

- Ундағыларҙың хәлен беләләр микән у, шуныһы вапрус. Ҡайҙа әле у, диспансер тигәндәре, берәйһенән һорашып табырмын, тип утыра инем әле, алай ҙа, әмәлгә баҡҡандай, һине тап иттем.

- Эргәлә генә ул, күрше кварталда, бынау юл буйлап бараһың да урамдар киҫешкән ерҙә уңға ҡайырылаһаң - күренеп тора.

- Сажидәмде күрәм тип килдем. Ярай, мин унда бара һалайым инде, ауылдан килгән кешегә һағып килгәйнем, ә у оҙаҡлап һуҙмаңлама, ошо урындан ҡуҙғалырбыҙ, тине.

- Бынан тороп өйрәтһәм дә уны шунда уҡ таба алмаҫһың шай, бергәләп барайыҡмы әллә?

- Әйҙә һуң, ҡабаланмаһаң.

Кирбестән һалынған ике ҡатлы наркодиспансер үҙенең сәйер тынлығы менән ҡаршы алды: ишек алдында ла бер кем күренмәй, көн ҡояшлы булыуға ҡарамаҫтан, тәҙрәләргә шаршауҙай ҡорғандар тартылған. Бер һүҙ менән әйткәндә, фани көнитмешкә ят, ситен торлаҡ. Урын-урыны менән тишелеп, ян-тирәһе ҡыйралып бөткән асфальт тротуар ситендә теҙелеп үҫкән ҡайындарҙан талғын елгә эйәреп, һары япраҡтар түгелә. Улар ҡалын келәмдәй ер өҫтөн япҡандар. Әбейҙәр сыуағы үтеп, көн боларыңҡырап торғанға, көл төҫөн алған күк йөҙөнән бөртөкләп, унда-бында ямғыр тамсылары төшкөләй, мәгәр көн торошо шым-шырыҡҡа, яуынға күсмәгән әлегә. Таш баҫҡыстарҙан күтәрелеп, тимер рәшәткә менән уратып алынған цемент майҙансыҡҡа баҫтыҡ. Ҡара күк төҫкә буялған, тотҡаһы һиҙелеп тутыҡҡан инер ишек бикле ине, оҙаҡ итеп ҡыңғырауҙан саҡырырға тура килде.

Ниһайәт, ҡалын тимер ишек күгәне майһыҙ булғанлыҡтан, шығырҙап асылып, унда йәмрәй йөҙлө, ташбыҡ күҙле ҡатындың ҡыҫҡа сәсле ялбыр башы тығылды:

- Ну?

- Һаумыһығыҙ!

- Һау бумаһам, доктор түгелһеңдер әле.

- Доктор, дөрөҫөрәге элекке доктор.

- Һеҙгә кем кәрәк?

- Йылайыр районынан ебәрелгән Сажидә Ҡотләхмәтоваға килгәйнек, - тип икебеҙ өсөн дә яуап бирҙем.

- Нишләп исемләп әйтәһегеҙ, алкашкаға, тигән дә ҡуй, мында бөтәһе лә бер һап та бер ҡап!

- Юҡ, алкашка түгел, беҙгә Сажидә Ҡотләхмәтова кәрәк.

- Кәрәк тә икән ти, дәлше што?

- Уны күрергә ине.

- Мынауында ясно, даходчиво итеп яҙылған бит, - ишек ҡырлауындағы алтаҡтаға беркетелгән белдереүгә бармағы менән төрттө, - пасищение сәғәт 5-тән һуң ғына! - Ишек ҡабаттан ябылып, эс яҡтан сынйырлы биктең шауҙырлағаны ишетелде.

Асыуланып ҡат-ҡат кнопкаға баҫтым. Бик оҙаҡ көттөрөп, ярыҡҡа әлеге күрмәлекһеҙ баш ҡабаттан тығылды:

- Бывший доктор, что вы так сильно безабразничаете?

- Ғәфү итегеҙ, беҙгә Сажидә...

- Бер тапҡыр әйттем түгелме? - Алаптай ауыҙ уҫал бүлдерҙе.

- Бына, алыҫ ауылдан иптәшем кеше ылауына ултырып килгән, ҡатынын күреп ҡайтырға кәрәк, ул оҙаҡ көтә алмай!

- Тоже мне, көтә алмай, имеш, көтә алмаһа, ҡаҙалып китһен, пошли вы все к черту, ходят тут, алкашкаларҙың бысрағын таҙалап, ҡоҫҡолоғон һөртөп, былай ҙа баш ҡатҡан, наҙайыл, ҡасан пенсияға сығыла инде... - Ҡатындың һуңғы әр һүҙҙәре ярыҡта бүленеп ҡалды. Ары ни ҡылырға белмәй, урында тапандыҡ.

- Нимә эшләргә миңә? - Хәлфетдин көтөлмәгән ҡаршы алыуҙан бар аҙ юғалыңҡырап ҡалған. - Кискегә ҡала алмайым бит әле, мына бәлә...

- Бөгөн беҙгә барып йоҡларһың да иртәгә иртән ҡабул итә торған ваҡытта икәүләп килербеҙ.

- Нисек кире ҡайтырмын һуң, беҙҙең яҡҡа автобус йөрөмәгәнлекте прикрасны беләһең!

- Яйын тап килтереп, редакцияның машинаһы менән елдереп кенә апарып ҡуйырбыҙ. Киттек.

Шул мәл артыбыҙҙа санитарканың һөйләнеүе ишетелде:

- Захадите, сегодня я добрая, только нидолгы, узнает, врач будет ругаться. Фамилию сказали как?

- Сажида Кутлахметова.

- Кутлахметова, из тринадцатой палаты ызнашит, щас пазаву...

Инеп, ишек төбөнә ҡуйылған кушеткаға ултырҙыҡ. Саманан тыш ҡулланылған хлорка еҫе тынды быуа, күҙҙәрҙе әсеттерә. Бер аҙҙан картуф баҡсаһының ҡараҫҡыһына кейҙерелә торған көләпәрәле оҙон халат бөркәнгән Сажидә күренде. Күҙҙәре һүнгән, ҡан әҫәре ҡасҡан йөҙө тартылып киткән, сыбыртҡылай һалынған ҡулдар, ҡаҡса кәүҙә тапма тотҡандай ҡалсылдайҙар, дерелдәйҙәр.

- Һаумы, һаумы, Сажидәм! - Хәлфетдин өтәләнеп урынынан ҡалҡты ҡаршы

Уҡталып, ҡатынының ҡулдарын ҡулына алды ла уларҙы өрөп йылытырға керешеп китте, үҙе ыңғайы бер һөйләнде. - Хәлдәрең нисек, өшөп киткәнһең бит ҡайһылайтып, өйҙә һин бумағасың йоҡом йоҡо түгел, таң һыҙылғансы түшәктә һерәйеп сығам...

- Хәйерле көн, Сажидә! - Мин дә йәйелеп ултырыуҙы килештермәй, урынымдан торҙом.

- Һаумыһығыҙ... - Беҙҙе күрмәгәндәй, абайламағандай, дөйөм һаулыҡ һорашты Сажидә, шунан кушеткаға ултырҙы ла ыҙғырыҡта күшеккән ҡоштай бөршәйеп ҡалды. - Йылы бирмәгәндәр мында, шуға ныҡ һалҡын, өшөтә, йылына алмай ҙа ҡуям... Көн һайын һөйләшеп, хәлдәрҙе белешеп торор инек тә, башҡаларҙыҡы һымаҡ телефоныбыҙ юҡ.

- Нимәгә ул телефун, бына ҡоштай осоп килеп еттем бит! - Хәлфетдин шулай тине лә ҡулындағы пакет төйөнсөгөн ҡатынының янына ҡуйып, уны ҡабаланып тағатырға керешә. - Белгәндәй-һиҙгәндәй, йөн свитерыңды килтергәйнем, йылы ойоҡбаштарҙы, хәҙер шуларҙы кейеп ебәрһәң, йылынып китәһең у. Бына көйгәнерәк, майһыҙыраҡ буһа ла, һин яратҡан eләк бәлешен бешерҙем әле, мынау һауытта һалмалы тауыҡ һурпаһы, сөсө икмәк, шәкәр-сәй, алмалар... Инерһең дә ашай һалып алырһың, йөрәгеңә ял булыр, балнис ашы ни, тәнгә йоға һалып бармай, Армияла, госпиталдә аяҡты һындырып ятҡас, уныһын ғына күргән бар. Һурпа ауылдан килгәнсе һыуынған инде. Шулай ҙа юҡтың көнөндә бара...

- Бер нимә лә ашағым килмәй, өҙлөкһөҙ күңелем болғана. - Сажидә ауыр уфтанды. - Өй тирәһе нисек?

- Көн торғанда тип, картуфты ҡаҙып алдым. Ныҡ уңған. Күрше Фәғилә инәй "кәтмән" тип һөрәнләгәс, уға ла оло бер биҙрә тотторғайным, саҙаҡа итеп ҡабул итәм, тип ҡыуанып китте. Әйткәндәй, у һиңә сәләм күндерҙе, сәләмәтләнеп сыҡһын, ти.

- Мында сәләмәтләндермәйҙәр, ә ваҡытлыса айыҡтыралар ғына. Өҙлөкһөҙ эсәктәремде йыуалар, ҡанымды таҙарталар. Уларҙан ни файҙа, тәнемде түгел, йәнемде таҙартырға кәрәк минең... - Сажидә ҡулдары менән муйынын, биттәрен ыуып, халат итәктәрен тартып ҡымтыны. - Көн һайым төшөмә атай-әсәйем инә, кил беҙгә, тип, мине үҙҙәренә саҡыралар...

- Һинең өсөн борсолаларҙыр, ҡайтҡас та аят уҡытып алырбыҙ, йортобоҙға аҙан ҡысҡыртырбыҙ. Ҡасан ҡайтарабыҙ тинеләр, өй эсен йыуып-йышып, стеналарҙы аҡлап сығырмын, тәҙрәләргә аҡтан-аҡ пәрҙәләр элермен дә ылау йүнләп ҡаршы килеп алырмын. Элекке көн шабашкала эшләгән аҡсамды, бирәсәген ҡалдырып киткәйне бер танышым, килешләй Баймаҡта һатыу нөктәһенә туҡталғай-

✓ *Башҡорт халҡына, мәҙәниәтенә хеҙмәт итеү - минең иң төп маҡсатым. Мин үҙемдең башҡорт ҡыҙы булыуым менән бик ғорурмын. Төрлө фестивалдәрҙә ҡатнашҡан ваҡытта мин һәр саҡ үҙемдең тыуған ерем хаҡында һөйләйем.*

ныҡ, ҡараһам - как рас һинә ярамалы матур концерт күлдәген иң түргә элеп ҡуйғандарсы, әйтерһең дә һинә үлсәп теккәндәр! Күлдәкте әйтәм, зәңгәр күк төҫендә, муйын тапҡырына, итәгенә аҡ ләлә сәскәләре төшөргәндәр, күрһәң - йығылып китеп һуштан яҙырлыҡ. Һатыусыға бәрәүгә лә һатма, тип нығытып әйтеп киттем, бөгөн шуны хаҡына ҡарамай һатып алып ҡайтам. Байрам яҡынлаша бит, һис бер кемгә тәтемәгән күлдәкте кейеп, сәхнәгә сығырһың, ә мин иң алғы рәттә һинә һоҡланып ҡарап ултырырмын, иҫ китмәле шәп буласаҡ, мына күрерһең!

- Расхутланма улайтып, кәрәкмәй, һиңә лә бит тотонорға аҡса кәрәк... Бурысҡа батып киткем килмәй, ҡайт та ошо кешеләргә бирәсәктәремде түлә, йәме? - Халат кеҫәһенән ҡағыҙ киҫәген килтереп сығарып, иренең усына йомдорҙо.

- Ҡайтырмын, бер килеп ҡайтырмын... Бөгөн таңдан килерендә белдем һәм көттөм, шуға йырлағым килә, Хәлфетдин...

- Әйҙә, йырла, йырла Сажидәм... Мин дә һинең ана шу йырҙарыңды һағынып килдем. Бер кем дә һинең һымаҡ моңло итеп йырлай алмай, һинһеҙ саҡта шуны белдем әле.

Ултырып йырлап күнекмәгән Сажидә, урынынан торҙо ла, ҡабырсағынан ҡотолорға теләгән ҡусҡарҙай, шыҡһыҙ халатын сисеп ырғытты, кәфендәй аҡ күлдәгенең итәген тартыштырҙы, ялбырай төшкән сәстәрен һыпырҙы, күҙҙәренә ҡапыл наҙлы, нурлы осҡондар ҡунғандай итте:

- Ниндәй йырҙы ишеткең килә?

- Беҙҙең йырҙы, һине тәүге тапҡыр оҙатҡанда Сейәлетуңгә барғайныҡ бит әле, хәтереңдәме? Төн һыуҙай яҡты ине, йондоҙло күктә тулған ай йөҙә, ә һин күк борсаҡ төшкән аҡ күлдәктә инең...

- Шу саҡта ни тиклем дә бәхетле буғанбыҙ, Хәлфетдин, хәҙер илаһи, ҡабатланмаҫ күренеш әкиәттәге һымаҡ ҡына иҫтә ҡалған, ышанғы ла килмәй хатта. Ә һин еңһеҙ аҡ күлдәктә, ҡара салбарҙа инең, ҡулыңда әрменән апҡайтҡан "Командир" сәғәте. Шу сәғәтеңде бер шешәгә алмаштырҙым бит, асмайел, ни тиклем бәгерһеҙлек, ни тиклем этлек. Ә һин мине һәр саҡ ғәфү итәһең, кисерәһең, күпме улайтырға мөмкин, ә?.. Мында тәртип бик ҡаты, йырлау түгел, тауыш күтәреп һөйләшергә лә ярамай, аҡырып тыя, киҫәтә һалалар. Ир санитарҙар бигерәк ауыһыҙ, "белая горячка" һылтауынан еңһеҙ халатҡа сырмап һалып ҡуйыуҙары ла бик ихтимал, иман юҡ уларҙа.

- Ә һин ипләп кенә, беҙ ишетелерлек итеп кенә көйлә.

- Ярай улайһа. - Сажидә кибеп ярылған ирендәрен ялап алды.

Һайра, һайра, һандуғасым,
Сиртмә-сиртмә талдарыңда.
Хыялыйҙар иткәйнең бит,
Мине йәшлек таңдарыңда...

(Дауамы. Башы 28-30-сы һандарҙа).

ИЖАДСЫҒА ӨС ҺОРАУ

"ТАМЫР"ҘАН БАШЛАНҒАН ЮЛ

Яңы ғына "Ҡайтам!" тип исемләнгән концерт туры менән ярты республиканы гиҙеп сыҡҡан Гәлсәр БАЙҒУСҠАРОВА редакциябыҙға балҡып килеп инде, йөҙөндә бер генә лә йонсоу әҫәре юҡ. Үҙенең ижадына башкөллә сумған был ысынлап та гәлсәр тауышлы, алсаҡ ҡыҙға өс һорау менән мөрәжәғәт иттек.

▸ Гәлсәр, күптәр һине "Тамыр"ҙан алып беләләр, моғайын. Шуға күрә һине тап "Тамыр" ижад юлына баҫтырҙы тип әйтһәң буламы? Ә унан башҡа һин ҡайҙарҙа һәм кемдәрҙән белем алдың?

- Әлбиттә, мине бәләкәйҙән әсәйем менән бергә гримеркаларҙа, гастролдәрҙә бергә йөрөп, "Тамыр"ҙа үҫкән ҡыҙ тип әйтергә мөмкин. Бала саҡтың барлыҡ йылы хәтирәләре ошо студия менән бәйле. Һәм ғүмеремдә иң төп остазым, әлбиттә, минең әсәйем - Ҡолһарина Гөлназ Фәрит ҡыҙы. Ул һәр ваҡыт минең янымда, күңелдәр болоҡһоп торған саҡтарҙа минә илһам һәм дәрт биреп, өлгө булып тороусы кеше.

Бала сағым, ғөмүмән, бик бәхетле үтте һәм һәр ваҡыт музыка менән бәйле булды кеүек тойола. Бер генә лә буш ваҡытым булмай торғайны: өс йәшемдән "Тыр-тыр" Фирҙәт ағай Ғәлиев менән бергә "Сәнгелдәк"тә төшә башлап, "Тамыр"ға йөрөһәм, унан һуң Ә.Ш. Фәйзуллин исемендәге 39-сы гимназияла белем алыуҙан башҡа, Н. Сабитов исемендәге 1-се музыка мәктәбенә йөрөнөм.

Музыка мәктәбендә белем алғанда уҡытыусым Сәлишева Наилә Батыр ҡыҙы мине пианинола уйнарға ғына түгел, ә музыканы тойорға һәм тыңларға өйрәтте. Был мәктәптә ете йәштән ун дүрт йәшкәсә уҡыйҙар, әммә мине, фортепьянола уйнау теләгем ныҡ көслө булғас, дөйөм талаптарҙан тайпылып, биш йәштән алғайнылар, ике йыл әҙерлек класында уҡыным. Шулай итеп, тулыҙ йыл буйы белем алған музыка мәктәбем минә үҙ талантымды асырға ярҙам итте.

Мине һәр саҡ сәхнә үҙенә тартты, үҙемдең йырҙарымды ижад итеү теләге ныҡ булды. Гимназияла уҡығанда атайым менән әсәйем, үҫкәс, бәлки, икенсе һөнәр һайларһың, тиҙәр ине, буласаҡ юрист итеп тә күрергә теләй ине улар мине. Әммә мин хыялыма һәр саҡ тоғро ҡалдым, тулыҙынсы кластан һуң уҡ сәнғәткә китеү ниәтендә инем. Атайым шул мәлдә 11-се класҡа тиклем уҡырға кәңәш итте һәм, әгәр уҡып бөткәнсе теләгем һүрелмәһә, артабан ижад юлы буйлап китеүемә ҡаршы булмам, тигәйне. Үҙ һүҙҙәрендә торҙолар яҡындарым, мәктәпте тамамлағас, документтарымды үҙем теләгән Мәскәүҙәге Гнесиндар исемендәге Рәсәй музыка академияһына тапшырҙым.

Ғәҙәттә, был академияға училище тамамлап баралар, ә мин унда тура мәктәптән һуң инә алдым, сөнки минең төплө белем биргән, көслө уҡытыусым булды. Был уҡыу йортона конкурс һәр ваҡыт ҙур, инеү, әлбиттә, еңелдән булманы, ҙур әҙерлек талап итте, әммә, Аллаға шөкөр, моратыма ирештем. Академияла уҡый башлағас, минең өсөн өр-яңы донъя асылды, үҙемде тылсым иленә барып эләккәндәй тойҙом: тирә-яҡта барыһы ла ижадҡа сумған, коридорҙарҙа һәр ваҡыт кемдәрҙер репетиция яһай, һин һәр ваҡыт йыр-моңда... Уҡырға ингәс кенә ошо мөхит минә быға тиклем ни хәтле етмәгәнен аңланым һәм, ниһайәт, үҙемде үҙ урынымды тапҡан итеп хис иттем. Вокал буйынса уҡытыусым Анастасия Рудольфовна Прокошева мине ошо йыр донъяһына алып инеүсе булды. Ул дөрөҫ йырларға өйрәтте, техникамды ҡуйҙы, шуның өсөн уға бик ныҡ рәхмәтлемен.

Әгәр тормошомдо ижад менән бәйләй алмаһам, мин, бәлки, медицина йәки психология юлын һайлар инем. Мин әле лә үҙемде йыр һәм музыка аша кешеләрҙең күңелен дауалаусы итеп күрәм. Кешеләргә йәшәргә көс һәм ышаныс биреү, йыр-моңға өйрәтеү минең өсөн бик мөһим.

▸ Һин әле күберәген Мәскәүҙә йәшәйһең, ижад итәһең, ә шулай ҙа һин үҙеңде башҡорт йырсыһы тип иҫәпләйһеңме? Башҡорт халҡына хеҙмәт итеү бурысы һиндә ни кимәлдә һалынған?

- Башҡорт халҡына, мәҙәниәтенә хеҙмәт итеү - минең иң төп маҡсатым. Мин үҙемдең башҡорт ҡыҙы булыуым менән бик ғорурмын. Ҡайҙа ғына барһам да, үҙемде башҡорт тип, исемем Гәлсәр, туған телемдән "хрусталь" тип тәржемә ителә, тип таныштырам. Төрлө фестивалдәрҙә ҡатнашҡан ваҡытта мин һәр саҡ үҙемдең тыуған ерем хаҡында һөйләйем. Күп кешеләр Башҡортостандың Рәсәй составында булыуын да белмәйҙәр хатта, шуға күрә башҡаларҙы үҙебеҙҙең мәҙәниәтебеҙ һәм сәнғәтебеҙ менән таныштырыуҙы үҙемдең миссиям итеп күрәм.

Йырҙарыма килгәндә, мин башҡортса ғына түгел, рус һәм инглиз телдәрендә лә ижад итәм. Әлеге мәлдә үҙ юлымды эҙләү өҫтөндәмен: төрлө йүнәлештәрҙә, төрлө жанрҙарҙа, үҙебеҙҙең халыҡ йырҙарын башҡа жанрҙар менән берләштереп тә эшләп ҡарайым. Мәҫәлән, Айҙар Хәмзиндың яңы оранжировкаһында сығарған "Асылыҡай" йырын Динә Ғәрифуллина менән дуэт итеп башҡарғайныҡ. Әле лә концерттарҙа ул йыр менән сығыш яһағанда күптәр бейергә төшөп китә, ултырып ҡына сыҙамай. Тағы ла быйыл "Ете ҡыҙ" легендаһына арналған альбом өҫтөндә эш алып барабыҙ. Унда һәр бер йырҙы ошо ете ҡыҙҙың береһе булып йырлаясаҡмын, һәр береһенең образы, яңғырашы өҫтөндә ентекле эшләйбеҙ. Ете ҡыҙ - ете йыр.

Халыҡ йырҙарын башҡарғанда иң тәүҙә тыңлаусыларҙы һәр йырҙың тарихы менән таныштырам. Эйе, беҙҙең Башҡортостанда был ғәҙәти, өйрәнеп бөтөлгән күренеш булып тойолһа, шул уҡ Мәскәү тамашасыны өсөн мин һөйләгәндәр яңы, ҡыҙыҡ һәм илһам бирерлек.

Күптәр минә йырҙарымды күңелемдән, йөрәгемдән алып йырлауым һиҙелә тип әйтәләр. Был минең өсөн иң ҙур баһа. Ижад эше бик күп көс, энергия һәм ваҡыт талап итә. Бер йыр ҙа әҙер генә көйөнсә алға килтерелеп ҡуйылмай. Ниндәй халыҡ йырын һайлайһың, ҡайҙа һәм ниндәй оранжировка эшләйһең, ниндәй инструменттар индерәһең - этаптары бихисап. Минә ошо процесс бик оҡшай. Музыканттарҙа, әгәр Аллаһ Тәғәлә өҫтән һинә ниндәйҙер идеялар биреп, һин шул идеяларҙы тиҙерәк тормошҡа ашырмаһаң, улар икенсе кешегә күсә, тигән теория бар. Илһам уның менән ҡуллана, уны сағылдыра белгән кешегә генә килә. Шуның өсөн башымда ниндәйҙер яңы идея тыуа ҡалһа, мин уның ҡойроғонан тотоп, тиҙ арала тормошҡа ашыра башлайым, сөнки икенсе юлы ул минә эләкмәҫкә мөмкин. Был һәр ваҡыт иғтибар талап иткән бик нескә процесс.

▸ Һин әле яңы ғына республика буйлап гастролдәрҙә йөрөп ҡайттың. Өфөлә һине, әлбиттә, йырсы булараҡ яҡшы беләләр, ә районадарҙа нисек ҡабул иттеләр?

- Эйе, бер аҙна буйы һәр кем тыңлай, һәр теләгән ғаилә, балалар, олатай-өләсәйҙәр килә алһын өсөн хәйриә концерттары ҡуйып ҡайттыҡ. Минең өсөн был беренсе тәжрибә, быға тиклем бындай масштаблы гастролдәргә сыҡҡаным юҡ ине. Әлбиттә, көн һайын концерт ҡуйыуы еңел эш түгел. Һин һәр ваҡыт юлда, йоҡо, ял хаҡында ваҡытлыса онотоп торорға тура килә, кешеләр менән аралашыу ҙа бик күп энергия талап итә. Әммә тамашасыларҙың алҡыштары, йылы һүҙҙәре аша бар һалған көсөң һинә кире килә. Был осраҡта иң мөһиме эшең менән янырға, эмоцияларға йомарт булырға кәрәк. Әгәр ижадыңдан тик матди файҙа ғына көтһәң, тиҙ арала хеҙмәтеңдән биҙеүең ихтимал бит. Мин был турҙан барлыҡ арыуҙарҙы онотторорлоҡ илһам тейәп ҡайттым. Ҡайтҡандың иртәгәһенә бер ҡайҙа ла барырға, сумаҙандарҙы йыйырға кәрәкмәй икәнен аңлағас, хатта бер аҙ моңһоу ҙа булып китте.

Тәүге концертыбыҙ Мәләүез ҡалаһында үтте. Кеше килерме, тамашасы булырмы, тип бик ныҡ тулҡынланғайныҡ, әммә ҡурҡыуҙарыбыҙ юҡҡа ғына булып сыҡты: 530 урынлыҡ зал тулы ине. Икенсе көндө беҙ Стәрлебаш районына юл алдыҡ. Концертҡа "Йәйләү" лагеренең бик актив ҡыҙҙары һәм малайҙары килгәйне, ихлас итеп күңел асып, аҙаҡтан автографтар алып ҡайтып киттеләр. Был район халҡының ихласлығы, асыҡлығы һәм иң эмоциональ концерт менән хәтеремдә уйылып ҡалды.

Унан башҡа беҙ Сибай, Баймаҡ ҡалаларында, Аҡъярҙа сығыш яһаныҡ. Унда мине бөтәһе лә белмәгәндер, моғайын, сөнки күберәген өлкән йәштәге тамашасылар йыйылғайны, әммә улар ҙа тәүҙә оялыбыраҡ ултырһа, һуңынан асылып киттеләр. Һуңғы концерт үткән Иҫке Собханғолда беҙҙе мәҙәниәт йорто хеҙмәткәрҙәре лә, тамашасылар ҙа бик йылы ҡаршы алды. Бар концерт бер тында ғына, бик еңел үтте.

Районадарҙа мине, әлбиттә, күберәк "Тамыр"ҙағы бәләкәй ҡыҙ тип беләләр. "Башҡортостан, илгенәм" йырын йырлағанда фонға минең бәләкәй сағымда төшкән "Сәнгелдәк" тапшырыуынан кадрҙар, ансамбль менән бергә йырлағандың өҙөктәрен ҡуйғайныҡ. Шул яҙмаларҙан һуң кешеләр тап ошо йырҙы көтөп алған кеүек тойолдо. Бик күптәр тап ошо кескәй Гәлсәрҙе, ошо йырҙы хәтерләүе хаҡында белдерҙе.

Айһылыу ДАУЫТОВА
әңгәмәләште.

ИНТЕРНЕТТАН

МАЙЛЫ ҺӨТ РИЗЫҠТАРЫ...

шулай уҡ файҙалы икән дә

■ Майлы сырҙың составындағы майҙар артерияларҙа тығындар барлыҡҡа килтерә тигән ҡарашта ине быға тиклем белгестәр. Хәҙер асыҡланыуынса, майлы сыр "насар холестерин" кимәлен түбәнәйтә. Был уның үҙенсәлекле төҙөлөшө һәм составында кальций һәм казеин булыуы арҡаһында башҡарыла. Майлы һөт ризыҡтары ҡулланыу инсульт хәүефен 42 процентҡа түбәнәйтә.

■ Тропик урмандарҙа үҫкән каму-каму тигән ағастың емештәре сәләмәт йәшәү рәүеше алып барыусылар араһында бик популяр. Был емеш матдәләр алышыныуын әүҙемләштерә, һөҙөмтәлә һимеҙлектән ҡотолоу мөмкинлеге бар. Уның тағы ла бер уңайлы яғы - каму-каму тән ял иткәндә әүҙемерәк эшләй. Ул С витаминына, антиоксиданттарға бай. Эсәк микрофлораһын яҡшыртыуҙа ла уның өлөшө ҙур.

■ Леонардо да Винчиҙың "Мона Лиза" исемле билдәле картинаһы төрлө өлкә белгестәрен ҡыҙыҡһындыра. Күптән түгел табиптар ҙа уға иғтибар иткән һәм моделдең тышҡы ҡиәфәтенә ҡарап, уның гипотиреоз (ҡалҡан биҙенең эшсәнлеге түбән булыуы) менән ауырыуын фаразлаған. Ҡатындың ҡулдары шешенгән, сәсенең дә һирәгәйә барыуы күҙәтелә. Белгестәр шулай уҡ тиреһенең һарғылт төҫөн һәм ҡалҡан биҙенен ҙурайып тороуын билдәләй. Рәссам Лиза Герардини исемле итальян дворянкаһын төшөргән тигән фараз бар һәм был мәлгә уның йәш балаһы була. Табиптар әйтеүенсә, был ауырыу ҡатын-ҡыҙҙарҙа тап бала тапҡас башланыу ихтималы ҙур. Етмәһә, итальяндарҙың рационында йод етерлек кимәлдә булмаған, был да боғаҡ биҙе сирен аңлата ала.

■ Kaiser сәләмәтлекте тикшереү үҙәге хеҙмәткәрҙәре билдәләүенсә, өлкән йәштәге ҡатындар өсөн тән ауырлығын яйлап ҡына юғалтыу ҙа хәүефле. 20 йыл эсендә уртаса 9 килограмм ауырлыҡ ташлағандарҙа һөйәктәр һыныуы, дөйөм физик тороштоң насарайыуы күҙәтелә. Һынауҙарҙа 1323 гүзәл зат ҡатнашҡан. Тикшеренеүҙәр башланған мәлдә уларҙың уртаса йәше - 68 булған. Эксперттар уларҙың сәләмәтлеген, физик әүҙемлеген, тән массаһы индексын, алкоголь һәм тәмәке ҡулланыуын күҙәткән. 20 йыл эсендә ғалимдар мәғлүмәттәрҙе 8 тапҡыр яңыртҡан, шулай уҡ һөйәк һыныуҙарын, физик әүҙемлектең түбәнәйеүен теркәгән. Асыҡланыуынса, өлкәнәйгәс ауырлыҡ юғалтыусыларҙа 80 йәште уҙҡас сәләмәтлектәренә бәйле проблемалар тыуыуы бар. Ғалимдар шуға ла диеталарҙан баш тартып, туҡланыуға етди иғтибар бирергә, физик йәһәттән әүҙем булырға кәңәш итә.

■ Ауырлы саҡта балыҡ майын ҡабул итеүсе әсәләрҙең балалары тәүге 6 йылда тән ауырлығын яҡшы йыя. Копенгаген университеты тикшеренеүҙәре ауырлы булыуҙың аҙаҡҡы осоронда балыҡ майының файҙаһын дәлилләй. Һынауҙарҙа 24-се аҙнанан һуң һәр көн балыҡ майы йәки зәйтүн майы ҡабул итеүселәр ҡатнашҡан. Баланың буйы, ауырлығы, бил һәм баш үлсәме 6 йәшкә тиклем 11 тапҡыр үлсәнгән. Кем ауырлы саҡта балыҡ майы ҡабул иткән, уларҙың балаларында сәләмәт тән ауырлығы күҙәтелгән, һимереү осраҡтары бөтөнләй булмаған. Дөйөм алғанда, был балаларҙа мускул, һөйәк һәм май массалары ла ҙурыраҡ. Йәғни, балыҡ майы үҫеүҙе стимуллаштырыусы булып тора.

ХӘТЕР ЯҢЫРТЫП...

ҺЫУҺАНЫМ, ҺЫУҘАР БИРЕГЕҘ...

Ниәттәр ғәмәлгә ашырмы?

"2012-2014 йылдарға Башҡортостан Республикаһында дөйөм һәм шәхси файҙаланыуҙағы мелиорация системаларын һәм айырым урынлашҡан гидротехник ҡоролмаларҙы камиллаштырыу" маҡсатлы программаһы раҫланды һәм РФ Ауыл хужалығы министрлығына тапшырылды", - тип яҙған 2012 йылдың мартында "Регнум" агентлығы. Был инде төбәктең икенсе етәксеһе дәүеренә ҡарай һәм үрҙә аталған быуалар төҙөлөшө менән бер нисек тә бәйле түгел.

2013 йылдың июль айында Дүртөйләлә "Һуғарылған баҫыусылыҡтың үҫеш перспективалары һәм иҡтисади һөҙөмтәлелеге" тип аталған республика семинар-кәңәшмәһе үтә. Тик унда Урал арьяғы районлары хужалыҡтары тураһында бер һүҙ ҙә әйтелмәй.

"2014 йылда дөйөм һәм шәхси файҙаланыуҙағы мелиоратив системаларҙы һәм айырым урынлашҡан гидротехник ҡоролмаларҙы төҙөүгә, реконструкциялауға һәм техник яҡтан ҡайтанан йыһазландырыуға 44 миллион һум йүнәлтелде. Был һуғарылы ерҙәрҙең 1191 гектарға артыуына килтерҙе. Эштәр Әлшәй, Туймазы, Баҡалы, Өфө районларында алып барылды", - тип хәбәр итә "Башинформ" мәғлүмәт агентлығы 2015 йылдың майында. Күреүебеҙсә, бында ла Урал арьяғы иҫкә алынмай.

Атап үтелгән программа 2014 йылда 2020 йылға тиклем оҙайтыла. Уға ярашлы, һуғарылы ерҙәр майҙанын 9 мең гектарға арттырыу планлаштырыла.

"2014 - 2021 йылдарҙа Башҡортостан Республикаһында "Рәсәйҙең ауыл хужалығы тәғәйенләнешендәге ерҙәрен мелиорациялауҙы үҫтереү" федераль маҡсатлы программаһы һәм "Рәсәйҙең мелиорация комплексын үҫтереү" ведомство программаһы сиктәрендә 7 мең гектарға яҡын һуғарылған участка файҙаланыуға тапшырылды. Ейәнсура районында - 235, Бүздәк районында - 900, Мәләүез районында - 210, Ауырғазы районында - 258, Туймазы районында 507 гектар майҙанда һуғарыу системаһы сафҡа инде", - тип яҙа "Современное состояние и перспективы развития орошаемого земледелия в Республике Башкортостан" мәҡәләһендә "Мелиорация и водное хозяйство" журналы 2022 йылдың 1-се һанында. Беҙ күрергә теләгән районлар ундағы исемлектә лә юҡ.

"Башҡортостан Республикаһы ҡоро һәм ямғырлы йылдар сиратлашыуы менән характерланған тороҡһоҙ игенселек зонаһында урынлашҡан. Рәсәй гидрометеорология үҙәге мәғлүмәттәренә ярашлы, Башҡортостанда ҡоро килгән йылдар 42 процент ихтималлыҡ менән билдәләнә. Республикала ҡоролоҡ 1948, 1949, 1955, 1957, 1958, 1963, 1965, 1972, 1975, 1981, 1991,1995, 1998, 2010, 2012 һәм 2021 йылдарҙа күҙәтелде.

2010 һәм 2021 йылдарҙағы ҡаты ҡоролоҡ һәм уның БР агросәнәғәт комплексына килтергән зыяны һуғарылған игенселекте үҫтереү, булған һуғарыу системаларын тергеҙеү һәм һыу мелиорацияларының яңы инновацион технологияларын индереү кәрәклеген ышандырырлыҡ итеп күрһәтә", - тип әйтелә был мәҡәләлә. Уның авторҙары - Башҡортостан ауыл хужалығы университеты ғалимдары А.В. Комиссаров, А.Р. Хәфизов, М.Ғ. Ишбулатов, А.Ф. Хәзипова.

Ысынлап та, 2021 йылда ҡоролоҡтан республиканың 33 районы зыян күрә. Өмөт ителгән 5 млн. тонна уңыштың яртыһы ла йыйып алынмай. Шуға бәйле һуғарыу майҙандарын киңәйтеү мәсьәләһе тағы ла ҡалҡып сыға. Республика етәкселеге, сығымдарҙың яртыһын ҡаплауға йүнәлтелгән федераль программала ҡатнашып, 2030 йылға һуғарыу майҙандарын 40 меңдән 100 мең гектарға еткереү бурысы ҡуя.

"2021 йылдың 25 мартында Республика йортонда быға тиклем Һарытау һәм Пенза өлкәләрендә эшләгән "Агродинамика" компанияһы төркөмө "Инвестиция сәгәте"ндә Башҡортостандың Урал арьяғы ерҙәрен мелиорациялау буйынса ҡулямлы проект тәҡдим итте. 2030 йылға тиклем иҫәпләнгән программа 10 мең гектарҙан ашыу майҙанда һуғарыу системаһын эшләтеп ебәреүҙе, шулай уҡ кукуруз һәм соя үҫтереүҙе күҙ уңында тота. Масштаблы мелиорация селтәренең хаҡы 4 миллиард һумға баһалана. Проекттың финанс директоры Анастасия Калягина һүҙҙәренсә, яһалма һыу һибеү Әбйәлил, Баймаҡ, Учалы һәм Хәйбулла районлары биләмәһендә йәйелдереләсәк", - тип яҙып сыҡты Ауыл хужалығы министрлығы үҙенең рәсми сайтында.

Асыҡ сығанаҡтарҙан билдәле булыуынса, 2021 йылда республикала Ауырғазы һәм Мәләүез районларында дөйөм майҙаны 468 гектар булған ауыл хужалығы ерҙәрен һуғарыуҙың ике мелиоратив системаһы файҙаланыуға тапшырыла. 2023 йылда өс проектҡа 253 млн һум бюджет аҡсаһы бүленә. Шул иҫәптән уны Әбйәлил районынан фермер хужалығы ала. 2024 йылда ла мелиорация өлкәһендә 1077 гектар майҙанда үҙәк районларҙа өс проект ғәмәлгә ашырыла. Тик майҙандар Урал арьяғы районларына ҡарамай.

Ғөмүмән, сит өлкәләр инвесторҙарының эше рәсми сайттарҙа ла, киң мәғлүмәт саралары материалдарында ла бер нисек тә сағылмай. Тимәк, Урал арьяғында ҡоролған тиҫтәгә яҡын һыуһаҡлағыс тәғәйенләнештәренең баҫыуҙар һуғарыуға ҡағылышлы пункты әле лә үтәлмәй ҡала килә.

Фекерҙәр төрлө

Ә дала климатын йомшартыу йәһәтенән быуаларҙың йоғонтоһо бармы икән? Һыуҙы һыу тарта, тигән инаныу киң таралған халыҡта. Йәғ-ни, һыу яткылыҡына ямғыр болоттары тартыла һәм уның тирә-яғында яуым-төшөм йышыраҡ була. Һаҡмар ағышының һул яғында яткан Йылайыр районының дала ерҙәрендә, кирелһенсә, ике тиҫтә йылға яҡын йәйҙәр ҡоро килә. Шул арҡала кешеләр хатта картуф сәсмәй башланы, сөнки үҫмәй. Быуаларҙың күпләп барлыҡҡа килеүе Урал арьяғының микроклиматын, киреһенсә, насар яҡҡа үҙгәртмәнеме икән, тигән уй тыуа. Сөнки киң масштаблы был эштәрҙең гидрологтарҙың, метеорологтарҙың күп йыллыҡ күҙәтеүҙәренә һәм тикшеренеүҙәренә нигеҙләнеүе шикле. Мәсьәлә, әлбиттә, ныҡлап өйрәнеүҙе талап итә.

Әбделкәрим ауылы өҫтөндә быуа барлыҡҡа килеүгә бәйле Һаҡмар үҙәненең түбәнге ағышында экологик бәләгә юлыҡты, үҙәне ләмләнә, үлән, мүк баҫа, балыҡ бөтә, тип бара уны һыулаған ауылдарҙа йәшәгән кешеләр. Элекке яҙғы ташҡындар үтмәгәс, һыу юлы таҙармай шул.

"Һаҡмар һыуһаҡлағысын төҙөү ыңғай яҡтарҙан тыш, кире һөҙөмтәләргә лә килтерҙе. Йылғаның түбәнге ағымында һыу кәмене, ул ҡойған Урал йылғаһының һайығыу проблемаһы тағы ла киҫкенләште. Һыуһаҡлағыстар төҙөү, ғөмүмән, йылғаның экосистемаһын боҙа, быуанан юғарыраҡ - ерҙәрҙе һыу баҫыу, унан түбәндә ағымдың кәмеүе һәм йылғаның кесерәйеүе иҫәбенә. Йәғни йылғаның тәбиғи ритмдары һәм динамикаһы яһалма режимға күсә. Балыҡтарҙың һәм башҡа һыу тереклегенең йәшәү һәм ыуылдырыҡ сәсеү урындары үҙгәрә, йәки юҡҡа сыға. Иген баҫыуҙарында һәм тораҡ биләмәләре майҙандарында ер өҫтө һәм ер аҫты һыуҙарының күтәрелеүе, ерҙәрҙең һаҙланыуына һәм тупраҡтың тыҙланыуына - уларҙың деградацияһына килтерә", - тип белдерә экологтар.

Урал арьяғында үткән осорҙа төҙөлгән һәм бөгөн күптәренең иҡтисади яҡтан әһәмиәте самалы булған һыуһаҡлағыстарҙы хеҙмәтләндереүгә, хәүефһеҙлектәрен даими тәьмин итеүгә ярайһы ғына бюджет сығымдары талап ителә. Уларҙың һәр береһендә махсус биналар ҡоролған, тәүлек әйләнәһенә техника менән дежур ойошторолған. Хәүефһеҙлек һәм техник регламенттарға ярашлы, билдәләнгән ваҡыт арауығында ағымдағы һәм капиталь ремонт үткәрелә. Быйыл, мәҫәлән, Һаҡмар һыуһаҡлағысында ҡулямлы эштәр бара. Был турала "Башинформ" мәғлүмәт агентлығы яҙып сыҡты. "Баймаҡ районында Һаҡмар һыуһаҡлағысының гидротехник ҡоролмаларына капиталь ремонт башланды. 2005 йылда төҙөлгән объект Һаҡмар йылғаһы ағымын көйләй, биләмәләрҙе ташҡындан һаҡлай һәм ауыл хужалығы предприятиелары һыу менән тәьмин итә. Былтыр гидротехник ҡоролмаларҙы ремонтлауға подрядсы менән 226,9 миллион һумға контракт төҙөлгән. Финанслау республика бюджеты средстволарынан һәм федераль субсидиялар иҫәбенә тормошҡа ашырыла. Эштәр 2,5 йылға иҫәпләнгән һәм 2026 йылдың октябрендә тамамланасаҡ. Капиталь ремонт һыуһаҡлағысты хәүефһеҙ файҙаланыуҙы тәьмин итәсәк", - тиелә мәҡәләлә.

Рәсүл БАЙГИЛДИН.

(Дауамы. Башы 30-сы һанда).

ИРӘНДЕК ҮҪЕМЛЕКТӘРЕ

АЛТЫН ТАМЫР

Алтын тамыр (родиола иремельская - *Rhodiola iremelica Boriss.*) һәр саҡ тәбиғәт һөйөүселәрҙең иғтибар үҙәгендә булды һәм булып ҡала. Был үҫемлек илебеҙҙең Алыҫ Көнсығышында, Алтай, Саян тауҙарында киң таралған. Башҡортостанда алтын тамыр Урал тауҙарының Машаҡ, Ҡырҡты, Ямантау, Ирәмәл кеүек бейек һырттарында осрай. Екатеринбург ғалимы профессор Л. П. Горчаковский күрһәтеүенсә, беҙҙә үҫкән алтын тамыр Ирәмәл родиолаһы тигән экологик төркөмдә тәшкил итә. Уның тураһында Өфө ғалимы, профессор М. М. Ишморатова "Родиола иремельская" тигән китап яҙып ҡыуандырҙы.

Алтын тамырҙың тарихы ярайһы уҡ бай. Боронғо Тибетта ламалар үҙҙәренең ғүмерен ҡурҡыныс аҫтына ҡуйып, уны Алтай тауҙарынан эҙләп алып ҡайтҡандар. Боронғо Алтайҙа кеше ике ғүмер йәшәй тип ышанғандар. Яңы өйләнешеүселәргә марал мөгөҙө менән бергә алтын тамыр бүләк иткәндәр. Был ырыуҙың дауам ителеүенә ишара булып һаналған. Алтын тамыр үҫкән урын ҡаты сер итеп һаҡланған. Профессор Л. Сергеевский тапҡан яҙмаларҙа күрһәтелеүенсә, күп быуаттар элек Ҡытай контрабандистары уны сик аша бик ҡиммәтле байлыҡ сифатында йәшерен рәүештә генә алып сыҡҡандар. Быуаттың ниндәйҙер бер осоронда уны, нисектер, онотоп та торалар. Тик халыҡтың хәтерендә ныҡ һаҡланыуы арҡаһында ғына алтын тамыр хәҙерге заман медицинаһында яңынан үҙ урынын алды.

Алтын тамыр - толстянкалар ғаиләһенә ҡараған ҡыҫҡа йыуан тамырлы дарыу үләне. Тамырсалары йомшаҡ, өҫтән ҡарағанда йәшкелт һары алтын төҫөндә, ә эске яҡтан улар ап-аҡ бармаҡ һымаҡ тырпайып тора һәм айыу табанын хәтерләтә. Улар арҡырыға 1 - 5 см, ә оҙонлоҡҡа 5 - 20 см тирәһе була. Һабаҡтары бер нисәү, өсмөйөш формаһындағы итләс япраҡтар менән ҡапланған, 30-45 см оҙонлоғонда. Ултырма япраҡлы сәскәләре бер ергә йыйылған. Ике өйлө үҫемлек, сәскәһенең таж япраҡтары һары төҫтә. Июль айында сәскә ата, орлоғо июль - август айҙарында өлгөрә. Йыш ҡына уны ҡуян кәбеҫтәһе - молодило менән бутайҙар. Дөрөҫ, улар үҫемлектәр классификацияһы буйынса бер үк ғаиләгә ҡарайҙар, ә төрҙәре буйынса айырылалар.

Алтын тамыр - исеме есеменә тура килгән үҫемлектәрҙең береһе. Уның тамырында гликозидтар (родиолозид һәм солидрозид), эфир майҙары, ҡуҙғалаҡ, янтарь, лимон кислоталары бар. Алтын тамыр төнәтмәһенән "Золотой Алтай" һәм "СЭВ-кола" тигән эсемлектәр әҙерләйҙәр. Был эсемлектәрҙең һуңғыһы үҙенең үҙенсәлектәре менән бөтә донъяға даны таралған кока-коланан байтаҡҡа юғары баһалана.

"АНДЫҘ БАРҘА, АТ ҮЛМӘҪ..."

"Андыҙ барҙа, ат үлмәҫ..." тигәндәр боронғолар. Халыҡ был үҫемлекте дауаланыу өсөн күптән ҡулланып килгән һәм уның әһәмиәтен мәҡәл менән дә ныҡытҡан. Билдәле ғалим, профессор Е. В. Кучеров башҡорттарҙың борон-борондан андыҙ ҡайнатмаһын ҡаймаҡ менән бутап бәйгегә әҙерләнгән аттарға эсереүҙәре тураһында яҙа. Ат ашамағанда, мандымағанда, аш һеңдереү ойгандары насар эшләгәндә лә андыҙ ҡайнатмаһы бирә торған булғандар. Йылҡы малында йыш осраған ҡылйылан ҡыуыу, ҡорсаңғы кеүек ауырыуҙарҙы дауалау өсөн дә ҡулланғандар.

Андыҙ (девясил высокий - *Inula helenium L.*) - күп йыллыҡ үҫемлек. Тамыры ағастыҡы кеүек йыуан, үҙенә генә хас әскелтем еҫе бар. Андыҙҙың япраҡтары бик ҙур була, ҡайһы берҙәре хатта ярты метрға етә. Улар бәрхәт һымаҡ йомшаҡ, йөнтәҫ булып һабаҡта ултырып үҫә. Июль айынан сентябргә тиклем сәскә ата, сәскәләре көнбағыштыҡына ныҡ оҡшаш, ләкин таж япраҡсалары киң булмай. Рустар андыҙҙы "девясил" тип йөрөтәләр, сөнки уның буйы бик оҙон. Ҡайһы берҙәренең оҙонлоғо бер - ике метрға тиклем етә. "Девясил" һүҙе "девять сил" мәғәнәһенән алынған, йәнәһе, көстө туғыҙ мәртәбә арттыра.

Андыҙ ҙур булмаған сауҡалыҡ, туйралыҡ араһында, һирәк таллыҡта йыш осрай. Уның исеме лә үҫеү урынына ҡарап бирелгән булһа кәрәк. Был шифалы үҫемлек төрки халыҡтарының бөтәһендә лә тиерлек андыҙ, андыз, андуз, андызауты, андыз уты тип йөрөтөлә. В. В. Радловтың 1888 йылда сыҡҡан "Төрки һөйләштәренең һүҙлек тәжрибәһе" тигән китабының 1-се томында "андыҙ" һүҙе ике мәғәнәлә бирелә. Тәүгеһе - үлән исемен, икенсеһе ғосман-төрки телдәрендә сауҡалыҡ, туйралыҡ, таллыҡты йәки бәләкәйерәк урманды аңлатҡан. Шул тирәлә үҫкән үләнде лә андыҙ уты (үләне) тип әйтеүҙәре бик мөмкин.

Андыҙ еүеш туғайҙарҙа, йылға буйҙарында йыш осрай. Благовар районының Балҡантау буйҙары, Баймаҡ районының Төйәләҫ, Урғаҙа, Таналыҡ йылғалары туғайҙарында андыҙҙың күпләп үҫеүен осратырға тура килде. Һуңғы йылдарҙа күп баҡсасылар уны үҙ баҡсаларында үҫтерә башланы. Андыҙ күсереп ултыртҡандан һуң тиҙ генә ерегеп үҫеп китә. Уны тамырҙан да, орлоҡтан да үҫтереп була.

Яңы ҡаҙып алынған тамырҙы, һыуыҡ һыу менән яҡшылап йыуғас, еләҫ урында күләгәлә киптерергә кәрәк. Дөрөҫ киптерелгән тамыр хуш еҫле, әскелтем тәмле була. Тамырҙы һаҡлау срогы - 3 йыл. Уны һәйбәт елләтелгән урында һаҡлайҙар.

Андыҙ тамыры аҙыҡ-түлек сәнәғәтендә ҙур ғына урын тота. Уны балыҡ консервалағанда тәмләткес үлән сифатында ҡулланалар. Кондитер сәнәғәтендә ул имбирҙы алмаштыра. Америка Ҡушма Штаттарында андыҙ тамырҙарынан ҡайнатма, кәнфит эшләйҙәр.

Андыҙҙан эшләнгән эсемлек. 300 г яңы ҡаҙып алынған йәки 50 г киптерелгән андыҙ тамыры, 100-150 г шәкәр ҡомо, ярты стакан мүк еләге һуты, 1 л һыу. Ваҡлап туралған тамырҙы 20-25 минут ҡайнаталар. Аҙаҡ уны һөҙөп, шәкәр ҡомо һәм мүк еләге һутын өҫтәйҙәр. Эсер алдынан һыуыталар.

Мүк еләге һуты урынына балан һуты алырға ла була.

БӘҒӘНӘШ

Был дарыу үләненә көтмәгәндә тап булдым. Йәй башланған мәл ине. Трамвайҙа осраған ғалим-шағир Вафа Әхмәҙиев (хәҙер мәрхүм инде): "Әйҙә, бәғәнәш (воронец колосовидный - *Actaea spicata L.*) үләнен күрһәтәм. Өфө урмандарында ла үҫә ул. Хәҙер сәскә атҡандыр инде", - тип мине ҡала Советы туҡталышына алып барҙы.

Мәжит Ғафури исемендәге мәҙәниәт һәм ял паркы миллиондан ашыу халҡы булған ҙур ҡаланың уртаһында урынлашһа ла, үҙенең тәбиғилеген һаҡлай әле. Йөҙйәшәр имәндәр, һылыу йүкәләр, күркәм сағандар менән бергә айыу баланы, зелпе ҡыуаҡтары бында йәйрып үткеһеҙ булып үҫә. Яҙ килеү менән кәкүк емеше, тайтояҡ, яҙ күрке аҡ умырзая, дарыу үләндәренән сөйәл үләне, юл япраҡтарының бер нисә төрө, ҡыҙҙолас кеүек иртә сәскә атыусы үҫемлектәр ҡалҡып сыға.

Сирек сәғәт самаһы ваҡыт үтеүгә бәғәнәште үҙенә хас үҫемлектәр берлегендә - ҡатнаш урманда, ҡарағай, акация һәм айыу баланы ҡыуаҡтары күләгәһендә осраттыҡ. Русса "воронец колосовидный" тип атала ул. Аҙаҡ шағир бәғәнәш үләненең Ишембай, Күгәрсен, Ғафури районында күпләп үҫеүе һәм урынындағы халыҡҡа яҡшы таныш булыуы тураһында һөйләне. Уның икенсе исеме "Салауат тамыры" икәнен дә хәтергә төшөрҙө.

Бәғәнәш, әйтеп үтелгәнсә, шыршы, ҡарағай урмандарында үҫә. Ҡатнаш урмандарҙа ла осрай. Ул үҫкән тирәлә ваҡ ҡымыҙлыҡ, ҡырҡбыуын, ҡаҙаяҡ үләндәре үҫеүсән. Бәғәнәштең бейеклеге 30 - 40 сантиметр. Япраҡтары киң, овал (эллипс) формаһында, бер-береһенә ҡапма-ҡаршылаш урынлашҡан. Япраҡ һабы тирәһендә улар тарайып бәләкәйләнә. Яҙ көнө аҡ сәскә ата, емеше ҡара төҫтә. Ҡыҙыл емешлеләре лә бар. Улары "воронец красноплодный" тип атала. Шуныһы иғтибарға лайыҡ: был үсемлектең орлоғо тупраҡта ике ҡыш ятҡас ҡына шытым бирә. Беренсе йыл үҫенте тик бүлбеләргә оҡшаған һурыусы һәм һаҡлыҡ тамырҙарын ғына барлыҡҡа килтерә. Июль айҙарында орлоҡ өлөштәре кибеп һәләк була һәм үҫенте ҡышҡылыҡҡа бүлбеләр рәүешендә китә. Икенсе яҙға үҫемлек тәүге япраҡтар барлыҡҡа килтерә.

Бәғәнәш һуңғы йылдарҙа күп ғалимдарҙың, бигерәк тә фармацевтика өлкәһендә эшләүселәрҙең, иғтибарын йәлеп итә. Хәҙер был үләндән күп төрлө дарыу эшләү мөмкинлектәре асыҡланды.

Әйтергә кәрәк, бәғәнәш аҙ-аҙлап осрай. Шуға күрә уны тәләфләргә ярамай. Билдәле булыуынса, ул ағыулы үҫемлектәр исемлегенә инә һәм уның менән эш иткәндә мотлаҡ һаҡлыҡ сараларын иҫәпкә алырға кәрәк.

Сәфәрғәлә ЙӘНТҮРИН,
биология фәндәре докторы, профессор.

ЗИҺЕН КИҢӘЙТЕП...

КӨНЬЯҠ УРАЛ ҠОШТАРЫ

Күкбаш турғай
(Обыкновенная лазоревка)

Майсылдан бәләкәйерәк. Арҡаһы йәшел, ҡанаттары һәм ҡойроғо - зәңгәр. Башы аҡ, күк бүрек "кейгән", муйынында ҡара "мәрйен", ҡара һыҙат күҙҙәре аша ла үтә. Ҡорһағы һары.

Тауышы моңло, сылтырап тора. "Псит-сит-сирр" тип ағас олонона ҡунып көндөҙ генә һайрай. Бынан тыш, башҡа үҙенә оҡшаш турғайҙар кеүек үк "ци-ци-ци" тип тауыш бирә.

Рәсәйҙең Европа өлөшөндәге һәм Кавказдағы япраҡлы һәм ҡатнаш урмандарҙа йәшәй. Көҙөн һәм ҡышын майсылдарҙың тубына ҡушылып алыуы мөмкин, әммә кеше йәшәгән тораҡтарға яҡын килмәй. Ояһын майсыл кеүек үк ағас олононда ҡыуышлыҡтарға ҡора, тик был ҡыуышлыҡ ергә яҡыныраҡ булырға тейеш. Ояһына йомшаҡ итеп ҡаурый-үләндәр түшәй. Йомортҡаларының иҫәбе, уларҙы баҫыу ваҡыты башҡа майсылдарҙыҡы кеүек үк.

Бөжәктәр, уларҙың ҡарышлауыҡтары менән туҡлана. Ризыкты ҡыуаҡтарҙан, күл һәм һаҙлыҡтар эргәһендәге ҡамышлыҡтарҙан эҙләп таба. Төрлө үҫемлектәрҙең орлоҡтарын яратып ашай.

Башҡортостанда тигеҙ таралмаған. Бәләбәй ҡалҡыулығындағы урмандарҙа, Өфө тирәһендә осрағаны бар.

Биолог Ф.С. Үтәгәнов күкбаш турғайҙы йыл һайын Ғафури районына экспедиция ваҡытында тап итә. Бер тупта йә 3-5, йә 10-12 ҡош була. 1965 йылдың 22 февралендә Оло Юрмаш эргәһендәге яланда 7-9 ҡоштан торған ике төркөмдә күрә. Ошо уҡ йылдың сентябрендә Аҡташ ауылы эргәһендә ата күкбаш турғайҙы тотоп ала. Төрлө ваҡытта Иглин, Балаҡатай, Хәйбулла, Белорет, Саҡмағош урмандарында, Шүлгәнташ мәмерйәһендә күкбаш турғай теркәлгән. 1987 йылда Өфөнөң Башҡортостан урмансылары паркында ояһын күрҙек: ул йүкә ағасы ҡыуышлығында ерҙән 1,5 м бейеклектә ине. Күкбаш турғай килһә йылына унда ояламаны.

М. Баянов, Ә. Мәмәтов,
"Көньяҡ Урал ҡоштары"
китабынан.
(Дауамы бар).

БСТ
10 АВГУСТ ДҮШӘМБЕ

7.00 "Сәләм".
10.00 Т/с "Бесценная любовь". [16+]
11.00 Новости недели (на рус.яз).
11.45, 17.45 Интервью. [12+]
12.00, 17.15 На своей земле. [12+]
12.15 Навигатор истории. [12+]
12.30, 5.30 Территория счастья. [12+]
13.30, 18.30, 22.30 Новости (на баш. яз).
14.00, 4.00 Бәхет иле. [12+]
15.00 М/ф "Мультфильмы". [6+]
15.30 Гора новостей.
15.45 "Асыш". Дети. [6+]
16.00 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
16.30, 21.30 Новости (на рус. яз).
16.45 "Криминальный спектр". [16+]
17.00 Материнство и детство. [12+]
17.30, 6.30 Новости (на рус. яз). [12+]
18.00 "Просто физика". [12+]
19.00 Телецентр.
20.00 Сәңгелдәк. [6+]
20.15 Полезные новости. [12+]
20.30 Д/ф "Один день в городе". [12+]
21.00 Специальный репортаж. [16+]
22.00 Тайм-аут. [12+]
23.00 Ете егет. [12+]
23.45 Золотой фонд башкирского ТВ. [12+]
0.15 М/ф "Отель "Онегин". [12+]
1.45 Спектакль "Шумбай". [12+]
3.30 Специальный репортаж из зоны СВО. [16+]
5.00 Новости (на баш. яз). [12+]

11 АВГУСТ ШИШӘМБЕ

7.00 "Сәләм".
10.00 Х/ф "Сердце не обманет, сердце не предаст". [12+]
11.00 "Дорога к храму". [6+]
11.30, 16.30, 21.30 Новости (на рус. яз).
11.45, 17.45 Интервью. [12+]
12.00 Тайм-аут. [12+]
12.30, 5.30 Территория счастья. [12+]
13.30, 18.30, 22.30 Новости (на баш. яз).
14.00, 4.00 Бәхет иле. [12+]
15.00 М/ф "Мультфильмы". [6+]
15.30 Гора новостей.
15.45 Бишек. Колыбельные моего народа. [6+]
16.00 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
16.45 Республика LIVE. [12+]
17.30, 6.30 Новости (на рус. яз). [12+]
18.00 "Ландшафтные эксперименты". [12+]
19.00 Телецентр.
20.00 Сәңгелдәк. [6+]
20.15 Полезные новости. [12+]
20.30, 3.30 Д/ф "О чем говорят Памятники". [12+]
21.00 Креативный код. [12+]
22.00, 3.00 Подкаст. Интонации. [12+]
23.00 Ете егет. [12+]
23.45 На своей земле. [12+]
0.00 Х/ф "Выиграть или победить". [12+]
1.45 Спектакль "Как полюбить Барби". [12+]
5.00 Новости (на баш. яз). [12+]

12 АВГУСТ ШАРШАМБЫ

7.00 "Сәләм".
10.00 Х/ф "Сердце не обманет, сердце не предаст". [12+]
11.00 Специальный репортаж. [16+]
11.30, 16.30, 21.30 Новости (на рус. яз).
11.45, 17.45 Интервью. [12+]
12.00 Формула здоровья. [12+]
12.15 "Криминальный спектр". [16+]
12.30, 5.30 Территория счастья. [12+]
13.30, 18.30, 22.30 Новости (на баш. яз).
14.00, 4.00 Бәхет иле. [12+]
15.00 М/ф "Мультфильмы". [6+]
15.30 Гора новостей.
15.45 "Экологично". [6+]
16.00 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
16.45, 21.15 Материнство и детство. [12+]
17.00 Навигатор истории. [12+]
17.15 Полезные новости. [12+]
17.30, 6.30 Новости (на рус. яз). [12+]
18.00 Дуҫтар. [16+]
19.00 Телецентр.
20.00 Сәңгелдәк. [6+]
20.15 Квадратные метры. [12+]
20.30 Д/ф "Легенды армии". [16+]
22.00 Историческая среда. [12+]
23.00 Ете егет. [12+]
23.45 Х/ф "Храм". [16+]
1.30 Спектакль "Осторожно, сваха!" [12+]
5.00 Новости (на баш. яз). [12+]

13 АВГУСТ КЕСАҘНА

7.00 "Сәләм".
10.00 Х/ф "Сердце не обманет, сердце не предаст". [12+]
11.00 Моя планета - Башҡортостан. [12+]
11.30, 16.30, 21.30 Новости (на рус. яз).
11.45, 17.45 Интервью. [12+]
12.00 Новости СВО (на рус. яз). [12+]
12.15 Дознание. [16+]
12.30, 5.30 Территория счастья. [12+]
13.30, 18.30, 22.30 Новости (на баш. яз).
14.00, 4.00 Бәхет иле. [12+]
15.00 "Сулпылар". [6+]
15.30 Гора новостей.
15.45 М/ф "Мультфильмы". [6+]
16.00 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
16.45 "Криминальный спектр". [16+]
17.00 "Просто физика". [12+]
17.30 Новости СВО (на баш. яз). [12+]
18.00 "Йома". [6+]
19.00 Телецентр.
19.45 "Мама". [12+]
20.00 Сәңгелдәк. [6+]
20.15 Материнство и детство. [12+]
20.30 Формула здоровья. [12+]
20.45 Башкирские каникулы. [12+]
22.00, 3.30 Республика LIVE #дома. 12+
23.00 Колесо времени. [12+]
0.00 Х/ф "Дополнительный урок". [16+]
1.45 Спектакль "Не плачь, любимая". [12+]
5.00 Новости (на баш. яз). [12+]
6.30 Новости (на рус. яз). [12+]

14 АВГУСТ ЙОМА

7.00 "Сәләм".
10.00 Х/ф "Сердце не обманет, сердце не предаст". [12+]
11.00 "Йома". [6+]
11.30, 16.30, 21.30 Новости (на рус. яз).
11.45, 17.45, 21.15, 22.15 Интервью. [12+]
12.00, 17.30 Новости СВО (на баш. яз). [12+]
12.15 "Криминальный спектр". [16+]
12.30, 5.30 Территория счастья. [12+]
13.30, 18.30, 22.30 Новости (на баш. яз).
14.00, 4.00 Бәхет иле. [12+]
15.00 М/ф "Мультфильмы". [6+]
15.30 Детей много не бывает. [6+]
16.00 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
16.45 Дознание. [16+]
17.00 Республика LIVE. [12+]
18.00 Башҡорттар. [6+]
19.00 Честно говоря. [12+]
19.45 На своей земле. [12+]
20.00 Сәңгелдәк. [6+]
20.15 Квадратные метры. [12+]
20.30 "Башҡорт йыры-2026". [12+]
22.00 СВОих не бросаем. [12+]
23.00, 3.30 Дуҫтар. [16+]
23.30 Х/ф "Архипелаг". [12+]
1.15 Спектакль "Потерянная любовь". [12+]
3.00 Моя планета - Башҡортостан. [12+]
5.00 Новости (на баш. яз). [12+]
6.30 Новости (на рус. яз). [12+]

15 АВГУСТ ШӘМБЕ

7.00 "Доброе утро!" [12+]
7.30 Новости (на баш. яз). [12+]
7.45 Золотой фонд башкирского ТВ. [12+]
8.30 На своей земле. [12+]
8.45 Аль-Фатиха. [12+]
9.15 Сәләм представляет... [12+]
9.30, 6.30 Новости (на рус. яз). [12+]
9.45 СВОих не бросаем. [12+]
10.00 М/ф "Мультфильмы". [6+]
10.45 МузКәрәҙ. [6+]
11.15 "Ҡурсаҡ". [6+]
11.30 Атайсал. [6+]
12.00 "Елкән". [6+]
12.30, 17.30 Навигатор истории. [12+]
12.45, 23.30 Ете егет. [12+]
13.30 Башҡорттар. [6+]
14.00 Дарю песню. [12+]
16.00 Колесо времени. [12+]
17.00 Историческая среда. [12+]
17.45 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
18.30 Новости (на баш. яз).
19.00 Полезные новости. [12+]
19.15 Вопрос + Ответ = Портрет. [6+]
20.00 Сәңгелдәк. [6+]
20.15 Квадратные метры. [12+]
20.30 "Байыҡ-2026". [12+]
21.30 Новости (на рус. яз).
22.00, 5.45 Республика LIVE #дома. [12+]
22.45 Новости недели (на баш. яз).
0.15 Х/ф "Цой". [16+]
2.00 Спектакль "Без вины виноватые". [12+]
4.15 Башкирские каникулы. [12+]
5.00 Новости недели (на баш. яз). [12+]

16 АВГУСТ ЙӘКШӘМБЕ

7.00 "Доброе утро!" [12+]
7.30 Новости (на баш. яз). [12+]
7.45, 3.30 Золотой фонд ТВ. [12+]
8.45 Күстәнәс. [12+]
9.15 "Мама". [12+]
9.30 Новости (на рус. яз).
9.45, 21.15, 6.45 Специальный репортаж. [12+]
10.00 М/ф "Мультфильмы". [6+]
10.45 Тирмәкәй. [6+]
11.00 "Городок АЮЯ". [6+]
11.15 М/с "Нурбостан сәйәхәте". [6+]
11.30 Сулпылар. [6+]
12.00 "Ат уйнатып". [6+]
12.30 Новости недели (на баш. яз).
13.15 Спектакль "Лебедушка моя". [12+]
15.00 Дорога к храму. [6+]
15.30 Честно говоря. [12+]
16.15 Креативный код. [12+]
17.00 Республика LIVE. [12+]
17.45 25 лет БСТ. Ретроспективный показ программ. [12+]
18.45 Квадратные метры. [12+]
19.00 Навигатор истории. [12+]
19.15 Д/ф "Один день в городе". [12+]
19.45 Әлләсе. [12+]
20.30 Үткән ғүмер. [12+]
21.00 Дознание. [16+]
21.30 Новости недели (на рус.яз.).
22.15 Подтекст: инструкции к себе. [12+]
23.00 Ете егет. [12+]
23.45 Х/ф "Облепиховое лето". [12+]
1.15 Спектакль "Кукольный дом". [12+]
4.30 Колесо времени. [12+]
5.30 Дуҫтар. [16+]
6.00 Новости недели (на рус.яз.). [12+]

График
распределения бесплатной печатной площади для публикации предвыборных агитационных материалов избирательных объединений и зарегистрированных кандидатов в депутаты Совета городского округа город Уфа Республики Башкортостан шестого созыва в газете "Киске Өфө"

КПРФ - БАШКИРСКОЕ РЕСПУБЛИКАНСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ политической партии **КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ**	04.09.2026
Башкортостанское региональное отделение Политической партии **ЛДПР** - Либерально-демократической партии России	04.09.2026
Региональное отделение Социалистической политической партии **СПРАВЕДЛИВАЯ РОССИЯ** в Республике Башкортостан	11.09.2026
Региональное отделение в Республике Башкортостан Политической партии **"НОВЫЕ ЛЮДИ"**	11.09.2026
Местное отделение Всероссийской политической партии **"ЕДИНАЯ РОССИЯ"** г. Уфы	28.08.2026

Одномандатный избирательный округ №1	Вайсброт Дмитрий Григорьевич	28.08.2026
	Измайлов Адель Альбертович	28.08.2026
	Каюпов Айнур Забирович	11.09.2026
	Шеревкулов Артем Дмитриевич	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №2	Бубличенко Сергей Анатольевич	28.08.2026
	Гафаров Тагир Анасович	11.09.2026
	Хасанов Руслан Фаритович	04.09.2026
Одномандатный избирательный округ №3	Абдуллин Тимур Айдарович	04.09.2026
	Баулин Олег Александрович	28.08.2026
	Газизов Артур Рашитович	11.09.2026
	Маматов Азат Абзалович	04.09.2026
	Посохова Елена Мунировна	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №4	Ахметзянов Амирхан Ильдарович	04.09.2026
	Исмагилова Айгуль Альфредовна	04.09.2026
	Кандаров Ирек Вилевич	28.08.2026
	Кондратьев Денис Сергеевич	28.08.2026
	Саитгареев Рустам Раисович	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №5	Абдеев Радик Альбертович	28.08.2026
	Голубь Иван Олегович	04.09.2026
	Нуйкин Игорь Вячеславович	28.08.2026
	Спиридонов Ростислав Александрович	28.08.2026
	Трегубов Владислав Аркадьевич	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №6	Васильев Павел Юрьевич	28.08.2026
	Горбунова Екатерина Дмитриевна	28.08.2026
	Гут Егор Владимирович	28.08.2026
	Сентюрин Сергей Владимирович	11.09.2026
	Сыртланов Радмир Рустемович	04.09.2026
	Тищенко Александр Алексеевич	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №7	Гагин Валериан Валентинович	28.08.2026
	Зимин Сергей Владимирович	04.09.2026
	Лукманов Тимур Уралович	04.09.2026
	Салихов Валерий Мухаматнурович	04.09.2026
	Черкашин Андрей Александрович	04.09.2026
Одномандатный избирательный округ №8	Адельмурдин Азат Вахитович	28.08.2026
	Елкин Олег Юрьевич	04.09.2026
	Зайнуллин Руслан Флюрович	11.09.2026
	Маджар Петр Сергеевич	04.09.2026
	Скорняков Андрей Александрович	28.08.2026

Одномандатный избирательный округ №9	Гаитов Марис Асгатович	28.08.2026
	Гатауллин Рустам Ризванович	11.09.2026
	Кожухов Максим Сергеевич	11.09.2026
	Сухарева Ирина Равильевна	28.08.2026
	Холькин Сергей Владимирович	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №10	Давлетшин Руслан Рамзитович	11.09.2026
	Константинова Виктория Валерьевна	28.08.2026
	Мартов Игорь Олегович	04.09.2026
	Маслов Арсений Николаевич	28.08.2026
	Хужахметова Миляуша Раилевна	28.08.2026
Одномандатный избирательный округ №11	Алчинов Максим Ильич	28.08.2026
	Дунюшкин Михаил Сергеевич	04.09.2026
	Евгенова Анна Владимировна	28.08.2026
	Зубаиров Айдар Сабирович	04.09.2026
	Новодран Татьяна Вячеславовна	04.09.2026
Одномандатный избирательный округ №12	Ананьева Вероника Валерьевна	28.08.2026
	Белов Андрей Евгеньевич	04.09.2026
	Касьянов Андрей Викторович	04.09.2026
	Счастная Ирина Игоревна	28.08.2026
	Ульмутаев Ильдус Наилевич	11.09.2026
Одномандатный избирательный округ №13	Гарипова Ляйсан Расульевна	04.09.2026
	Миронов Сергей Александрович	04.09.2026
	Муратов Юлай Азаматович	11.09.2026
	Хажиахметов Фаниль Вилурович	04.09.2026
	Хохлов Денис Юрьевич	11.09.2026
Одномандатный избирательный округ №14	Пиядина Гульнара Ибрагимовна	04.09.2026
	Понявин Александр Степанович	04.09.2026
	Сардаров Эдуард Шаликоевич	04.09.2026
	Тарасова Виктория Андреевна	11.09.2026
	Чиглинцев Евгений Александрович	11.09.2026
Одномандатный избирательный округ №15	Битейко Илья Александрович	11.09.2026
	Ситдиков Фанзиль Альбертович	11.09.2026
	Сомов Виталий Игоревич	11.09.2026
	Якин Вячеслав Гурьевич	04.09.2026
Одномандатный избирательный округ №16	Баширов Ринат Рашитович	11.09.2026
	Бояршинов Дмитрий Владимирович	11.09.2026
	Кубарев Семён Сергеевич	11.09.2026
	Лысков Дмитрий Валерьевич	11.09.2026
	Шайхутдинова Екатерина Ивановна	04.09.2026
Одномандатный избирательный округ №17	Арсланова Любовь Борисовна	04.09.2026
	Зайнуллин Руслан Ильдарович	11.09.2026
	Рудаков Юрий Аркадиевич	11.09.2026
	Тимерьянов Ильшат Маратович	11.09.2026
	Хайруллин Марат Фидаратович	11.09.2026
	Хашаева Нелли Рафаэльевна	04.09.2026
	Шафеев Наиль Ильдарович	11.09.2026
Одномандатный избирательный округ №18	Борисов Андрей Евгеньевич	11.09.2026
	Власова Светлана Анатольевна	04.09.2026
	Газизов Марсель Ильдарович	11.09.2026
	Дощанов Рамиль Булатович	11.09.2026
	Исмагилов Александр Эдуардович	11.09.2026

✔ РФ һаулыҡ һаҡлау министры табиптарҙың эшен еңеләйтергә ярҙам итеүсе "тест" - һорауҙар йыйылмаһы ғәмәлгә индерелеүен телгә алды. Пациент табипҡа яҙылған ваҡытта ниндәй сәбәптәр менән мөрәжәғәт итеүе теркәлә.

БАШ ЭШЛӘТМӘК

ДУҪЛЫҠ ЕБЕ ҠЫЛДАН НЕСКӘ, ҠЫЛЫСТАРҘАН ҮТКЕР

1

"Рәхәт - донъя һәр саҡ имен булһа,
Гөрләп торһа эшсән уңғанлыҡ,
Кеше йөрәгенә үрелеп үҫһә
Һуғыш түгел - дуҫлыҡ, туғанлыҡ"

2

"Дуҫлыҡ ебе яһалмаған ҡамырҙан,
Ул киләләр бик борондан, тамырҙан,
Тиңлек булһа - дуҫлыҡ ебе нык була,
Тиңлек бөтһә - дуҫлыҡ үҙе юҡ була"

Кеше затынан

БДИ һеҙмәтһе

Тылсымлы хикәйә

Библиялағы Иван

1

2

Серб электротехнигы

"Бай менән бай - бер (...)"

"(...)ка тәкермә, һыуһағанда һыуын эсерһең"

3

Ҡабыҡлы мыштыр

Мексикалағы индеец

"(...) тәҙәтәм тип, күҙ сығарма"

Йән ҡыйыуға яуап үс

Матбуғаттағы мәғлүмәтте "иләүсе" ойошма

Мәжүсиләрҙең йола башҡарыусыһы

"Һарттың кейгәнен ал, (...)тың мөнгәнен ал"

Кискән дауалау юлы

Төнлек

Мылтыҡ "ырғағы"

Тибет монахы

Һыу йәнлеге

"Күк (...)һы - Тимер ҡаҙыҡ"

Һан

Башҡорт милли аш-һыуы

"Ер баҫтырыһы - (...), (...) баҫтырыһы - таш, ил баҫтырыһы - баш"

"Алабуға аш икән, (...) акса таш икән"

⌘

Долларҙың "тинлеге"

Башҡортостандағы район

"(...) өмөрө өс көн йөрөр"

Поезда бушҡа йөрөткән танытма

"Батыр (...)ны яуҙа ямалыр"

Башҡортса телеканал

Алан Милн айыуы

Татарса әсәй

Донъя рәхәтенән ваз кискән

3

"Ғашиҡ саҡтар үтте, тик һаман да
Һинең шатлыҡ - минең шатлығым.
Һәйүебеҙ китте, дуҫлыҡ килде,
Дуҫлыҡ - мөхәббәттең ҡартлығы"

Вуз етәксеһе

4

Католик диндарының "пеләше"

Гәзиттәге бүлектәр

Силәбе өлкәһендәге ҡала

4

"Ауыр саҡта дуҫлыҡ һынала,
Ауыр саҡта дуҫлыҡ һына ла"

Йәмилә ШӘРӘФЕТДИНОВА төҙөнө.

30-сы һандағы сканворд яуаптары.

Горизонталь буйынса: Алдар. Аралбай. Алмас. Баҡса. Өйрәк. Ҡырмыш. Боролош. Әхүәл. Алдыр. Бутҡа. Шаһ. Тирәк. Ылау. Ишәк. Йопар. Ваҡыф. Ыуыҙ. Мал. Суҡ. Алҡым. Сарапул. Ҡәбилә.

Вертикаль буйынса: Бикбаев. Барымта. Логорифм. Ағас. Аласыҡ. Аҡшам. Аласа. Шәк. Сиражи. Маҡтымһылыу. Уҡлау. Рәйес. Ля. Өшә. Туйҙа. Хажи. Әшнә. Күл. Кәрим.

БЕЛМӘҺӘҢ - БЕЛ!

БЫЛ РИЗЫҠТАРҒА ҮРЕЛМӘ

Көн һайын аҙыҡ-түлек магазинына йөрөйбөҙ. Ялтырап торған тышлы, күҙҙе ҡамаштырып үҙенә тартып ятҡан төрлө тәмлекәстәр, башҡа төрлө ашамлыҡтар сумкаға инеп "ятып", өҫтәл түренә ҡунаҡлай. Ләкин уларҙың ҡайһы берәүҙәре һаулыҡ өсөн үтә лә зарарлы булыуы тураһында хәбәрҙар түгелбеҙ. Магазин кәштәләрендәге ниндәй аҙыҡ-түлектә урап үтергә кәрәк?

1. Еңелсә тоҙланған ҡыҙыл ыуылдырыҡ (икра). Ыуылдырыҡ - оҙаҡ һаҡлана торған аҙыҡ түгел. Тик туңдырылған йәки күп итеп тоҙ ҡушылған саҡта ғына уның ғүмере "оҙая". Шуға күрә, тышында "еңелсә тоҙланған ыуылдырыҡ", тигән яҙыу булһа, уға рак һәм аллергия ауырыуҙарына сәбәпсе булып торорға мөмкин уротропин матдәһе ҡушылған була.

2. Татлы кукуруз һәм кукуруз киҫәксәләре (хлопья). Уларға үт һыуын сығарыу юлдарына зарарлы булған шәкәрҙе алмаштырыусы матдә ҡушып эшләйҙәр.

3. Ароматизаторлы бутҡалар. Бөтә ароматизаторҙар ҙа - хатта тәбиғигә оҡшаштары ла - химик сәнәғәт продукттары. Шуға күрә уларҙы ашамау хәйерле.

4. Төрөлгән кекс һәм рулеттар. Составтарына ҙур күләмдә стабилизатор һәм консервანттар булыу арҡаһында был продукттар оҙаҡ айҙар буйына боҙолмайынса һаҡлана.

5. Арзан сосискалар һәм колбасалар. Улар - соянан эшләнгән аҙыҡтар. Былдай аҙыҡтарҙың 40 проценты суска тиреһенән тора. Шулай уҡ уларға төрлө тәм өҫтәлмәләре аҫтында йәшереп, күп итеп сало, эс майы ҡушалар.

6. Иретелгән (плавленый) эремсек. Составында тәбиғи продукт бик әҙ миҡдарҙа була.

7. Шоколад батондары. Тәмле һәм асығыуҙы баҫыусы шоколад батондары ҙур калорияға эйә булыу менән бер рәттән, төрлө буяуҙар һәм ароматизаторҙарға ла "бай".

ӘЙТКӘНДӘЙ...

УН БИШ МИНУТ ЕТӘМЕ?

Табиптарға ауырыуҙы ҡабул итеү ваҡытын 15 минут менән сикләү дөрөҫ түгел, тип иҫәпләй академик Геннадий Онищенко, сөнки йыш ҡына был ваҡыттың артып ҡалыуы йә булмаһа, киреһенсә, етмәй ҡалыу осраҡтары ҡуҙғала.

"Пациенттарҙың хәле төрлөсә булғанлыҡтан, уларҙы ҡарауға ваҡыт иҫәбе лә төрлөсә булырға тейеш, шуның өсөн әлеге 15 минут норманы ғәмәлдән сығарырға кәрәк",- ти ул. Бөгөн бер белгескә сменаһына 25-27 пациент тура килә, ләкин шуларҙың барыһына ла 15 минут талап ителмәй: ҡайһы берәүҙәр белешмә алырға йәки эшкә ваҡытлыса ярамһыҙлыҡ документын яптырырға килә. Ә табипҡа быны өсөн 1-2 минут та етә. Шул уҡ ваҡытта, әлбиттә, бәғзе сирлеләргә оҙағыраҡ ваҡыт кәрәк була, айырыуса, әгәр пациент табип ҡабул итеүенә тәү тапҡыр килә икән. Ауырыуға дөрөҫ диагноз ҡуйыу өсөн уны башҡа берәй белгескә йүнәлтеү кәрәклеге килеп тыуғанда ла 15 минут ваҡыт етмәй булып сыға.

Әйткәндәй, был ҡағиҙәнең мәғәнәһеҙлеге хаҡында РФ һаулыҡ һаҡлау министры Михаил Мурашко ла үҙ фекерен белдергәйне. Ул хәҙер ҡайһы бер медучреждениеларҙа табиптарҙың эшен еңеләйтергә ярҙам итеүсе "тест" - һорауҙар йыйылмаһы ғәмәлгә индерелеүен телгә алды. Пациент табип ҡабул итеүенә яҙылған ваҡытта уның һаулыҡ торошо һәм ниндәй сәбәптәр менән медучреждениеға мөрәжәғәт итеүе теркәлә. Тимәк, был эште бөтә поликлиникалар буйынса ла таратырға мөмкин, тигән һығымта яһай министр.

ХОҠУҠ

КЕШЕ СЕРЕН ТАРАТМА!

Дәүләт Думаһы рәйесе Вячеслав Володин үҙенең MAX-каналында 2026 йылдың август айында көсөнә инәсәк төп законлар хаҡында яҙып сыкты.

Пенсияларҙы индексациялау. Тупланма пенсия күләме - 17,3 процентҡа, ә ашығыс пенсия түләүе 19,32 процентҡа арта. Үҙгәрештәр 160 меңдән ашыу кешегә ҡағыла.

МХО яугирҙарына өҫтәмә ярҙам. Ирекле формированиеларҙа ҡатнашыусыларға шәхси сәбәптәр буйынса өҫтәмә отпуск алыу хоҡуғы бирелә. Рәсәй Геройҙары һәм Дан ордены кавалерҙары балалары мәктәптәргә һәм балалар баҡсаларына тәү сиратта ҡабул ителә.

Мутлашыусылар менән көрәш. Августан илдә сит ил граждандары йәки граждандығы булмаған кеше менән элемтә хеҙмәттәрен күрһәтеү тураһында килешеү төҙөгәндә ҡағиҙә боҙған өсөн енәйәт яуаплылығы индерелде. Быны өсөн ярты миллион һумға тиклем штраф йәки 1 йылға тиклем иректән мәхрүм итеү ҡаралған.

Шулай уҡ граждандарҙың ***шәхси тормошо*** тураһында рөхсәтһеҙ мәғлүмәттәр йыйған йәки таратҡан, яҙышыу, телефондан һөйләшеү серен боҙған өсөн енәйәт яуаплылығы ла көсәйтелде. Был енәйәттәр өсөн дүрт йылға тиклем иректән мәхрүм итеүҙәре ихтимал.

Элемтә операторҙары тураһында. Селтәрҙәрҙе монтажлағанда, файҙаланғанда һәм һүткәндә элемтә операторҙары һәм провайдерҙар менән үҙ-ара эш итеү ҡағиҙәләрен боҙған өсөн идара итеүсе компаниялар өсөн яуаплылыҡ индерелә. Максималь яҙа - 500 мең һум. Яңылыҡтар ошондай хеҙмәттәр баҙарында конкуренцияны үҫтереүгә булышлыҡ итәсәк.

ШАҒИР ҺҮҘЕ

Радик ХӘКИМЙӘНОВ

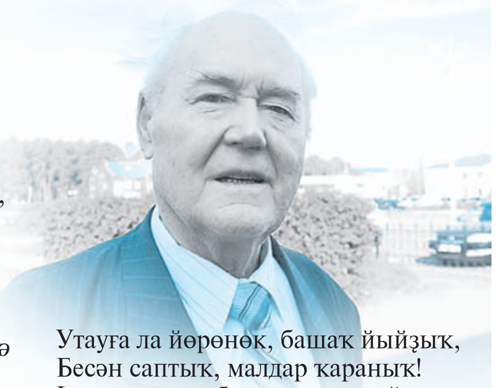

Тере хәтер булып

Миллиондарҙың ҡаны тамған байраҡ
Еберҙәгән рейхстаг өҫтөндә,
Ҡыҙыл байраҡ - Еңеү байрағы ул,
Иң ҡәҙерле байраҡ һәр кемгә!

Шул байраҡты фашист ейәндәре
Юҡ итергә бөгөн тырыша.
Донбасс менән Луганскиҙың ерен
Яулап алырға тип шыуыша.

Азат илгә хужа булмаҡсылар
Ейәндәре - фашист-нацистарҙың,
Беҙ уларҙы туҡтатырға тейеш
Жуков, Салауаттың варистары!

...Донбасс әрней, Донбасс йәштәр түгә,
Бер гәйепһеҙ өҙөлә ғүмерҙәр.
Күпме йылдар һуғыш бара бында
Һыҙлай йәндәр, һыҙлай күңелдәр.

Емерелә күпме ауыл, ҡала -
Европаның был ҙур гәйебе,
Тарихты бит ҡабат яҙмаҡсылар,
Көнбайыштар бергә йыйылып.

Туған телдән мәхрүм итмәкселәр
Донбасс халҡын, "ирек" хужалары,
Барып сыҡмаҫ уйы дошмандарҙың
Ҡайғыртмағас халыҡ нужаларын.

Яуыз АҠШ - бөгөн планетала
Әшәкелек, мәкер ояһы...
Юл ҡуймағыҙ, дуҫтар, вәхшиҙәргә
Һүндерергә ирек ҡояшын.

Берҙәм булып, Еңеү байрағын беҙ,
Күтәрәйек тағы үрҙәрәк.
Таҙартайыҡ фашист-нацистарҙан
Тарас, Гоголь илен бергәләп!

Донецк, Луганск,
Херсон, Запорожьела
Ҡыҙыл байраҡ ғорур сайҡалһын,
Ошо байраҡ тере хәтер булып
Һәр саҡ йөрәктәрҙә һаҡланһын!
Һәр саҡ йөрәктәрҙә һаҡланһын!

Өмөт һүнмәгән

Тыныслыҡ һәм һуғыш араһында
Йәшәй бөгөн илдәр, Ер шары.
Ҡыл өҫтөндә күпме яҙмыштар бит,
Ҡабынмаһын тотош ут тағы.

Планетала кисҡен бәрелештәр
Фажиғәләр, атыш көн һайын.
Нинә халыҡ килешеп йәшәй алмай,
Аҡылын юя донъя, моғайын.

Санкциялар, блокадалар менән
Илде илгә ҡаршы ҡуялар.
Күпме халыҡ эшһеҙ йөрөй бөгөн,
Емерелә нигеҙ-оялар.

Билдәһеҙлек биләй күңелдәрҙе
Бер гәйепһеҙ йәндәр ҡыйыла.
Әллә шулай барабыҙмы икән
Кешелектең һуңғы туйына?

Үҙәк өҙгөс һалҡын елдәр исә,
Иртә килә зәһәр ҡыштар ҙа.
Күпме йәндәр аптыраштә бөгөн,
Моңһоҙ ҡалған йырсы ҡоштар ҙа.

Бындай саҡта йөрәк тыныс түгел,
Татлы йоҡолар бит юғала.
Вәхшилекте, ғәҙелһеҙлектәрҙе
Бөтөрөргә ине донъяла.

Аҡ-ҡаралы, әй, һин, ҡырыҫ заман!
Тирә-яғың уттар тулҡыны.
Нинә әле кешеләрҙә бөгөн
Һалҡын битарафлыҡ упҡыны?

Уттар бит ул, әгәр һүндермәһәң,
Яндыра ла, көлгә ҡалдыра.
Күпме кешеләрҙең йөрәгенә
Һары һағыш булып һарыла.

Эй, кешеләр! Гәзиз ер-әсәне,
Ташламайыҡ утлы усаҡҡа.
Ул бит беҙҙән изгелектәр көтә,
Алайыҡ уны наҙлы ҡосаҡҡа!
Алайыҡ әле йылы ҡосаҡҡа!

...Ярай әле яҡты нурҙар һибеп
Ана гөлдәр үргә үрләгән.
Дуҫтар булып, ярҙамлашып йәшәйек,
Өмөт исән, өмөт һүнмәгән!
Өмөт исән, өмөт һүнмәгән!

Еңеү менән ҡайтығыҙ!

МХО-лағы ир-егеттәргә

Ил саҡырғас яуға китте,
Аҫыл, ҡыйыу егеттәр,
Илде яҡлап һуғышҡанда
Улар бөркөт кеүектәр!

Көтә һеҙҙе атай-әсәй,
Дуҫ-туғандар, халҡыбыҙ.
Исән-имен ҡайтығыҙ,
Еңеү менән ҡайтығыҙ!

Тыуған ерҙән ҡөҙрәт алып,
Һаҡлай улар Ватанды.
Донъяларҙың именлеген,
Йәшәйеште, ал таңды.

...Тыныслыҡҡа ҡалҡан булһын.
Батырлыҡтар, данығыҙ.
Дошмандарҙы тар-мар итеп,
Һәр саҡ алға барығыҙ!
Һәр саҡ алға барығыҙ!

Һуғыш осоро балалары

Атайлылар "атай" тигән саҡта,
Әрнеп-әрнеп йәнем иланы.
Малайҙарға бер маҡтаныр инем,
Яндарымда атай булманы.
Атайҙар бит яуҙа ятып ҡалды,
Һаҡлап, яҡлап гәзиз Ватанды,
Ғүмерҙәрен илгә биреп улар,
Бүләк итте беҙгә ал таңды!
Атайһыҙҙар етем булып үҫтек
Аҙмы кәмһетелдек тормошта!
Тетрәнеүҙәр, һыҙланыуҙар аша
Күпме ҡайғы төштө яҙмышҡа.
Ҡырҡ берҙә тыуған етемдәр беҙ,
Ниҙәр генә ул саҡ күрмәнек.
Аслыҡ, фәҡирлекте еңдек бергә,
Исән ҡалдыҡ, ярай һүнмәнек.
Бала саҡтар беҙҙең булманы ла,
Төрлө-төрлө эштәр башҡарҙыҡ,
Утауға ла йөрөнөк, башаҡ йыйҙыҡ,
Бесән саптыҡ, малдар ҡараныҡ!
Һуғыш осоро балалары шулай
Сыныҡты бит эштә, алышта,
Хөкүмәттән хөрмәт күтһәләр ҙә,
Тик ашманы уйҙар тормошҡа!
Һикһән йыллап ғүмер үтелһә лә,
Һыҙлай әле һаман яралар,
Ап-аҡ сәсле бабай, әбей бөгөн,
Һуғыш осорондағы балалар!
...Өмөт менән йәшәйек әле, дуҫтар!
Ихтирамдар бәлки, артырҙар!
Һирәгәйә барған быуындың да,
Шатлыҡ миҙгелдәре балҡырҙар!

Юғалмаһын - йәшел планетабыҙ

Кешеләргә ҡояш ҡыҙҙырһа ла,
Ямғыр яуһа ла бит ярамай,
Тәбиғәттең гәҙел ҡануны бар,
Беҙҙең теләктәргә ҡарамай.

Ер-һауаны сүпләп, бысратып гел,
Күпме зар-интизар итәбеҙ,
Тупраҡ-ерҙе йүнләп ашламайса
Ҙур уңыштар ғына көтәбеҙ.

Тәбиғәттән күпме байлыҡ алып,
Тик үҙебеҙ бер ни бирмәйбеҙ,
Ер, һыу, һауа таҙа булһын тиеп
Нинә хәстәрлектәр күрмәйбеҙ!

Ер-һыуыбыҙға, урман-һауабыҙға
Бындай ҡараш ҡасан бөтәр ул?
Тәбиғәткә һаҡсыл булһаҡ һәр саҡ,
Фажиғәләр урап үтер ул.

Яҡынайтмайыҡ һуңғы миҙгелдәрҙе,
Уйланайыҡсы туҡтап бер аҙға.
Юғалмаһын - йәшел планетабыҙ,
Әйләнмәһен һүнгән йондоҙға!
Әйләнмәһен һүнгән йондоҙға!

ТЕЛҺӨЙӘР

КЕМ ҺЫҠМЫР?

Көҙҙөң тәүге көндәрендә һыҡы ҡар яуа. Һыҡы ҡар ағастарға һырый. "Һыҡы" - "епшек" һүҙенең игеҙәге тиергә мөмкин, ләкин ниңәлер "һыҡы" һирәгерәк осрай. "Һыҡы" тип тағы ла тайғаҡ булмаған ҡышҡы юлдың сифатын белдерәләр. Ҡыш еткәс, һыҡы юлдан йөрөүселәр арта.

Һыҡмыр. "Һаран" тигән һүҙгә тура килә. Һыҡмыр әҙәм. *Әкиәттә үтә һыҡмыр кешенең һаранлығы арҡаһында отолоуы бәйән ителә.*

Һыҡтырғыс. "Һыҡтырғыс" һүҙе бик һирәк ишетелһә лә, көнкүрештә уны белдергән әйберһеҙ ҡайһы бер кейем-һалымды тотоноп та булмаҫ. Йомаҡ һүҙҙең яуабы - "резинка". *Салбар йә итәк биллеген, йә балаҡ, ең осон бөрөүгә, хатта ҡыҙ-ҡырҡындың сәсен йыйып ҡуйыу өсөн дә һыҡтырғыс кәрәк. Модала - ҡаты һыҡтырғыстан яһалған билбау. Бала бейәләйҙәрен юғалтмаһын өсөн, ең осона һыҡтырғыс менән беркетеп ҡуялар.*

Һынығыу. Эшләмәй йөрөп эшләгәндән һуң тәндең ныҡ ауыртыуы була һынығыу. *Байтаҡ бесән сапҡандан һуң тән һыныҡып алды.* Имгәнеү, биртенеү хаҡында һөйләгәндә лә "һынығыу" һүҙе тура килер. *Ауыр эшкә ҡыҙыу тотонма, һыныҡырһың.*

Һыҡыу. "Һыҡыу" - тимәк, тамаҡҡа аҙыҡ тығылыу. *Ашығып ашап, тамаҡҡа һыҡып ҡуймаһын.*

Шулай итеп, йәйен - шыма, ҡышын һыҡы юлдарҙан йөрөргә яҙһын.

НУРБИКӘ әҙерләне.

АҠЫЛ-ҠАҘНА

Аҡыллы кешеләрҙең һүҙҙәренә эйәреп, донъяуи хәҡиҡәткә баҡ, һығымталар яһа һәм, әлбиттә, тормошта ҡуллан. Бәхетле һәм уңышлы кеше булыр өсөн.

ФОРМАҢ МЕНӘН МАҠТАНМА,

норман менән маҡтан

Үгеҙгә үҫкән мөгөҙ ишәккә сыҡһа, йыҡмаған затты ҡалдырмаҫ ине.

(Башҡорт халыҡ мәҡәле).

Йыһанды аңлай алғанда ла кеше үҙен аңлай алмай: кеше менән уның эске "Мин"е араһы кеше менән йондоҙҙар араһына ҡарағанда ла алыҫыраҡ.

(Чистертон).

Йылмай - донъя һинең менән бергә йылмайыр, ила - һин яңғыҙың ғына илараһың.

(Элла Уилкокс).

Матур ҡатын-ҡыҙ - күҙгә, изгелекле ҡатын-ҡыҙ йөрәккә оҡшай. Береһе уның бынамын тигән матур әйбер, ә икенсеһе - ысын хазина.

(Наполеон Бонапарт).

Шулай итеп, тағы бер аҡыл: "Табипҡа йөрәк неврозы менән ауырыған бер кеше килә һәм:

- Минә бер ниндәй дарыуҙар ҙа ярҙам итмәй, минә хәҙер ни эшләргә, һеҙ ниндәй кәңәш бирерһегеҙ?- тип һорай. Табип ауырыуға бик иғтибарлап ҡарап торған да, ярҙамсыһына ҡайһы ҡилтерергә ҡушҡан. Ҡайсы ҡилтергәнсе, ауырыу тулҡынланыуынан ни эшләргә лә белмәгән һәм табиптан:

- Һеҙ ҡайсы менән минең йөрәгемде ҡисергә уйлайһығыҙмы? - тип һораған. Табип йылмайған һәм:

- Мин хирург түгел. Унан һуң, ҡайсы менән операция яһағандарын ҡайҙа күргәнең бар? - тигән. Табипҡа ҡайсы тоттороғас, ул ауырыуҙың жилетындағы бер төймәне ҡисеп алған һәм:

- Был урынға башҡаса төймә таҡмағыҙ һәм ул урынға ҡулығыҙ менән ҡағылмағыҙ, - тигән.

Шунан ул ауырыуға ике аҙнанан тағы килергә ҡушҡан, ошо арала хәлегеҙ яҡшырыр, тип тә ышандырған.

Ауырыу табип ҡушҡандың барыһын да үтәгән. Ике аҙнанан һуң ул шат йөҙ һәм яҡшы кәйеф менән табип эргәһенә килгән һәм:

- Үҙемдең табибым мине тикшерҙе, ҡараны ла, аптыраны: мин һап-һау хәҙер. Һеҙ мине ни эшләттегеҙ, әфәндем, төймә менән бергә минең йөнемдәге яуыз шайтанды ҡыуҙығыҙмы? - тигән.

- Һеҙҙең ҡулығыҙ һәр ваҡыт жилетығыҙҙың йөрәк тапҡырындағы төймә менән уйнаған. Ул төймә һеҙҙең йөрәкте кимереүсе яуыз булған да инде. Ул төймәне ҡисеп ырғытып, һеҙҙең йөрәкте һеҙҙең нервылы ҡулдарығыҙҙан ҡотҡарҙым - бары шул ғына..."

“Киске Өфө” гәзитен ойоштороусы:
Башҡортостан Республикаһы Өфө ҡалаһы ҡала округы хакимиәте
Гәзит Башҡортостан Республикаһы буйынса Элемтә, мәғлүмәт технологиялары һәм киң коммуникациялар өлкәһен күҙәтеү буйынса федераль хеҙмәт идаралығында теркәлде:
ПИ №ТУ02-01885, 30 июль 2025 йыл.

1 582218 911006 26031

Баш мөхәррир:
Гөлфиә Гәрәй ҡыҙы ЯНБАЕВА.
Мөхәрририәт:
Рәсүл БАЙГИЛДИН,
Әхмәр ҒҮМӘР-ҮТӘБАЙ,
Вәлиәхмәт БӘҘРЕТДИНОВ,
Фәүзиә МӨХӘМӘТШИНА,
Артур БАТЫРШИН.

Редакция һәм нәшер итеүсе адресы:
450005, Башҡортостан Республикаһы, Өфө ҡалаһы, Революцион урамы, 167/1
Беҙҙең сайт: **www.kiskeufa.ru**
E-mail: **kiskeufa@mail.ru**
"Башҡортостан Республикаһы" Нәшриәт йорто" акционерҙар йәмғиәте типографияһында баҫылды.
Тел.: 8 (347) 226-99-48.
ИНН 027806697, КПП 027801001
(450079, Өфө ҡалаһы, Октябрҙең 50 йыллығы урамы, 13).

Телефондар:
Баш мөхәррир **253-25-44**
Хәбәрселәр **252-39-99**
Матбуғат таратыу **252-39-99**

График буйынса ҡул ҡуйыу ваҡыты - 6.08.2026 й. 17 сәғәт 00 мин.
Ҡул ҡуйылды - 6.08.2026 й. 14 сәғәт 30 мин.
Баҫылып сыҡты - 7.08.2026 й.

«Киске Өфө»нөң реклама хеҙмәте **253-25-44** телефоны буйынса «Киске Өфө» гәзитенә ойошмаларҙан һәм айырым кешеләрҙән рекламалар ҡабул итә.

«Киске Өфө»нөң индексы – **ПР905**

Тиражы - 2487
Заказ - 1374